

Kulturmiljön i den regionala utvecklingen

En fallstudierapport

Rapport från Riksantikvarieämbetet 2002:4

Martin Paju

Riksantikvarieämbetets förlag

Box 5405, 114 84 Stockholm

Tel. 08-519 180 00

Fax 08-519 180 83

www.raa.se

bocker@raa.se

Omslagsbilder Vyer över Torvsjö, Österbybruk och Strömsberg

Foto Jan Norrman, RAÄ

Layout Ann Winberg Idéverkstaden

© 2002 Riksantikvarieämbetet

1:1

ISSN 1651-1298

ISBN 91-7209-288-2

Tryck Birger Gustafsson AB, Stockholm, 2002

Innehåll

Förord	4
Inledning	6
Rapportens disposition	6
Förutsättningar för studiens genomförande	7
Frågeställningar om relationen mellan kulturmiljöer och regional utveckling	7
Studiens metod och urvalet av kulturmiljöer	8
Kulturobjektets rumsliga kontext	10
Två län – kulturmiljöbevarande under olika förutsättningar	10
Tre kommuner och fem kulturmiljöer	14
Tierps kommun	14
Östhammars kommun	20
Åsele kommun	22
Resultat av djupintervjuer	26
Tillväxtmodeller	26
Redovisning av tio intresseområden	29
Betalningsviljan för en kulturmiljö	42
Diskussion och utgångspunkter för slutsatser	45
Slutsatser	51
Sammanfattning	53
Summary	54
Referenser	55
Appendix	57
Värdet av kultur	58
Kulturarvsbruk	63
Ekonomiska och sociala förändringsmönster i kulturmiljöer – rapport från en fallstudie	66
Plats, kulturarv och konsumtion	74
Kulturarv, turism och regional utveckling	89
Bilagor	91

Riksantikvarieämbetets förord

Forskningsprojektet *Kulturarvet som resurs för regional utveckling* startade 2001 på initiativ av Riksantikvarieämbetet och är ett led i myndighetens långsiktiga arbete med att stärka kulturmiljöns ställning i den regionala utvecklingen. Projektet har genomförts av CERUM, Centrum för regionalvetenskap vid Umeå universitet, på uppdrag av och i samarbete med Riksantikvarieämbetet.

Projektets första rapport *Kulturarvet som resurs för regional utveckling – En kunskapsöversikt* gavs ut under vårvintern 2002. Förutom en genomgång av det befintliga kunskapsläget identifierar författarna Weissglas, Paju, Westin och Danell ett antal områden inom vilka kulturarvssektorns kunskapsunderlag bör stärkas. Bland annat pekar författarna på det förhållandet att det saknas kunskap om de rumsliga strukturer som omger kulturarvet och skapar de infrastrukturella förutsättningarna för kulturmiljöer att fungera som en resurs för en regions utveckling. Vad betyder till exempel en kulturmiljös läge och tillgänglighet? Vilken betydelse har klustereffekter? Hur kan direkta och indirekta effekter av en strategisk utveckling av kulturarvet benämnas och kvantifieras?

Under projektets andra fas har CERUM arbetat vidare bland annat med frågeställningar som avser att visa hur kulturarvet samverkar med övriga verksamheter i en region och hur denna samverkan kan identifieras och karaktäriseras. Frågorna har också handlat om vilka effekter bevarande och bruk av kulturarvet kan

ha för olika kategorier av användare. Olika metoder att beskriva kulturarvets betydelse har prövats inom ramen för en fallstudie. Den föreliggande rapporten beskriver arbetet med fallstudien och redogör för de slutsatser som har kunnat dras.

Projektet *Kulturarvet som resurs för regional utveckling* kommer att gå in i sin tredje fas under 2003. Syftet med denna tredje fas är att diskutera och utvärdera de hittills uppnådda resultaten och därigenom ringa in framtida strategier för kunskapsutveckling kring kulturarvets betydelse för regional utveckling.

Under den innevarande hösten har arbete inletts i regionerna för att ta fram regionala tillväxtprogram. Av regeringens riktlinjer för detta arbete framgår tydligt att programmen ska bidra till en hållbar tillväxt och att sociala och miljömässiga aspekter bör ses som drivkrafter och möjligheter. Kulturpolitiken pekas ut som ett av de politikområden vars insatser och investeringar har en stor strukturell betydelse för den regionala utvecklingen. Kulturpolitiken tillskrivs ett ansvar för att målet för den regionala utvecklingspolitiken uppnås. Detta förhållande understryker ytterligare behovet av att öka kunskapen om sambanden mellan kulturarv och regional utveckling.

Stockholm i december 2002

Sven Göthe, avdelningschef, Kulturmiljöavdelningen

Författarens förord

Under hösten 2001 genomförde CERUM på uppdrag av Riksantikvarieämbetet en förstudie med syfte att identifiera och klarlägga den samlade nationella kunskapen och forskningsresultaten på temat *Kulturarvet som resurs för regional utveckling*. Uppdraget resulterade i rapporten *Kulturarvet som resurs för regional utveckling – En kunskapsöversikt* (Weissglas m.fl. 2002) gällande kulturarvets ekonomiska och sociala betydelse för regional utveckling och tillväxt. Vidare formulerades ett program för kommande forskningsinsatser med utgångspunkt från en analys av kunskapsöversikten.

Under arbetet med forskningsöversikten genomförde CERUM även en intervjuundersökning riktad till Sveriges länsantikvarier (Paju, 2002) med syfte att identifiera de argument länsantikvarier använder för att förankra kulturarvsvärden i olika tillväxtstrategiska dokument, t.ex. regionala tillväxtavtal (RTA) och strukturfondernas samlade programdokument (SPD). Studien visade att kulturarvsföreträdares möjlighet att få tillträde till dessa sammanhang och övriga nätverksstrukturer där rumslig utveckling ges strategisk hantering, varierar.

Arbetet med kunskapsöversikten och intervjuundersökningen har i sin tur genererat ett behov av empiriskt material i syfte att tillföra och utveckla hypoteser som kan stärka teoribildningen på området. På förslag av CERUM startades därför under våren 2002 en fallstudie där några utvalda kulturmiljöer studeras. Följande rapport beskriver arbetet och resultaten samt ger förslag till framtida forskning.

Två olika typer av referensgrupper har följt och stöttat projektet. En vetenskaplig referensgrupp med uppdraget att stärka projektets tvärvetenskapliga ansats bestående av FD Johan Lundberg, forskare i nationalekonomi vid CERUM, FK Krister Sandberg, nationalekonom och doktorand vid CERUM, FD Lena Holm,

docent vid institutionen för arkeologi och samiska studier samt FD Olof Stjernström, lektor vid Kulturgeografiska institutionen, samtliga vid Umeå Universitet. Även en arbetsgrupp har knutits till projektet i syfte att stärka projektets förankring hos kulturmiljövårdssektorn samt möjliggöra för dialog med representanter för objekten. Vidare har sammanställningen av referensgrupperna skapat förutsättningar för att teoretiska och praktiska perspektiv prövas mot varandra. I gruppen har utredare Mikael Jakobsson, Kunskapsavdelningen, RAÄ, Anders Karlsson, turistantikvarie vid Västerbottens museum, Jan Sundström, länsantikvarie vid länsstyrelsen i Västerbotten, Robert Olsson, länsantikvarie vid länsstyrelsen i Väster-norrland medverkat. CERUM har ansvarat för bildandet av dessa referensgrupper i samråd med RAÄ.

Utöver dessa personers aktiva deltagande har professor Gösta Weissglas och docent Lars Westin, föreståndare vid CERUM bidragit med värdefulla synpunkter under förberedelserna och vid rapportens utformning. Från kulturmiljöavdelningen på Riksantikvarieämbetet har antikvarien Marja-Leena Pilvesmaa som bistått mig med stödjande synpunkter i arbetet. Från CERUM:s sida vill jag här framföra ett tack för alla synpunkter och bidrag dessa personer lämnat under arbetets gång. Under fallstudien har många aktiva människors deltagande utgjort förutsättningar för att studien kunnat genomföras. Ett varmt tack till alla som svarat på frågor under intervjuerna. Fallstudien och rapporten har utarbetats under ledning av FM Martin Paju vid CERUM. Projektet i sin helhet har utförts i nära samverkan med RAÄ som även har finansierat fallstudiearbetet.

Umeå i oktober 2002
Martin Paju

Inledning

Kulturarvssektorns relation till samhällsekonomiska tillväxtkrav och förväntningar på en ökad instrumentell hantering av kulturmiljötillgångarna är problematisk. Erfarenheter från en tidigare studie, Paju (2002) påvisar att traditionellt kulturarvsbevarande argument ger svag utdelning i tillväxtstrategiska sammanhang när det gäller att skapa förtroende för kulturarvets förmåga att skapa samhällsekonomiska effekter. Näringslivs- och ekonomirelaterade argument genererar däremot större möjligheter för kulturmiljöföreträdarna att integrera kulturarvsvärden i strategiska utvecklingsammanhang. Generellt kan hävdas att kulturarvets värden borde jämföras med andra samhällsekonomiska värden vid bedömningar av hur samhällets resurser ska fördelas mellan olika verksamheter. I denna typ av beräkningar bör adekvata metoder för samhällsekonomisk värdering av kulturmiljöer användas. Slutsatsen blir att en systematisk analys av sambandet mellan specifika kulturmiljöer, regional utveckling och historisk kontinuitet kräver en förstärkt och fördjupad kunskap om ekonomiska, strukturella, historiska och andra tvärssektoriella relationer som omger kulturarvsfrågorna.

Undersökningar visar att kulturarvssektorn har behov av att utveckla hypoteser och argument samt en verifierad empiri som i sin tur styrker postulatet att kulturarvsbetingade företeelser kan utgöra en värdefull resurs för social och ekonomisk tillväxt. Denna fallstudie utgår ifrån att det finns ett samband mellan kulturarvsvärden och socioekonomisk förändring. Erfarenheter och exempel talar för att forskning skulle kunna synliggöra olika förstärkande, men även motverkande kulturella, ekonomiska och sociala relationer mellan dessa kategorier.

Där det kan visas att en kulturmiljö har förutsättningar att bidra till regional utveckling innebär det givetvis att den miljön kan uppvärderas och därmed ges resurser för ett starkt skydd och bevarande som viktiga tillgångar för en regions framtid. I detta sammanhang bör riskerna med ensidiga bedömningsgrunder framhållas. Kortsiktiga tillväxtkrav kan verka kontraproduktivt och i sin tur leda till att kulturmiljöer som på längre sikt har utvecklingspotential nedvärderas både i den antikvariska värderingen och i sin förmåga att bidra till långsiktigt hållbar tillväxt.

Det ökade intresset för effekter av kulturmiljövärdande insatser, vid sidan om turistrelaterade verksamheter, har alltså genererat ett nytt forskningsfält som behöver en empiri för hypotesbygge, teoribildning och tester.

RAÄ har i olika sammanhang framhållit att det för närvarande finns stora brister beträffande analyser, metoder och rutiner rörande om och hur kulturarvet är – eller kan bli – en resurs för regional och eller lokal utveckling. Det gäller oavsett om utvecklingen värderas i materiella eller immateriella termer.

Mot bakgrund av detta prövas i denna studie möjligheten att via en vid kulturekonomisk analys öka intresset för att satsa resurser på bevarande och utveckling av kulturmiljöer. Särskilt gäller det att stimulera regional, kommunal och infrastrukturplanering till att öka sitt intresse för och sin hänsyn till olika kulturarvsvärden.

Rapportens disposition

I rapportens första del presenteras hypoteser om kulturmiljöer och regional utveckling samt en redovisning av fallstudiearbetets förutsättningar, mål och syften, urval och metod.

I rapportens andra del redovisas en kortfattad presentation av regionala förhållanden samt de kommuner som förekommer i undersökningen. Vidare presenteras översiktligt respektive kulturmiljöobjekt med utgångspunkt från en innehållsanalys. Här beskrivs ägandeförhållanden i studiens kulturmiljöer och förutsättningar för lokala respektive regionala projektaktiviteter.

I rapportens tredje del redovisas fallstudiearbetet och dess resultat. Redovisningen är uppdelad efter tio intresseområden som identifierats under fallstudiearbetet. I den avslutande fjärde delen diskuteras resultaten samt hypoteser för framtida forskning.

En beskrivande historik samt en redogörelse för specifika projektaktiviteter i respektive kulturmiljö finns som bilaga.

Förutsättningar för studiens genomförande

I detta kapitel diskuteras förutsättningar som blivit vägledande i utformandet av studiens inriktning. Dels begreppet kulturarv, dels vissa frågeställningar som konkret visar vilka teman som är intressanta i sammanhanget. Här beskrivs även studiens metodval och urvalsprocess.

Frågeställningar om relationen mellan kulturmiljöer och regional utveckling

Forskningsområdet kulturarv och regional utveckling ger snabbt upphov till ett brett spektrum frågeställningar. För begreppet kulturarv har detta projekt valt den operationella definition som tidigare användes i förstudien *Kulturarvet som resurs för regional utveckling – En kunskapsöversikt* och som där formulerades av professor Gösta Weissglas;

”Fysiska lämningar i miljön av människans aktivitet över tiden i form av bebyggelse, anläggningar, kulturlandskap, etc. samt till objekten knutna traditioner, bruk och attityder.”

Projektet har därmed begränsats till ”objekt” för att kunna analysera äganderätter, nyttjare och olika värden som är kopplade till dessa objekt. Frågor som har ställts handlar här om vilka effekter bevarande och brukande av enskilda kulturarvsobjekt respektive kulturmiljöer skapat för brukarna t.ex. boende, besökare, näringsidkare, m.fl. och icke-brukare. Men även relationerna (eller avsaknaden av sådana) mellan kulturarvet och övrig verksamhet i en region är av intresse. Det kan även finnas kulturobjekt som är solitärer i förhållande till lokalsamhället eller den omgivande regionen men som ingår i ett nationellt, europeiskt eller globalt arv och ansätts ett kulturellt, socialt eller ekonomiskt värde på de planen.

Frågan är om sådana effekter i olika rumsliga relationer kan identifieras och eventuellt värderas i termer av ekonomiska och sociala flöden? Kring dessa ekonomiska och sociala flöden kan i nästa skede även hypoteser uppställas.

Kulturmiljöer och dess eventuella attraktionskraft påverkar mer eller mindre starkt utvecklingen på den

regionala fastighetsmarknaden, som givetvis är starkt lägesberoende. Bland annat beroende på i vilken grad en region exponeras och marknadsföres med kulturella symboler.

En region som exponerar sina kulturarvstillgångar skapar möjligen förändringar i flyttmönster och i attityderna till bildning. Bland de ofta framförda förväntade positiva effekterna återfinns argument för hur kulturmiljöerna utgör en attraktiv miljö för boende samt för vissa typer av yrkesarbete. Miljön förväntas även generera en diskussion om hur den allmänna bildningsnivån påverkar platsens profil. Kulturarvstillgångar kan även hypotetiskt uppfattas omgärdade av en mängd olika intresseområden som tillsammans bildar ett system av regler och normer kring en kulturmiljö. Regelsystemet som dels kan stimulera men även hämma en nyetablering av t.ex. turistföretag. Frågor som därmed aktualiseras är:

- Har omfattningen och formerna för bevarande, finansiering och förvaltning även ändrats i och med att platsens funktion förändrats med brukandet?
- Kan mönster i relationerna mellan bevarande–brukande–ändrade finansieringsformer–ändrad förvaltning–regionala effekter urskiljas? På vilket sätt kan dessa mönster redovisas? Vad har bevarande av och investeringar i kulturarv för betydelse ur ett lokalt eller regionalt tillväxtperspektiv?
- Hur värderas en enskild kulturmiljö och finns det historiska sammanhang som påverkar variabler som fastighetsvärde, hyressättning, taxeringsvärde, segregeringseffekter, profilskapande effekter, imagevärde reklamvärde, status m.m.?
- Vilken attityd har de boende respektive samhällets övriga invånare till miljön ifråga och hur kan dessa variabler kvantifieras eller på annat sätt tas till vara i ett bevarande eller regionalt tillväxtperspektiv?

Dessa frågeställningar är alltför komplicerade att utifrån denna studie ge några generella eller exakta svar på. Primärt är målsättningen här att utifrån frågeställningarna identifiera hur kulturarvets samverkan med regionens övriga värden metodiskt kan identifieras, karaktäriseras och relateras till bevarande respektive utvecklingsstrategier.

Studiens metod och urvalet av kulturmiljöer

Studien är baserad på ett antal djupintervjuer under våren 2002 samt sammanställningar av data och information om de närregioner kulturobjekten ingår i. Djupintervjuerna är gjorda med projektmedarbetare, näringslivsrepresentanter, föreningslivsrepresentanter, och företrädare för offentlig förvaltning i respektive regioner. Bland företrädarna för projektmedarbetarna finns verksamhetsledare och till verksamheten anställd personal. Näringslivet representeras av enskilda företagare, representanter för lokala företagarorganisationer och näringslivsbolag. I gruppen offentlig förvaltning finns förtroendevalda, kommunledning och kommunala tjänstemän. I denna grupp finns även representanter för arbetsförmedling på lokal och regional nivå. Inom föreningslivet har företrädare för lokala föreningar med inriktning på kulturområdet och lokal utveckling kontaktats. Bland dessa finns även representanter för studieförbund.

I urvalet av kulturmiljöer har i en tidigare studie Weissglas m.fl. (2002) fem olika kategorier av kulturmiljöer identifierats. Dessa kategorier har här nedan hierarkiskt listats med några illustrerande exempel på kulturmiljöer:

1. *Ett isolerat objekt.* Karaktäriseras av låg tillgänglighet och låg grad av etableringsaktivitet. Ex: Torvsjö kvarnar i Västerbotten.
2. *Ett enskilt objekt med goda klustermöjligheter.* Karaktäriseras av låg tillgänglighet och låg grad av etableringsaktivitet men ingår som en del av ett sammanhang dvs. objektet är lokaliserat i närheten av andra attraktiva och ekonomiskt bärkraftiga verksamheter. Ex: Vallonbruk i Uppland.
3. *En bevarad stadsmiljö.* Kulturobjekt eller kulturmiljö mitt i eller i närheten av stadsbebyggelse. Ex: Sundsvalls Stenstad, Östanbäcken i Härnösand eller Fiskarstan i Hudiksvall.
4. *Ett monumentalt objekt i stadsmiljö.* Objekt som i stadsplanerartermer benämns "landmärken". En byggnad eller annan infrastruktur med starkt signalvärde. Ex: Rådhus eller LO-borgen.
5. *Ett sammanhängande kulturlandskap.* Kulturmiljöer i ett sammanhängande regionalt utvecklingsprogram. Ex: Älvlandskapet och Höga kusten.

Av dessa har enskilda objekt ur kategorierna 1 och 2 valts ut i denna studie tjäna som vägledning för det fortsatta arbetet med att tydliggöra hur kulturmiljöer på olika sätt samverkar med det omgivande samhället. De enskilda objekten är fyra vallonbruksmiljöer i Uppland samt Torvsjö kvarnar i Åsele kommun. De utvalda kulturmiljöerna presenteras mer ingående senare i rapporten.

Gemensamt för Vallonbruken är att kommunerna befinner sig i en stark omställningsprocess från en traditionell bruksstruktur till att utvecklas till expansiva regioner med uttalad inriktning på utbildning och kultur. Torvsjö kvarnar i Åsele kommun är däremot betydligt mer isolerat både i relation till Åsele tätort men även i förhållande till Västerbottens tillväxtcentra i Umeå regionen eller dess fjällrekreationsorter i Ammarnäs, Hemavan, Kittelfjäll och Saxnäs.

Skillnader mellan Vallonbruken och Torvsjö kvarnar präglas således framför allt av avståndet till en större befolkningskoncentration men även av att kommunerna i undersökningen har olika tillgång till regionala utvecklingsstöd. EU:s strukturfonder till Västerbottens inland är ett exempel på detta.

De utvalda kulturmiljöerna är:

- Torvsjö Kvarnar i Åsele kommun
- Ullfors och Strömsbergs Bruk i Tierps kommun
- Österby Bruk och Dannemora gruvor i Östhammars kommun

Följande kvantitativa samt kvalitativa värderingsmodeller står som utgångspunkt för intervjuer och datainsamlande.

- *Innehållsanalys:* Identifierar vilka specifika värdeattribut en kulturmiljö bär på. Typ av objekt (industriminne, kyrka, högrestandsmiljö, kulturarv präglad av naturmiljö) samt objektets tillgänglighet. Dessutom analyseras upplevelsens klimatberoende samt generations, klass och genusberoendet hos upplevelsen.
- *Mätningar av förändringar i näringsmönster:* Identifierar storleken på och förändringar av antalet verk samma företag under en specifik period, samt inom vilken typ av näringar dessa är verk samma.
- *Mätningar av förändringar i befolknings- och migrationsmönster:* Identifierar förändringar i regionens befolkning av antalet födda, döda samt utflyttade respektive inflyttade under en specifik period.
- *Mätningar av förändringar i föreningsaktivitet:* Identifierar förändringar i regionen i antalet verk samma föreningar under en specifik period. Även vilken typ av föreningar som förekommer.
- *Mätningar av förändringar på fastighetsmarknaden:* Identifierar effekter av att en kulturmiljö blir inventerad, klassificerad och uppmärksammas. Kulturarvsrelaterade värdevariabler prövas mot utvecklingen av fastighetens ekonomiska värde och jämförs med andra i sammanhanget relevanta fastighetsmiljöer. Även värdeförändringar hos kringliggande fastigheter studeras. Vilka grupper är förekommande i ägande, boende och i näringsverksamhet? Vilka argument anförs för engagemang i miljöer med kulturhistorisk anknytning?
- *Attitydundersökning:* Identifierar vilken kunskap

och vilka föreställningar de utvalda målgrupperna har om en närbelägen kulturmiljö.

- *Betalningsviljestudier*: Identifierar till vilken nivå individer och verksamheter är beredda att betala för olika attribut och varor som finns i direkt eller indirekt relation till kulturarvsvärdet.

För individen kan effekterna synas i högre boendekostnader, resekostnader eller i direkta avgifter och skatter. Näringslivet och den offentliga sektorn kan även värdera kulturarvet positivt ur företags- eller samhällsekonomiska aspekter.

Kulturobjektens rumsliga kontext

Nedan ges en kortfattad presentation av de regionala förhållanden som omger de utvalda kulturarvsobjekten samt de kommuner de ingår i. Även ägandeförhållanden och förutsättningar för projektaktiviteter diskuteras. Presentationen inleds med en jämförande beskrivning av de två länen samt de tillväxtavtal dessa regioner arbetat fram. Därefter beskrivs de berörda kommunerna och de enskilda objekten. Vidare presenteras översiktligt de specifika värdeattribut respektive kulturmiljöer bär på.

Två län – kulturmiljöbevarande under olika förutsättningar

Uppsala län är ett av Sveriges befolkningsmässigt snabbast växande län. Tillsammans med Stockholm och Mälardalen utgör länet landets största arbetsmarknad med en tredjedel av den svenska befolkningen. Enbart Uppsala län har nära 300 000 invånare. Två tredjedelar av länets befolkning bor i Uppsala kommun. Residensstaden Uppsala med cirka 190 000 invånare är Sveriges fjärde största stad. I länet finns de sex kommunerna Enköping, Håbo, Tierp, Uppsala, Älvkarleby och Östhammar. Folkmängden uppgick den 31 december 2001 till 296 627 personer och under år 2001 ökade länets befolkning med 2 431 invånare, 0,8 procent.¹

I förberedsetexterna till Upplands tillväxtavtal utpekades ett antal styrkefaktorer för Uppsala län. Vid de två universiteterna finns en betydande klusterbildning av företag och kompetens (medicin, medicinteknik, bioteknik och läkemedel) där industrin och universitetet samverkar. Närheten till den expansiva Stockholmsregionen skapar både positiva och negativa utvecklingstendenser.

Inte minst gäller det länets möjlighet att utöka avkastningen på sina kulturmiljötillgångar. De uppländska vallonbruken nämns i detta avseende utgöra en attraktionskraft och en unik resurs i syfte att utveckla regionens brukssamhällen och dess näringsliv.² I arbetet för att tillvarata de uppländska brukens fördelar söker Uppsala län andra finansieringslösningar än att enbart lita till EU-medel. Medel ur mål 3 Växtkraft samt statliga bidrag för kulturmiljövård utnyttjas dock i olika utvecklingsprojekt.

Västerbottens län består av landskapet Västerbotten, södra delen av Lappland och en del av Ångermanlands landskap. Länet är landets till ytan näst största och utgör något mer än en åttondel av Sveriges totala landareal. Folkmängden uppgår till cirka 255 000 personer och befolkningen ökade under första kvartalet 2002 med 10 personer.

Drygt hälften av länets befolkning bor i Umeåregionen. I regionens dominerande kommun, Umeå, bor drygt 105 000 personer. Umeå, som efter universitetets tillkomst och Skogshögskolans utlokalisering anses vara en av Sveriges mest expansiva tätorter med profilering på utbildning och kultur, har därmed givetvis stor betydelse för länets utveckling. Skellefteå i den norra länsdelen har en stark industritradition. Städernas kulturutbud förs fram som framgångsstrategiska verktyg och skiljer sig väsentligt från utbudet i länets glest befolkade delar. Olika festivaler inom jazz, rock, barock och folkmusik anses utgöra ett komplement till de genuina traditioner som erbjuds i t.ex. Rismyrlidens 1800-tals jordbruk, Torvsjö kvarnar eller Fatmomakke kyrkstad.³

Länets näringsliv bygger i hög grad på beprövade basnäringar med guld, trä och vattenkraft. På senare tid har även teknikområden som optronik, datateknik och högtrycksteknik utvecklats genom satsningar på forsknings- och utvecklingsarbete. Små och medelstora företag dominerar länets industri, även internationellt aktiva företag som Boliden Mineral AB, ÅLÖ-maskiner och Volvo Lastvagnar finns representerade i länet.

Länets utvecklingsarbete har under senare år i huvudsak varit kopplat till tillväxtavtalet och EU:s strukturfonder. Det faktum att även kustkommunerna i Umeåregionen nu ingår i EU:s strukturfond Mål 1 har starkt bidragit till detta. När det gäller finansiella resurser för bevarande är därför frågan om sysselsättningsgenererande bevarandeinsatser kritisk för resurstilldelningen i Västerbotten. Uppsala har däremot närhet till Stockholmsregionens beslutsfattare och en rikare tillgång till privat kapital.

Vid en jämförelse ur ett tillväxtperspektiv kan några likheter noteras mellan de två länen men framför allt betydande skillnader. Båda länen, men Uppsala i betydligt högre grad än Västerbotten, har en relativt stark fokusering på sina respektive universitet kring vilka

mycket av framtiden knyts. Samtidigt innebär Uppsalas närhet till Stockholmsregionen att länet kan erbjuda en betydligt mångsidigare arbetsmarknad än Västerbotten. Uppsala, och därmed ofta även dess kulturmiljöer, känner även av det inflyttningsstryck Mälardalens befolkningstillväxt skapar.

Ur ett administrativt perspektiv har Uppsala även en längre kulturhistoria och fler objekt att hantera. Möjligheterna för olika klusterbildningar är därmed betydligt större, men även konkurrensen om resurser för bevarande. För de enskilda objektens företrädare kan därför resursbristen upplevas som lika besvärande som i övriga landet. I Västerbotten är läget annorlunda. Även här finns en lång historia att falla tillbaka på men antalet objekt är färre och inte lika ekonomiskt utvecklingsbara i jämförelse med situationen i Uppland. Dessa är dessutom vanligen relativt utspridda. Förutom i Umeregionen är även inflyttningsstrycket mot kulturarvets objekt mer begränsat eller till och med negativt varför en betydligt större tonvikt måste läggas på besöksnäringen. Den glesa förekomsten av unika kulturmiljöer medför dessutom att ett tillskapande av kluster för att locka besökare kräver betydligt större insatser.

Länsövergripande projekt

I kommande kapitel redovisas de i fallstudien utvalda kulturmiljöerna. Redovisningen inleds med en presentation av de länsövergripande samordnings- och marknadsföringsprojekt i vilka fallstudiens kulturmiljöer ingår. De övergripande projekten är *Vallonbruk i Uppland* samt *Sevärt i Västerbottens län*.

Vallonbruken i Uppland, marknadsföring och utvecklingsinsatser

Projektet *Vallonbruk i Uppland* startades under 1989 med målsättningen att finna former för att tillvarata tillgångar som finns bevarade i uppländska vallonbruksmiljöer. Utvecklingsarbetet är främst inriktat på att byggnader, anläggningar och inventarier ska utnyttjas som en viktig resurs i utvecklingen av vallonbruksorter och regionens näringsliv. Arbetet har initierats av en kommuntjänsteman i Östhammar som under flera år arbetat med att skapa en gemensam marknadsföringsorganisation för Vallonbruken. Tidigare har brukens exponering hanterats av kommunernas turistavdelningar som främst varit inriktad på en kustnära turism. Dessa turistsatsningar har därmed främst utgjort en resurs för kustnära orter och inte för vallonbruken som är spridda över hela Uppland. Vallonbruken har i stället haft rollen som självbärande industriekonomiska miljöer. I den internationella

kulturutredningen SOU 1994:35 utpekas vallonbruken som ett område lämpligt för utveckling och marknadsföring internationellt. Detta var en starkt bidragande orsak till att länsstyrelsen under hösten 1995 avsatte resurser (1 miljon kronor) i syfte att samordna marknadsföringen av och utvecklingen i bruken. Stiftelsen Framtidens Kultur beviljade samtidigt samma summa för ändamålet.⁴

Ny organisation

I mars 1997 bildades *Föreningen Vallonbruk i Uppland*. Idag stöds föreningen av fem kommuner, två landsting (Uppsala och Stockholm), 13 företag i regionen samt ett antal organisationer och privatpersoner. Föreningen erhåller även olika projektbidrag från länsstyrelsen och har också till och med våren 1999 haft ett EU-bidrag inom programmet Adapt för utbildningsverksamhet.

I *Vallonbruk i Upplands* regi har utbildningar av guider och serviceföretagare genomförts. I Lövestabruk har etableringen av en familjeattraktion, Barnens Bruk, påbörjats.

Marknadsföringen sker i huvudsak via broschyrmaterial och Internet samt via ett gemensamt bokningskontor. Insatserna sker med syftet att öka antalet besökare och därmed också antalet arbetstillfällen i området. Under de fyra år verksamheten pågått har besöksströmmarna ökat och förutom ett mindre antal nystartade små företag har antalet säsongsbundna arbetstillfällen blivit fler. Besöksstatistik visar att turistströmmarna till Vallonbruken ökat från 140 000 registrerade besökare år 1997 till drygt 210 000 under 1998 och 1999. Mätperioden är från 1 maj till 31 augusti. Den stadigt expanderade konferensmarknaden finns ej med i statistiken.

Antalet anställda i projektet har sedan 1997 ständigt ökat. Under sommarsäsong har projektet genererat 12 heltidsarbeten och 66 deltidssarbeten under 1997, 29 heltidsarbeten och 94 deltidssarbeten under 1998 samt 34 heltidsarbeten och 81 deltidssarbeten under 1999. Dessutom har ett antal personer anställts med finansiering från arbetsmarknadsmedel.

Under åren 1998–1999 har i området tillkommit tre helt nystartade småföretag inom turistnäringen varav ett har helårsbaserad guideverksamhet och två är säsongsbundna serviceföretag. Samtidigt har sex olika småföretag inom turistnäringen startat kompletterande verksamheter till den redan befintliga vilket medfört att de fått större förutsättningar att leva vidare.

Det under åren utvecklade gemensamma bokningskontoret omfattar idag en fast halvtidstjänst och bedöms ha goda förutsättningar att öka sin kapacitet framöver.⁵ I och med de åtgärder som genomförts hittills har bruken och dess aktörer en god beredskap för

att gå vidare in i nästa fas med sikte på en bredare marknadsföring av olika produkter för den inhemska marknaden samt en utveckling av den internationella marknadsföringen, informations- och kulturmiljö-vårdande insatser och en utveckling av attraktioner.

Projekt mål

Det övergripande målet för *Vallonbruk i Uppland* är att skapa fler arbetstillfällen. Förutsättningarna för att uppnå målet anges främst finnas i ett högt unicitetsvärde som förutsätts skapa utvecklingspotential. Delmål för projektet är att:

- Under lågsäsong öka besöksfrekvensen i bruken samt konferensanläggningarnas beläggning med 30 procent och därmed öka antalet fast anställda i området med minst 10 personer under perioden 2000–2002.
- Öka antalet säsongsanställda med 20 personer.
- Förlänga arbets säsongen i bruken för de säsongsanställda.
- 5 nya småföretag inom turistnäringen startas i vallonbruksområdet.

Uppföljning-utvärdering

För de olika delprojekten görs en årlig uppföljning av *Vallonbruk i Uppland*. Indikatorer att beakta är antal bokningar till brukens olika attraktioner, boende och aktiviteter, antal gästnätter, antal besökare och arbetstillfällen. En handlingsplan är utarbetad för perioden 2000 till 2002 och är uppdelad på fem huvudaktiviteter enligt följande:

1. *Paketering och marknadsföring av resmålet Vallonbruk i Uppland*
Försöksverksamhet med paketering för den inhemska marknaden, där olika bruk kopplas samman i boende, aktiviteter, mat m.m. har genomförts under vårvintern 1999 med ett positivt utfall. En nationell marknadsföringskampanj av så kallade brukspaket planeras.
2. *Internationell marknadsföring*
Under 1999 har *Vallonbruk i Uppland* knutit kontakter med researrangörer i England samt inlett samarbete med Sveriges Turistråd och Svenska Handelskammaren i London. Resurser krävs för att utveckla produkter för den internationella marknaden, för översättning av brukens informationsmaterial, deltagande i mässor samt samarbete med engelska konferens- och researrangörer för att få bokningar till brukens konferensanläggningar under lågsäsong. Projektet har noterat ett intresse för vallonbruken i England.
3. *Vård- och informationsinsatser*
En av förutsättningarna för att bruken ska bli tillgängliga för såväl den inhemska som den internatio-

nella marknaden är att dess byggnader hålls i gott skick. De stora bruken är idag byggnadsminnen vilket ger större möjligheter till byggnadsvårdsmedel. Länsstyrelsens kulturmiljöenhet avser att under perioden för tillväxtavtalet avsätta medel för vårdinsatser i bruken.

Utöver vårdinsatserna ska bruksmiljöernas tillgänglighet ökas genom utarbetande och genomförande av ett informationsprogram. Arbetet med programmet kommer att i samarbete med läns-museet, bedrivas av länsstyrelsens kulturmiljöenhet. Informationsprogrammets sammanställning påbörjades år 2000 och omfattar såväl stora informationstavlor, mindre skyltar samt foldrar för respektive bruk. Till informationsinsatserna hör även vidareutvecklingen av Vallonbrukens informationscentrum, Ånghammaren i Österbybruk.

Ånghammaren i Österbybruk anses vara en viktig "inkörsport" för hela Vallonbruksområdet och här ska den befintliga turistinformationen byggas ut till ett "Visitor Centre" där lokalerna inreds med avancerade modeller av såväl brukens kulturlandskap som teknik, samt hänvisning ut till den övriga bruksbygden. Under år 2000 görs en förstudie av hur informationen kan byggas ut och under 2001 och 2002 realiserar förstudiens förslag.

4. *Utveckling av familjeattraktioner*

"Barnens Bruk" i Lövstabruk har under de tre senaste åren bidragit till att öka besöksfrekvensen i bruket markant och detta har i sin tur skapat positiva effekter för andra attraktioner i området och genererat ökade intäkter, bl.a. för värdshuset. "Barnens Bruk" byggs ut med en etapp per år under 2000–2002 i syfte att få tidigare besökare att återvända och vidga publikunderlaget.

5. *Dannemora Gruvpark. Etapp 1*

Dannemora gruvor är utgångspunkten för hela bruksbygden och gruvområdet har en mycket stor utvecklingspotential. Genom att göra central-schaktet tillgängligt ner till 20 m nivå och där visa gruvans olika epoker genom rörliga modeller m.m. kan de guidade turerna i Dannemora göras mer attraktiva. Som ett första steg i den ambitionen planeras projektaktiviteter att genomföras i Dannemora Gruvpark.

Ekonomi

I tabell 1, sidan 13, redovisas kostnader och finansiering av organisationen *Vallonbruk i Uppland* för projektperioden 2000–2002.⁶ Som framgår av tabellen är verksamheten i betydande grad beroende av insatser som kanaliseras via länsstyrelsen.

Vallonbruken i Uppland står inför en ny treårsperiod där antikvariska myndigheter kommer att för-

År	2000	2001	2002
Finansiering <i>Vallonbruk i Uppland</i>	710	750	750
Sammanställning av "paket"	50	10	–
Marknadsföring inom landet	200	300	310
Marknadsföring internationellt	80	150	60
Informationsinsatser i bruket		75	95
Ånghammaren			
Utveckling attraktioner	130	300	30
Barnens Bruk			
Steg 1 Dannemora Gruvpark (utgifter intresseföreningen)	350	300	300
Vård och upprustning			
Kulturhistoriskt värdefulla objekt (G2 medel)	1 500	1 500	1 500
Summa	3 020	3 385	3 045
Finansieringsplan			
Kommuner och landsting	460	340	440
Varav: Uppsala kommun	25	25	25
Tierps kommun	50	50	160
Östhammars kommun	75	75	75
Norrtälje kommun	30	30	30
Landstinget C-län	250	160	150
Landstinget AB-län	30	–	–
Näringslivet	235	235	235
ÖNAB			20
Övriga	60	135	350
EU-projekt	35	120	
Lsty C-län	230	505	100
Lsty G2 medel	1 650	1 750	1 600
Dannemora Gruvpark (intäkter intresseföreningen)	350	300	300
Summa	3 020	3 385	3 045

Tabell 1. Kostnader och finansiering för Vallonbruk i Uppland 2000–2002 (tkr).

dela särskilda medel till rustningsprogram för industriminnenas bevarande. Ett antal vallonbruksanläggningar kommer att väljas ut för deltagande i programmen. Inom Vallonbruksregionen beräknas ett antal väl rustade anläggningar i drift för olika ändamål utvecklas den närmaste treårsperioden vilket reser frågor och förväntningar på finansieringskonstruktioner och syftet med ett bevarande av Vallonbruksmiljöerna.

Exempel på ett annat utvecklingsarbete handlar om sammanförandet av olika vallonbruk i olika grupper för att bredda visningsprogrammen inom en affärsnära sammanhållen ram. En sådan process pågår i

Lövstabruk, Karlholm och Strömsberg som planerar samarbete med ett gemensamt guide- och transportföretag. Organisationen *Vallonbruk i Uppland* har däremot som policy att endast samarbeta med lokala transport- och guideföretag som engageras. Bland annat för specialresor.

Sevärt i Västerbottens län – ett utvecklingsprojekt

I början av 1990-talet tog länsstyrelsen i Västerbottens län genom länsantikvariens initiativ till en mer systematisk satsning för att genom utökad information utveckla natur- och kulturturismen i länet. Efter en inventering tillsammans med bland annat länsstyrelsen, kommunerna och turistnäringslivet i länet, gjordes en prioritering av särskilt intressanta och sevärda platser, turistvägar och rundturer. Dessa presenteras i skriften *Kulturturism i Västerbottens län. Strukturplan för Kultorum och andra kulturturistiska informationsinsatser* (Länsstyrelsens meddelandeserie 1992:1). I första etappen gällde urvalet platser av kulturhistoriskt intresse, men listan kompletterades 1993 med värdefulla naturobjekt. I urvalet ingick redan iordningställda sevärdheter och etablerade turistvägar, som bedömdes värda ytterligare informationssatsningar. Uppbyggnadsfasen startade den 1 januari 1993 och avslutades den 1 juli 1999. I slutrapporten från 1999 redovisas projektets uppläggning och resultat.⁷

Projektet *Sevärt i Västerbottens län* har varit en satsning på att bygga upp en infrastruktur av natur- och kulturturistiska besöksmål, som ska fungera långsiktigt som resurs i besöksnäringen. Utvecklingsarbetet har omfattat dels att ställa i ordning ett urval särskilt intressanta natur- och kulturhistoriska platser, dels att förse dem med sakrik och intresseväckande information med gemensam utformning. Vissa platser, bland annat Torvsjö kvarnar har också utrustats med ett besökscentrum – Naturum/Kultorum. Några redan etablerade besöksmål har fått ytterligare informationsmaterial genom projektet. De iordningställda platserna hålls samman i ett nätverk *Sevärt i Västerbottens län – Besöksmål i samverkan* med Västerbottens museum som koordinator för gemensam marknadsföring och samordnad utveckling.

Projektet *Sevärt i Västerbottens län* ställde upp krav på graden av restaurering och exponering samt graden av tillgänglighet för besökare avseende praktiska anordningar som parkeringsplatser, toalett, stigar m.m. Särskild vikt lades vid att ta fram information om platsen och presentera den på ett intresseväckande sätt. Ofta har s.k. Visitors centres anlagts, besöksanläggningar som med utställningar, videofilmer och skrifter ger besökaren en bakgrundsinformation. En sådan anläggning kan även vara utrustad med servering och

butik med försäljning av böcker, souvenirer och ortens produkter. I Torvsjö representeras detta av det s.k. Kulturum.

Kriterier som styr urvalet av platser har präglats av intressegrad, regional representativitet, unicitetsvärde, tillgänglighet samt att representera variationsrikdomen i länets kulturhistoria och natur.

Länsmuseet tar aktiv del i utvecklingsarbetet av kulturmiljöer i projektet *Sevärt i Västerbottens län* med marknadsföringsåtgärder via en turistantikvarietjänst. Museet har inom ramen för projektet initierat utvärderings- och marknadsanalyser. Som ett resultat av utvärderingen har länsmuseet tagit initiativ till ett utvecklingsprojekt i syfte att stimulera utvecklandet av marknadsanpassade, kvalitetssäkrade och bokningsbara produkter som utgör viktiga nycklar till den turistic utvecklingen. Av projektets sexton besöksmål har fjorton genomgått prövning för kvalitetssäkring. Av dessa kan nämnas Norrbyskärs museum samt Olofsfors bruksmuseum. Tabell 2, till höger, redovisar de totala kostnaderna för projektet samt dess finansiering.

Sammanfattningsvis kan konstateras att *Vallonbruk i Uppland* och *Sevärt i Västerbottens län* har genererat kostnader och finansiering utifrån vitt skilda förutsättningar. *Sevärt* har under perioden 1993–1999 samlat finansiering till restaureringsaktiviteter och marknadsföringsaktiviteter upp till cirka 25,5 miljoner medan *Vallonbruk i Uppland* har under perioden 2000–2002 samlat cirka 9,5 miljoner endast för marknadsföringsaktiviteter.

En jämförande sammanställning har visat sig komplicerad att ta fram. En tolkning av siffrorna visar att det finns skillnader mellan Uppland och Västerbotten, avseende finansieringssituationen, även om de inte är så avgörande som en första analys ger intrycket av. Bakgrunden till detta har många olika typer av botten. Det handlar dels om hur restaureringskostnader och marknadsföringskostnader kan separeras. Närvaron av EU:s strukturfonder, antalet inblandade kommuner samt de publika villkoren som respektive projekt lever under har även betydelse för finansiering av olika projektaktiviteter. Graden av statlig styrning kan även tänkas ha betydelse i sammanhanget. I Uppland finns ett högre inslag av privat ägande i de olika bruksmiljöerna vilket kan försvåra beredskapen hos olika offentliga finansiärer att finansiera utvecklingsprojekt.

Tre kommuner och fem kulturmiljöer

Tre kommuner är representerade i fallstudien. Tierps kommun med vallonbruken Ullfors och Strömsbergs

Finansiering	
Projektkontorets administration	4 121
Summa investeringskostnader för	
Sevärtprojektets kulturmiljöer kr	25 486
Summa kostnader	29 607

Finansiering	
Olika statliga källor (främst Länsstyrelsen)	14 413
Landstinget i Västerbottens län	1 709
EU:s strukturfonder Mål 2 Norra Norrlandskusten, Mål 6, Mål 5 b och Mål 5 b Skärgård	2 277
Kommunal finansiering	2 222
Övriga	2 270
Blandad finansiering	1 684
Delfinansiering från projektkontoret	911
Summa finansiering	25 486

Tabell 2. Totalkostnader samt finansiering för *Sevärt i Västerbottens län* perioden 1993–1999 (tusen kronor, löpande pris).

bruk, Östhammars kommun med Österbybruk och Dannemora gruvsamhälle samt Åsele kommun i Västerbotten med kulturmiljön Torvsjö kvarnar. Nedan presenteras utvecklingsförutsättningar och problemområden för respektive kulturmiljö kommunvis. I bilaga finns en kortfattad sammanställning över respektive objekts historiska framväxt.

Tierps kommun

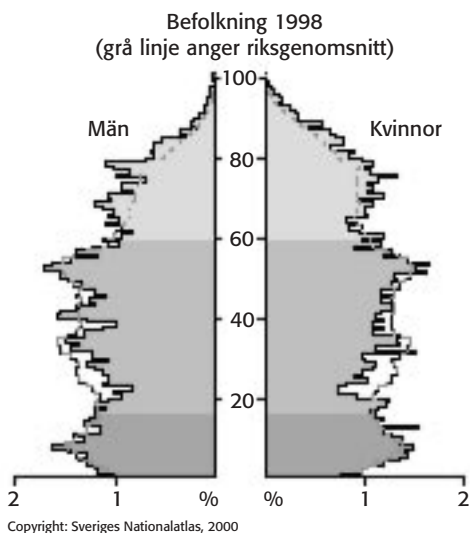
Trenden i Tierps befolkningsutveckling är sedan 1990 svagt vikande. Från 1990 har kommunen tappat 164 invånare och består idag av 19 888 personer. Under 2001 har däremot intresset för boende i Tierp ökat markant och villapriserna har under perioden augusti 2001 till augusti 2002 stigit med cirka 2 procent.⁸ I och med etableringen av spårbunden pendeltrafik mellan Tierp och Uppsala har även efterfrågan på företagslokaler samt bostäder utmed järnvägen och europaväg 4 ökat.⁹ Tierp erbjuder månadsbiljett vid pendeltrafiken i sin marknadsföring till nyinflyttade personer.

Tabell 3, överst sidan 15, åskådliggör hur befolkningstalen numera är stabila och långsamt växande. Åldersfördelningen skiljer sig inte nämnvärt i jämförelse med riksgenomsnittet med undantag för åldrarna 65 till 79 där Tierp har en något högre andel.

Befolkningsutvecklingen i kommundelarna Strömsberg och Ullfors är, som framgår av tabell 4 på sidan 15, sedan 1990-talet relativt stabil. Ullfors ligger 2 km

		Sverige- rankning
Yta	1 543 km ²	60
Befolkning 1999	19 803 invånare	121
Befolkning 2001	19 891 invånare	119

Källa: www.sna.se

Totalt		Män	Kvinnor	0-6	7-17	18-24	25-44	45-64	65-79	80+
2001-12-31										
Tierp	19 891	9 992	9 899	1 403	2 974	1 327	4 783	5 195	2 822	1 387
		50 %	50 %	7 %	15 %	7 %	24 %	26 %	14 %	7 %
Riket		49 %	51 %	7 %	14 %	8 %	27 %	26 %	12 %	5 %

Tabell 3. Fakta om Tierps kommun.

Tätorter	1990	1991	1999	2000
Ullfors	81	66	78	79
Strömsberg	91	86	111	110
Totalt	172	152	189	189

Tabell 4. Befolkningsutvecklingen i Strömsberg och Ullfors (källa: SCB).

från E4:an, 60 km norr om Uppsala. I Strömsberg finns en omsättning på fastigheter som syftar till permanent boende. Aktuella siffror finns idag inte tillgängliga.

Tillverkningsindustrin har under åttio- och nittio-talen ökat i tätorten. Atlas Copco är en stor arbetsgivare som genererar en marknad för många underleverantörsföretag. Valsgummering samt Telekomsektorn har även haft en uppgång i kommunen. Livsmedelshandeln är stark medan andra handelsföretag, bland annat inom om konfektion, sviktar. Närheten till Uppsala utgör en stark konkurrent till den lokala handeln. Den offentliga sektorn är även en stor arbetsgivare i Tierp.

I Tierp finns en ökande efterfrågan på arbetskraft med kvalificerad utbildning. Den förhållandevis låga andel av befolkningen med högskoleutbildning hämmar möjligheten för Tierp att locka till sig kunskapsintensiva företag. Kvalificerad personal inom sektorerna vård och utbildning kommer i stor utsträckning från

de större kommunerna Uppsala och Gävle. Även gymnasieskolan i Tierp har haft problem med sviktande lärarunderlag.

Tillgången till bekväma och snabba kommunikationer med Uppsala har varit tunga argument i tillväxtdiskussionerna. Tierp ökade antalet inresande besökare med cirka 17 000 från 13 390 till 31 112 besök under perioden 1991 till 2000. Konferens- och dagbesökare står för de enskilt största förändringarna. Kommunen har samtidigt en negativ nettopendling på cirka 1000 personer.¹⁰

Ullfors bruk och Ullfors-gruppen

Bebyggelsen i Ullfors består främst av bostadshus med privat ägande. En majoritet av industrimiljöerna är idag rivna. Av den ursprungliga bruksmiljön finns arbetar- och förvaltarbostäder kvar samt ett brukskontor som sedan sekelskiftet 1900 är ombyggt till snickarverkstad. I Ullfors finns även ett antal historiska byggnader som tidigare använts till brandförsvar, skol- och jordbruksverksamhet.¹¹ Lokala områdesbestämmelser lyfter fram miljön i Ullfors som bevarandevärd och har målsättningen att tillvarata värden som avser byggnadernas karaktär och utformning. Även de unika biotoper som förekommer i Ullfors ska enligt områdesbestämmelserna bevaras.¹²

Näringslivet i Ullfors består av tre företag med inriktning på jordbruk, bilbärgning samt byggnadsvård. I Ullfors finns även en sedan 1998 etablerad rid-

verksamhet som anlagt en s.k. ridvolt på marker tillhörande Ullfors gård.¹³

År 1995 bildades *Ullfors-gruppen*, på initiativ av och med engagemang från en privatperson som sedan 1980 har verkat som enmansutredare. Gruppen är en ideell förening som samlar intresserade personer och resurser för att i samarbete med antikvariska myndigheter bevara de delar som finns kvar av Ullfors bruksby efter den gradvisa nedläggningen av industrin under åren 1929–1945. Enligt föreningsstadgarna har *Ullfors-gruppens* verksamhet till ändamål att i samarbete med myndigheter och övriga intressenter i Tierp, främja det autentiska bevarandet av Ullfors bruksby.

Föreningen åtnjöt vid bildandet en stor anslutning från bygdens befolkning och antalet medlemmar är för närvarande cirka 150 personer. Föreningen har sedan bildandet med hjälp av bidrag från länsstyrelsen i Uppsala län, enheten för kulturmiljövård, drivit ett antal rustningsprojekt och uppges därmed ha säkrat bevarandet av de mellan hundra och tvåhundra år gamla byggnaderna.¹⁴ Av dessa uppges ett mindre antal vara s.k. klenoder (Storskolan från 1864, gamla Brukskontoret från 1805, Brandboden från 1880 och Arkivet från 1901).

Föreningen arbetar även med att stödja utvecklingen av projektet *Vallonbruk i Uppland* och eventuella följdprojekt liksom initiativ till företagsamhet i anslutning till Vallonbruksmiljöerna. Ullfors-gruppen arbetar här i nära samarbete med Ullfors Idrottsklubb. Samarbetet syftar till en utveckling av samhällsservicen i Ullfors.

Genom ideella insatser och med bidrag från länsstyrelsen har föreningen skapat nya möjligheter för Ullfors där planerna på ett ekomuseum har en central position. Föreningen disponerar byggnaderna och planerar verksamhet på området med kulturturism samt verkar för bevarandet av kunskapen om livsvillkoren i bruken och dess kulturhistoria.

Även vägar, alléer och andra miljöskapande träd ingår i rustningsplanerna. Vägverket har under år 2000 utfört reparation av broarna vid bruksdammen med anor från 1647. Det sammantagna åtgärdsprogrammet syftar till att skapa ett attraktivt besöksmål i Ullfors bruksby. En historisk beskrivning av Ullfors bruk finns som bilaga.

Aktiviteter i Ullfors

Ullfors-gruppen arbetar för att Ullfors ska stärka sin kapacitet att ta emot besökare men även verksamheter som har ett intresse av att verka i kulturhistoriska miljöer. Gruppen röner framgångar i och med att alltfler verksamheter intresserar sig för Ullfors och dess värde som besöksmål. Ullfors-gruppen tar varje säsong emot ett flertal grupper. Grundskolan uppfattas som en

viktig part i besöksarbetet. Elever och pedagoger besöker regelbundet Ullfors inom ramen för sin undervisning då eleverna får möjlighet att studera och uppleva traditioner som skapats under den aktiva brukstiden.

I samarbete med läns museet utför föreningen även dokumentationsarbeten med text- och bildbearbetning av föremål som finns i föreningens ägo. Stora delar av de kulturhistoriska föremålen är skänkta av medlemmar och andra privatpersoner som har anknytning till Ullfors.

En angelägen del av gruppens arbete utgörs av studieverksamhet med inriktning på kulturhistoria. Studierna ger näring till de enklare restaureringsarbeten som utförs av medlemmarna själva. Större och maskinkrävande bevarandeinsatser läggs ut på entreprenad. Föreningen samlar frivilliga för arbete en dag i veckan under perioden maj till september. Exempel på arbetsinsatser är målning, inredningssnickeri, tapetsering samt städning. Gruppen arrangerar även kulturarrangemang i samband med Valborg, Lucia och vid årligen återkommande evenemang som t.ex. Ullfordsdagen och Hästens dag. Föreningen står även som värd för *Musikkväll i midsommartid* samt utför guidade visningar för allmänheten.

Ullfors-gruppens arbete har rönt intresse och fått förtroende bland myndigheter och näringsliv. Detta exemplifieras närmast med den byggnadsvårdsdag då Ullfors-gruppen inbjöd specialister, myndigheter och entreprenörer för samtal kring restaureringsprojekt i äldre kulturmiljöer.

Projektfinansiering

Utöver intäkter som aktivitetsbidrag från studieförbund och medlemsavgifter, ansöker Ullfors-gruppen regelbundet om medel från olika bidragsgivande myndigheter. Kulturmiljöenheten vid länsstyrelsen samt EU-medel utgör delar av medfinansieringen. Medlemmar har även beretts möjlighet att via andelsköp bli ägare i en fastighet i Ullfors. Andelarna som har ett värde av 1000 kronor har möjliggjort köpet av en byggnad som utgör den påtagliga delen av ett framtidsprojekt föreningen formulerat. Andelssystemet har även påverkat andra föreningar till att intressera sig för en sådan lösning. Den under 2001 inköpta smedstugan är finansierad genom medlemmarnas andelsköp. De 111 andelar som idag är tecknade ingår inte i någon form av offentligt utbud och är inte föremål för någon spekulation.

Föreningen vill även marknadsföra projektet och skapa legitimitet kring arbetet med andelsinsatserna. Ullfors-gruppen kan med hjälp av andelssystemet visa på den kollektiva styrka som finns inom föreningen. Föreningen har under år 2002 hittills erhållit bidrag på 140 000 kronor för revetering av Smedshuset samt

Bidragsgivare	Bidrag (kronor)	Procent
Länsstyrelsens kulturmiljöenhet medel: Smedsstugans skorsten och taknock + revetering av Arkivet	151 000	57
Sparbanksstiftelsen Upland, (öronmärkta för Smedsstugans iordningsställande)	30 000	11
Medlemsavgifter	12 700	5
Föreningsbidrag från Tierps kommun	8 500	3
Landshövding Hilding Kjellmans hembygdsfond (avser Mumblingsgården)	6 500	2
Aktivitetsbidrag från Nykterhets- rörelsens bildningsverksamhet (NBV)	3 170	1
Intäkter evenemang	20 795	8
Medlemslotter	20 000	8
Guidning, försäljning	7 250	3
Övriga inkomster	3 750	1
Totalt	211 870	100

Tabell 5. Ullfors-gruppens inkomster år 2001.

6 000 kronor från Europeiska socialfonden i Sverige (ESF). Föreningen ansöker regelbundet om medel från länsstyrelsens kulturmiljöenhet för att finansiera olika restaureringsinsatser. Under perioden 1997–2002 har kulturmiljöenheten finansierat olika insatser i Ullfors med sammanlagt 2 027 814 kronor.¹⁵ Även Tierps kommun stöder Ullfors-gruppens arbete med ett ekonomiskt bidrag. Som framgår av tabell 5 är länsstyrelsen dock den dominerande finansiären av gruppens verksamhet. Redovisningen avser verksamheten under 2001.

Upplevelsen och privilegiet att få delta

I föreningens informationsblad skriver ett flertal personer om sitt engagemang i Ullfors bruksmiljö. Bidragen vittnar om betydelsen för individens och kollektivets identitet. Många ger uttryck för att arbetet ”känns oerhört stimulerande” samt betonar privilegiet att få delta i återställandet av en historisk miljö. I skriften uttrycks även en stolthet över att ha ”tillsammans åstadkommit en enastående bragd igenom räddandet av en vallonbruksby från förstörelse och marsch in i glömskan”.

Ullfors-gruppen anser sig ha ett tillfredsställande samarbete med offentliga myndigheter, främst med länsstyrelsens kulturmiljöenhet. Föreningen har även fått positiv kraft och näring i och med att före detta ordföranden i Ullfors-gruppen erhållit ett kommunalt kulturstipendium för sina insatser i uppländska vallonbruksmiljöer.

Utförda arbeten omfattar föreningens inköpta smedstuga med totalrenovering av murstock och skorsten samt arbeten inomhus med inredningens autentiska återställande. Det senare har skett med stöd från Sparbanksstiftelsen Upland. Fortsatt elinstallation i Mumblingsgården har utförts genom frivilligarbete av Åke Belin och med finansiellt stöd från landshövding Kjellmans fond.

Föreningen uttrycker tillfredsställelse över att sedan starten ha räddat bruksbyn för framtiden med stärkt autenticitets- och attraktionskraft. Föreningen har under 2001 formulerat utvecklingsplaner för ett bevarande som har resulterat i konkreta ansökningshandlingar. Detta har resulterat i en projektaktivitet under rubriken, Smedsqvinnans lif 1900. Ambitionen är att rikta intresset mot det materiella och andliga liv som Ullfors bruksmiljö historiskt är präglad av. Projektet beskrivs mer detaljerat i bilaga.

Strömsbergs bruk

Strömsbergs bruk ligger cirka 7,5 km norr om Tierps köping och är beläget på ömse sidor om Tämnrån. Tämnråns kraftiga vattenflöde utgör den främsta orsaken till brukets etablering. Strömsberg omges på västra sidan av öppen åkermark och på den östra av gränsen mot skogsbygden vilket skapade förutsättningar för bredare verksamhet med inslag av jord- och skogsbruk med trävaruproduktion. Norr om bruket intill den gamla landsvägen sträcker sig Västlandsåsen med en tydlig och väl rundad åsrygg. Landskapet är mycket flackt med undantag för den tallbevuxna åsryggen utmed ån samt Rocknöbäckens ravin i områdets södra del.

Miljön karaktäriseras av en relativt blandad bebyggelse utan den strikta regelmässighet som återfinns vid de större vallonbruken. Strömsbergs relativt höga unicitetsvärde finns i den samlade helhet som utgörs av bruksdammen med arbetarbostäder, herrgårdsanläggning, jordbruksbyggnader samt en komplett samling av produktionsbyggnader. Samtliga komponenter som ingick i smidesprocessen finns bevarade och platsen utgör därmed ett av de mest kompletta vallonbruken med möjligheten att åskådliggöra arbetsprocesser och vardagsliv under de förindustriella 17- och 1800-talen.¹⁶

Strömsbergs bruk utgör ett område av riksintresse för kulturmiljövården. Bruket är det bästa exemplet på ett järnbruk där alla de komponenter som bildade en typisk bruksmiljö under 1700- och 1800-talen finns bevarade. Här finns även industriebebyggelsen bevarad i en större omfattning än i övriga bruk. Den välbevarade lancashiresmedjan anses bära på ett teknikhistoriskt värde. En intilliggande masugnsbyggnad med katedral-

liknande stödbågar och en påbörjad masugnspipa utgör väsentliga delar av det industrihistoriska värdet. Runt bruket finns även andra byggnader av varierande betydelse, som bostadskaserner, sågverk och skolbyggnad.

Strömsbergverken utvecklades till en för sin tid modern industrigrupp eller koncern med olika samarbetande verksamheter. Nyinvesteringarna kom efter sekelskiftet i ökande grad att gå till skogsbruket. Som höjdpunkt anlades en ångsåg i Strömsberg med en kapacitet av 100–150 000 timmer per år. Tämnaån flottled anlades under denna tid, från källan till havet, för leverans till kustaågverken. Järnverken lades efterhand ner efter försäljningen av bruken år 1920 till Stora Kopparbergs Bergslag AB, vilka i första hand var intresserade av Strömsbergverkens stora skogsinnehav. Stora bildar idag med finska Enso en av världens största skogsindustrier.

I Strömsberg finns idag också ett par mindre museer och samlingar. Bruket och dess samlingar visas för större grupper vid beställning. Miljön har även varit lockande för olika filmverksamheter. Bland annat så spelades Ingmar Bergmans *Den goda viljan* in i Strömsberg under 1991.

För Strömsberg finns områdesbestämmelser med varsamhetskrav formulerade. Även en bevarandeplan för industribyggelsen är upprättad. Industriminnesföreningen marknadsför Strömsberg som ”det vita, klassiska och relativt sett välbevarade bruket” där besökare kan erfara hur vackert och harmoniskt men också rationellt bruket en gång planerades och uppfördes.

För enskilda besökare har industriminnesföreningen iordningsställt en informationskiosk i det s.k. våghuset som är centralt beläget vid dammarna. Där kan besökare finna information för en bruksvandring på egen hand samt ta del av en utställning med konstverk samt fotografier som visar olika verksamheter från 1800- och 1900-talen.

Näringslivet i Strömsberg

I Strömsberg finns ett femtontal registrerade mindre företag. Företagsstrukturen domineras av jord- och skogsbruksföretagande men i Strömsberg pågår en påtaglig förändring som framför allt orsakats av nyinflyttade grupper. Tabell 6, ovan, redovisar vilka företag som idag är aktiva i Strömsberg med uppgift om antal årsarbetstider som respektive verksamhet skapar.

Utöver dessa företag tillkommer ett antal mindre jord- och skogsbruksföretag. Under våren 2002 har ytterligare en bildkonstnär förvärvat en fastighet i syfte att etablera ateljé och boende i Strömsberg. Konstnärsverksamheten som planeras startas under hösten 2002 är inriktad på skulptur. Under brukets mest produktiva period fanns ett hundratal arrendegårdar knutna till

Företag	Antal årsarbetstider/ anställda
Stora Enso, skogsförvaltning	14
Strömsbergs gård, svinfarm	3
Falkenäs reklambyrå	1
inkaVIDEO	1
Norrgården, Sirje Tjäder	1
Christian Simonsson, bildkonstnär	1
Susanne Simonsson, bildkonstnär	1
Carin Falkenäs, bildkonstnär	1
Lennart Wallin, bildkonstnär, skulptör	1
VM-Data, företag inhyst i Herrgården	Upphört
Norlings Fastigheter	Under uppbyggnad

Tabell 6. Aktiva företag i Strömsberg februari 2002.

Strömsbergs bruk samt ett lantbruk med 200 hektar åkermark. Lantbruket drivs idag i privat ägo huvudsakligen som svinfarm med ett hundratal djur.

En fastighetsägare i Strömsberg har specialiserat sig på stuguthyrning. Fastighetsägaren driver inte sin uthyrning som näringsverksamhet utan får en hyresintäkt under de 10 till 15 veckor som delar av fastigheten är uthyrda. Intäkterna avser att täcka en del av fastighetens renoveringskostnader. Uthyrningen sker via ett bokningsföretag i Danmark.

Norlings Fastigheter är ett nyetablerat företag som idag inte genererar några arbetstillfällen. Företagsledningen avser att kunna driva verksamheten med vinst och pekar på områdets ekonomiska utvecklingspotential med en attraktiv boendemiljö som utgångspunkt. Kommunen har även etablerat ett dagcenter som ett led i att nyttja fastigheter med industrihistoriskt värde.¹⁷

Driftsaktörer

Största delarna av industriminnesdelen i Strömsberg ägs idag av skogsbolaget Stora Enso. Den lokala hembygdsföreningen, Strömsbergs Bruksgille som samlar cirka 100 medlemmar driver sedan mitten av 90-talet vårdinsatser för ett bevarande av bruksmiljöerna i Strömsberg. Bruksgillet står även som ägare av vissa fastigheter. Företagarföreningen i Tierp har en representation i bruksgillet styrelse. Syftet är att stimulera Tierps företagare till ett ökat engagemang i kulturmiljön i Strömsberg.

Parallellt med Bruksgillet verksamhet har även Strömsbergs Industriminnesförening startats med inriktning att överta hela industriminnesdelen från Stora Enso under år 2003. Föreningen planerar att

övergå i en stiftelse inför det framtida förvaltandet. I stiftelsen beräknas ett antal organisationer finnas representerade. Stora Enso, Strömsbergs Bruksägare, Tierps kommun, Tierps Företagareförening planeras vara intresserade. Datum för stiftelsens bildande är dock uppskjuten och industriminnesföreningen planerar att vara färdig med organisationsuppbyggnaden i mars 2003. Tierps kommun och landstinget i Uppsala län har avslagit ansökan från industriminnesföreningen angående representantskap i en stiftelse.

Bakgrunden till landstingets avslag framförs i en intervju med handläggare för turistfrågor vid lanstinget i Uppsala län, vara av principiella skäl. Landstinget i Uppsala län stöder föreningen *Vallonbruk i Uppland* med 700 000 kronor per år med motiveringen att Vallonbruken är ett av länets kulturturistiska profilområden. Landstinget anser Strömsbergs bruk vara en intressant kulturmiljö och som därför kan komma att prioriteras i framtida avväganden.

Stiftarna räknar med att fortsättningsvis vara beroende av bidrag till rustnings- och vårdprojekt men i avtalet med Stora Enso kommer 5 miljoner att överföras som stiftelsekapital. Avtalstexten är inte offentlig och kan därför inte redovisas i denna rapport. Stora Enso för även förhandlingar med andra aktörer angående övertagandet av äldre industrimiljöer som finns i Storas fastighetsbestånd.

Diskussioner förs även med olika aktörer inom kulturmiljövården, *Vallonbruk i Uppland* och stiftelsen Löfsta, för ett samarbete kring anställandet av en projektdirektör.

Finansiering

Länsstyrelsen har finansierat grundskydd för byggnader som ingår i industriminnesdelen. Under perioden 1995–2002 har länsstyrelsens kulturmiljöenhet totalt finansierat olika insatser i Strömsberg med 2 244 680 kronor.¹⁸

En ansökan (2001) till ESF-rådet i Uppsala från Strömsbergs Industriminnesförening har genererat ett bidrag på 80 000 kronor för projektåtgärder. Åtgärdernas innehåll består huvudsakligen av projektering av parklandskap, informationsplan/strategier, bildokumentation, informationsmaterial, restaureringsarbeten, publikfrämjande insatser, utvärdering/revision. Totalkostnaden är 100 000 kronor och avser projektperioden januari 2002 t.o.m. september 2003.

Områdesbestämmelser

Planområdet omfattar cirka 125 ha. Markägare i Strömsberg utgörs av Stora Enso samt av privatpersoner. Bestämmelserna omfattar hela riksintresseområdet för kulturmiljövård, RiK9, förutom den del av området som är detaljplanelagt.¹⁹ Kommunens målsättning med

områdesbestämmelserna är att tillvarata de värden som finns i den kulturhistoriskt intressanta miljön.

Större delar av Strömsberg är skyddat enligt kulturminneslagen och i den kommunala detaljplanen gäller s.k. förhöjd bygglovplikt för all befintlig bebyggelse inom området kring Strömsbergs bruk. Lovplikten omfattar bland annat omfärgning, byte av fasadmaterial, rivning, ombyggnad, trädfällning och schaktning. För byggnader klassade som kulturhistoriskt värdefulla gäller rivningsförbud

Kring herrgården ligger ett större parkområde med planterade lövträd. Den västra delen har anlagts vid slutet av 1700-talet som en engelsk park med den idealiserade naturen som förebild. Parkområdena underhålls och gallras för att förhindra att området växer igen. Upplandsmuseet har gjort en sammanställning och genomgång av viktiga kulturmiljöer i Strömsberg inför arbetet med översiktsplan, ÖP90. Arbetet redovisas i *Tierp tar tillvara*.

Då områdesbestämmelser blir juridiskt bindande för kommunen och fastighetsägarna är det bland annat lämpligt att precisera mål och ramar för bevarandet genom att utförligt beskriva områdets värden med referenser till historiskt underlagsmaterial och aktuella byggnadsinventeringar. Fastighetsägarna i det aktuella området får viktig information om vilka åtgärder som är möjliga och lämpliga att genomföra med hänsyn till behovet av bevarande och utveckling av området, informationen i områdesbestämmelserna skulle därmed också ge en viktig vägledning om områdets användningsmöjligheter som är av intresse vid fastighetsköp och planering av investeringar i området.

Läns museet engageras i arbetet med områdesbestämmelser och utgör remissinstans. I fallet Strömsberg har museet kommenterat planbestämmelserna och skyddsbestämmelserna och anser att det nuvarande utseendet i Strömsberg bör behållas. Lokalt i Strömsberg har områdesbestämmelserna skapat svårigheter för näringen och dess ekonomiska förutsättningar att bibehålla det historiska utseendet. Detta har resulterat i ett överklagande till tingsrätten.

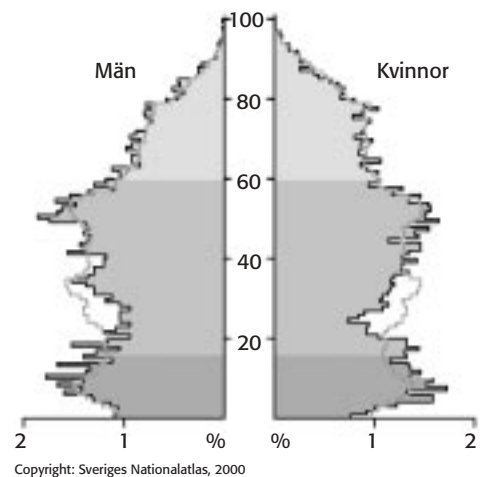
Fastighetsägare uttrycker sig kritiska till kommunens ersättningskrav som har stöd i plan- och bygglagen. Käranden hävdar i överklagandet att Tierps kommun bör upprätta en åtgärds- och kostnadsplan för bruket och dess omgivning, så att den ”miljö som eftersträvas kan uppnås utan att enskilda näringsidkare lider ekonomisk skada”.²⁰

Kostnadskrävande tillstånd, som fastighetsägare åläggs att söka hos kommunen, skulle enligt överklagandet hämma näringslivets utveckling i Strömsberg. Speciellt utsatta är jordbruksföretag då tillståndshandlingen beräknas kunna skapa konflikt med djurskyddslagen och andra regelverk som styr djurintensiva näringsverksamheter.²¹

		Sverige- rankning
Yta	1 451 km ²	65
Befolkning 1999	21 609 invånare	112
Befolkning 2001	21 842 invånare	110

Källa: www.sna.se

Befolkning 1998
(grå linje anger riksgenomsnitt)

Copyright: Sveriges Nationalatlas, 2000

Totalt									
2001-12-31	Män	Kvinnor	0-6	7-17	18-24	25-44	45-64	65-79	80+
Östhammar 21 842	11 106	10 736	1 508	3 554	1 574	5 201	6 043	2 799	1 163
	51 %	49 %	7 %	16 %	7 %	24 %	28 %	13 %	5 %
Riket	49 %	51 %	7 %	14 %	8 %	27 %	26 %	12 %	5 %

Tabell 7. Fakta om Östhammars kommun.

Vid reparationer och ombyggnader kan fastighetsägaren åläggas också att bekosta antikvariska överkostnader. Fastighetsägaren har dock möjlighet att ansöka om bidrag till antikvariska överkostnader hos länsstyrelsen. I detta fall yrkar fastighetsägaren emellertid på att byggnaderna på fastigheten inte omfattas av områdesbestämmelser.

Fastighetsägaren framställer uppfyllandet av kraven som förutsättningar för att kunna bedriva jordbruksverksamhet i konkurrens med övriga näringsidkare. I det fall fastigheten åläggs restriktioner avseende ny-, till- eller ombyggnad hindras eller försvåras företagets utveckling. Fastighetsägaren accepterar inte att utan en offentlig skattefinansierad insats, ensam bära kostnader som orsakats av kulturminnesvårdens skyddsmärkning. Ytterligare en fastighetsägare i Strömsberg uttrycker missnöje med områdesbestämmelserna eftersom det uppstår väsentliga fördyringar i samband med renoveringsinsatser.²²

Östhammars kommun

Östhammars kommun, som idag marknadsförs med en storslagen natur och havet som närmaste granne, erbjuder rika möjligheter till boende och meningsfull fritid. Andra förekommande argument är ”kultur in på knutarna” och med storstaden på bekvämt avstånd.²³

Östhammars kommun bildades 1974 genom sam-

manslagning av Östhammars och Dannemora kommuner samt del av Olands kommun. Historiskt och näringspolitiskt präglas kommunen av tre inriktningar. Kustområdet i öster av fisket och sjöfarten, som därigenom utvecklade handels- och sjöfartsstäder i området. Inåt landet dominerar järnhanteringen som från 1400-talet började utvecklas i och med malmfyndigheterna i Dannemora. I hela kommunen förekommer även ett storskaligt jordbruk.

Den 400 mil långa strandlinjen, inräknat öar, har givit Östhammar en profil med inriktning på marin kultur. Sommartid domineras kommunen av ett kustnära fritidsboende vilket även skapar inflyttningar under övriga delar av året. Under sommarsäsongen ökar det kustnära boendet från 1 500 till över 10 000 invånare.

I Östhammar talas det om två huvudtyper av människor: Bruksare och Rospigg. Med bruksare avses personer som har eller haft anknytning till någon av de vallonbruksmiljöer som finns in Östhammar. Roslagen, som utvecklade rika fiske- och sjöfartstraditioner, har danat Rospiggen. Ofta omsjungen i visan.

Från 1980-talet har kommunen haft ett relativt konstant befolkningsantal. Kommunen har tidigare drabbats av industrinedläggningar som bidragit till en negativ befolkningsutveckling. Den negativa trenden vände sedermera under 1970-talet i samband med etableringen av kärnkraftstationen Forsmarksverken, vilket genererade en inflyttning av cirka 2 400 per-

Tätorter	1990	1991	1999
Dannemora	212	243	237
Österbybruk	2 193	2 210	2 075
Totalt	2 405	2 453	2 312

Tabell 8. Befolkningsutveckling i Dannemora/Österbybruksregionen.

soner. Under 1990-talet har antalet invånare överstigit 22 000 men kommunen har från 1996 till 2001 tappat 342 invånare och har år 2002 en befolkning på 21 842 personer. Under 2001 har intresset för villaboende ökat i Östhammarsområdet och villapriserna har under perioden augusti 2001 till augusti 2002 stigit med cirka 21 procent.²⁴ Östhammars kommun har i olika skrivelser uppvakttat länstrafiken i Uppsala för en utökad kollektivtrafik, bland annat till Österbybruksområdet. Vägavsnittet mellan Uppsala och Östhammar är olycksdrabbat och kommunen ser bland annat vägstandarden som ett hinder för regionens utveckling. Tabell 7, sidan 20, ger en översikt över befolkningsutvecklingen och dess fördelning över kön och ålder.

Tabellen visar att befolkningstalen är stadiga och långsamt växande. Åldersfördelningen skiljer sig inte nämnvärt i jämförelse med riksgenomsnittet med undantag för åldrarna 45 till 79 som har något förhöjda värden. Befolkningsutvecklingen i Dannemora och Österbybruksregionen är sedan millennieskiftet svagt vikande, (se tabell 8). Det är främst bristen på arbetstillfällen som skapar denna trend.

Östhammars näringsliv domineras idag av småföretagande och en växande offentlig sektor. Den offentliga sektorn samt Sandvik i Gimo och kärnkraftverken i Forsmark utgör kommunens större arbetsgivare.

Österbybruk

Österbybruk ligger 45 km nordost om Uppsala och är en bruksort med en välbevarad bruksmiljö med anor från 1400-talet. Österbybruk tillskrivs kunna mäta sig bland de större svenska turist- och konferensorterna. Orten utgör en anrik kulturbygd med intressanta byggnadsverk och en natur med både odlade och orörda marker för promenader och sport. Under Louis de Geers ledning på 1600-talet utvecklades bruket till ett betydande vallonbruk. I den ännu välbevarade gamla bruksmiljön återfinns bl.a. Sveriges äldsta vallonsmedja. På 1800-talet omvandlades Österbybruk till en modern industriort med 800 till 900 invånare.

Sedan kommunsammanslagningen 1974, är Österbybruk en del av Östhammars kommun. I centrala

Österbybruk finns butiker, post och bank, vårdcentral och skolor, barnomsorg samt bibliotek.

I Österbybruk finns ett differentierat näringsliv dominerat av handels- och tjänsteföretagande. Även regionens tidigare verkstadstekniska tradition återspeglas i näringsstrukturen. Kulturföretagandet ökar med inflyttade småföretagare med inriktning på textilslöjd, konstsmide och keramik. Dessa verksamheter utgör stommen i ett flertal publika evenemang. En folkmusikfestival, Dannemora marknad och Österbydagen är några återkommande publikarrangemang i Österbybruksområdet. Evenemangen ger hantverkare och konstnärer möjligheter att exponera och sälja konstprodukter vilket skapar en stärkt kulturprofil åt orten.

Ett antal företag har sedan 1990-talet flyttat sin verksamhet till Österbybruk. Argumenten för detta handlar ofta om det kulturhistoriska sammanhang som platsen erbjuder. Största arbetsgivare på orten är personal kooperativet Österby Gjuteri AB med 120 anställda. Enligt senaste uppdaterade företagslista från 2002-05-02 är idag 143 företag aktiva i Österbybruk-Dannemoraregionen.

Här finns ett aktivt föreningsliv samt ett antal idrottsanläggningar. Österbybruk har badplats, camping och fiske samt marknadsföres som nyckelharps-traditionens centrum. Föreningslivet har minskat i omfång under den senaste tjugoårsperioden. Sedan 1985 fram till år 2002 har antalet föreningar med postadress i Österbybruk minskat från 38 till 22.²⁵ Idag domineras föreningslivet av kultur, idrott, friluftsliv samt jakt och fiske. Situationen för föreningslivet har stärkts under 2001 i och med att den konkurshotade Folkets hus-verksamheten har inriktats på att skapa ett brett intresse för lokalerna under det gemensamma namnet, Föreningarnas hus.

I Österbybruk har sedan 2001 personer inom skola och barnomsorg tillsammans med politiker (barn- och utbildningsnämnden) initierat en lokal utvecklingsgrupp. Gruppen har genomfört allmänna träffar i syfte att samla lokala krafter för att utveckla kommundelen. Aktiviteter som hittills har dokumenterats har inriktats mot ett bevarande av ett lokalt hembygdsarkiv, boendemöjligheter för studenter, ett varierat utbud av fritids- och kulturaktiviteter samt förbättrade kommunikationer mellan Österbybruk och Uppsala. Gruppen har även tagit initiativ till ett opinionsarbete mot nedläggning av det lokala postkontoret.

De kommersiella verksamheter som verkar direkt i herrgårdsmiljön är konferens- och restaurangföretaget Gammeltammen och Bruno Liljeforsstiftelsen. Verksamheternas bruk av kulturmiljöerna är relativt omfattande och kan redovisa ekonomiska bokslut. De ekonomiska redovisningarna har dock inte varit tillgängliga

Dannemora gruvsamhälle

En kilometer från Österbybruk finns Dannemora gruvor. Gruvverksamheten är nedlagd sedan 1992 men området har utvecklats till en sevärdhet med mindre hantverksföretag och publika arrangemang.

Sedan nedläggningen och övertagandet efter Fagersta Bruk AB 1992 förvaltar det kommunalt ägda fastighetsbolaget, Dannemora Gruvfastighets AB, markområden och byggnaderna som tidigare tillhört gruvbolaget. Fastighetsbolaget har ekonomiska framgångar som fått direkt positiva effekter på bevarande och tillgänglighet.

Dannemora Fastighetsbolag AB driver en uthyrningsverksamhet med ett bestånd av femtiotal lägenheter för året-runt-boende, varav samtliga är uthyrda. Lägenheterna som alla är helrenoverade för 7 miljoner kronor sedan 1992 omsätter 1,5 miljoner kronor per år. Ett femtontal enbostadshus har försålts till privatpersoner. Detta har parallellt med lägenhetsrenoveringarna genererat en inflyttning till Dannemora. Ett flertal småföretagare har etablerat sig i Dannemora och fastighetsbolaget har 35 hyreskontrakt på lokaler samt markarrenden med sammanlagt 35 personer anställda i dessa företag. Största företaget är IDEXX Scandinavia som med 13 anställda utför diagnostiska tester på det veterinärmedicinska området. I det gamla gruvkontoret finns ett telemarketingföretag etablerat. Ägarna är aktiva i utvecklingen av de kulturhistoriska sammanhangen, bland annat i samarbete med *Vallonbruk i Uppland* som nyttjar företagets kompetens inom bokening och informationsområdet. Ett Grufparksprojekt planeras av Grufkontoret AB med en totalbudget på cirka 50 miljoner kronor. En förstudie är påbörjad med finansiering bland annat från länsstyrelsen i Uppsala län. Parken planeras rikta sig till besökare som via aktivitet, workshops m.m. ska tillgodogöra sig historien kring gruvan och dess samhällseffekter. I Dannemora finns även en kaférelse kompletterad med konsthantverksutställning.

Lastbilscentralen arrenderar ett markområde (30 000 kvm) för biobränsleupplag. Industrispåret är iordningställt under år 2000, och möjliggör tågtransporter av biobränslet till värmeverk. Den totala omsättningen för den kommersiella verksamheten är för närvarande 900 000 kronor per år. I samarbete med lastbilscentralen har Fastighetsbolaget även utvecklat sortering och försäljning av stenmaterial från den av gruvbolaget uppbyggda slalombacken. Markområde kring slalombacken samt övrig mark om totalt cirka fyra hektar är detaljplanerad för ett industriområde med möjlig anslutning till järnväg.

Dannemora Fastighetsbolag AB tillhandahåller även berggrum i Strömsmalmen där olika företag har verksamhet. Exempel utgörs av företaget Roslagsguiderna

som skraddarsyr äventyrsprogram för olika målgrupper i Dannemora Gruvpark med guidning och måltider samt Norsk Hydro som fastighetsbolaget avser att teckna avtal med. Norsk Hydro bedriver forskning och utvecklingsverksamhet kring sprängmedel. Verksamheten sysselsätter 1 serviceperson på heltid inom fastighetsbolaget.

Dannemora Fastighetsbolag AB har slutit ett avtal med Svenska Turistföreningen där en fastighet i Dannemora nyttjas som vandrarhem från och med sommaren 2002. Bolaget har iordningställt 8 stycken enrumslägenheter i fastigheten samt renoverat byggnadens exteriör. Under våren och sommaren 2002 kommer även ett antal fastigheter liksom färdig tomtmark för villabyggnation att säljas.

I Dannemora finns ett fyrtiotal kulturbyggnader varav Dannemora Fastighetsbolag AB har utväntigt renoverat 25 st. för cirka 5 miljoner. Riksantikvarieämbetet och länsstyrelsen har anslagit bidrag till stor del av upprustningen. Fastighetsbolaget tillhandahåller möjligheter att under turistsäsong färdas med hiss till Gruvlavens topp (72 m) samt har även utfört en flyttning av en utsiktspaviljong från ett område med rasrisk. Bolaget har vidare byggt en ytterligare utsiktsplats samt iordningställt toaletter för besökare. Åren 2000–2001 har Dannemora Fastighetsbolag AB åt Dannemora gruvors intresseförening byggt bro över maskingruvan samt turistleder till olika attraktioner i gruvområdet.

En el-experimentverkstad för i första hand ungdomar inryms i Gruvstugan där Dannemora Fastighetsbolag AB och *Vallonbruk i Uppland* har gjort en investering under 2001.

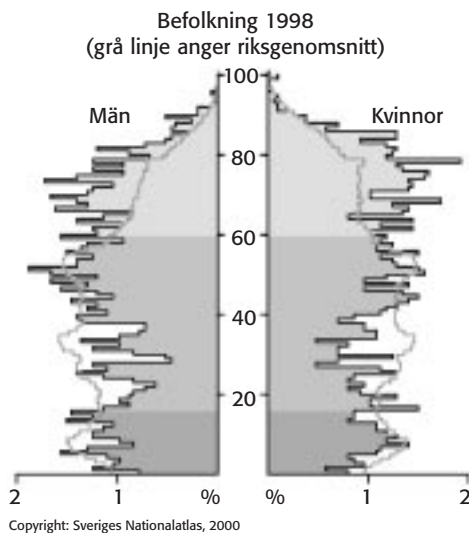
I Dannemora har det skett en ökad inflyttning av personer med yrkeskompetenser inom kulturområdet. Här finns aktiva småföretagare med inriktning på keramik, geologi och fotografi vilka har ett stort intresse för platsens kulturhistoria. Föreningsaktiviteter i Dannemora är primärt inriktade på dans och motor. Dannemora gruvors intresseförening är en relativt nystartad verksamhet med representanter från olika organisationer i området.

Åsele kommun

Åsele kommun ligger i Lapplands sydligaste del och tillhör Västerbottens län. Genom kommunen rinner Ångermanälven som passerar tätorten och i en halv-cirkel inramar kyrkbyn. Genom kommunen flyter också Gide och Lögde älvar. Östra delen av kommunen utgörs av höjder, sjöar och en riklig mängd myrmarksareal. De större sjöarna är Siksjön, Torvsjön, Storsjön, Sängsjön och Vispsjön. Högsta berget är Stenbitshöjden

		Sverige- rankning
Yta	4 315 km ²	21
Befolkning 1199	3 710 invånare	285
Befolkning 2001	3 563 invånare	285

Källa: www.sna

Totalt		Män	Kvinnor	0-6	7-17	18-24	25-44	45-64	65-79	80+	
2001-12-31	Åsele	3 563	1 786	1 777	230	482	227	698	971	657	298
		50 %	50 %	6 %	14 %	6 %	20 %	27 %	18 %	8 %	
	Riket	49 %	51 %	7 %	14 %	8 %	27 %	26 %	12 %	5 %	

Tabell 9. Fakta om Åsele kommun.

med sina 666 meter över havsytan. Åsele spelar av tradition en roll som strategiskt nav i södra lapplandsregionen och flera större vägsträckningar möts här.

Istiden har lämnat efter sig issjöavlopp varav det märkligaste fått namnet Stockholmsgatan. De branta klippväggarna, jättegrytorna och blockanhopningarna har gjort det till en stor sevärdhet. Åseles många sjöar och vida vidder ger goda förutsättningar för friluftsliv och rekreation i form av jakt, fiske och strövande i skog och mark.

Åsele kommun är en traditionell jord- och skogsbygd med näringsverksamheter som idag främst baseras på skogsindustrin. Efter jordbrukets nedläggning och en mekanisering av skogsbruket har kommunen dock drabbats av en negativ utvecklingspiral.

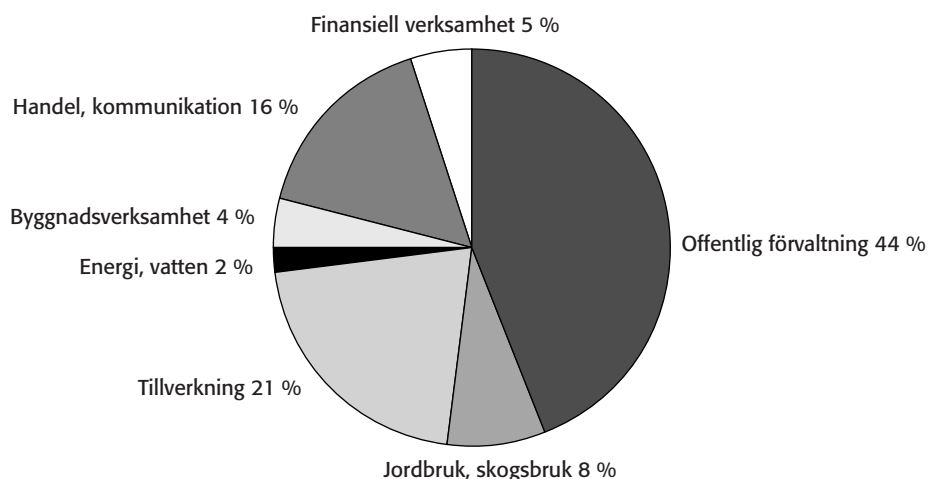
Åseles befolkning uppgick i mars 2002 till 3 527 invånare. 1950 fanns här 7 664 invånare som fram till 1970 har minskat till 5 279 personer. Den negativa trenden har fortsatt och under första kvartalet 2002 minskade befolkningen med 36 personer. Befolknings-tätheten är 1 person per kvadratkilometer. Kommunen har två tätorter, Åsele och Fredrika. I Åsele centralort bor cirka 2 600 personer och i Fredrika drygt 400. Tabell 9, ovan, redovisar befolkningsförändringen i Åsele mellan 1999 och 2001.

Tabellen bekräftar en negativ trend i befolkningsutvecklingen samt att andelen invånare i åldrar mellan 45 och äldre tydligt överstiger riksgenomsnittet. Bristen på arbetstillfällen uppges utgöra främsta orsaken till den negativa utvecklingen.

I Åsele finns en uttalad egenföretagaranda vilket skapat ett differentierat näringsliv baserat på småskaligt företagande.²⁶ Enligt den lokala arbetsförmedlingen söker många Åselebor starta-egget-bidrag. Denna värdering grundar sig på förhållandena i Västerbottens län. Näringsinriktningarna är spridda och avser olika företag inom tillverkning och tjänsteproduktion. Bland de branscher som finns representerade i Åsele har verkstadstekniska företag en viss dominans. Den offentliga sektorn har en ökande betydelse för Åseles invånare, dels som arbetsgivare, dels som aktör i en alltmer försvagad servicenäring.

Åsele anses ha ett relativt begränsat utbud av kulturupplevelser och fritidsutbudet domineras av natur- och idrottsrelaterade aktiviteter. I Åsele finns svaga incitament för fastighetsinvesteringar på grund av låga fastighetspriser. I Åsele finns även många arbetslösa vilket stimulerar en svart arbetsmarknad, inte minst inom byggsektorn.²⁷ Situationen i intilliggande Dorotea kommun uppfattas vara något gynnsammare efter en kommunal satsning på en vintersportanläggning i närbelägna Borgafjäll. Intresset för Doroteas alpina profil har bland annat genererat ökade satsningar bland fastighetsägare, vilket främst kommer till uttryck inom byggbranschen.²⁸

Åsele domineras av ett småhusboende. Lantbruksfastigheterna utgör närmare en tredjedel av det totala antalet fastigheter i centralorten medan flerbostads- husen står för cirka 2 procent. Kommunledningen stimulerar etablering av permanentbebyggelse till tät-

Figur 1. Arbetstillfällena – fördelning efter bransch. Källa: www.asele.se

orten i syfte att reducera kostnader för barnomsorg och skoltransporter i glesbygd.²⁹ Åsele kommun fick stort medialt genomslag i samband med utvisningar av flyktingfamiljer. Lokalbefolkningen i Åsele samlades i kampen för flyktingfamiljernas situation och händelserna har i folkmun skapat begreppet Åseleandan. Denna händelse är enligt kommunledningen, ett vittnesmål på den styrka som Åselebor finner de kollektiva strukturer som även Torvsjö kvarnar utgör symbol för.

Näringsliv och arbetsmarknad

De sektorer som sysselsätter flest personer är som framgår av figur 1 offentlig förvaltning, tillverkningsindustri samt jord- och skogsbruk. Kommunen har som målsättning att kunna erbjuda industri- och hantverkslokaler för uthyrning i syfte att stimulera och förenkla företagsetablering, samt att verka för att redan befintliga företag ska utvecklas samt beredas möjlighet till fortsatt verksamhet i kommunen.

Den för Åsele traditionella jord- och skogsbrukssektorn står idag endast för cirka 8 procent av den totala sysselsättningen i kommunen. Rennäring bedrivs i mindre omfattning och bedöms också vara viktig att bevara ur såväl kulturell som turistisk synvinkel. Inom kommunen finns odlingsmark som anses angelägen att bevara ur sysselsättningssynpunkt, men naturtillgångarna uppfattas generellt utgöra en utvecklingspotential. Inte minst för besöksnäringen som står i ett direkt beroendeförhållande till lokala natur- och kulturvärden i en levande landsbygd.

I Åsele initieras medvetna satsningar på ungdomars sysselsättning och en jämställd arbetsmarknad bland annat genom att göra Åsele mer attraktivt för ungdomar och ordna utbildning för kvinnor. Satsningarna genomförs med målsättningen att bereda dessa grupper

möjlighet att stanna i sin hemkommun på lika villkor som för andra samhällsgrupper samt att vända en negativ befolkningsutveckling.

Åsele Rådslag, som består av personer från näringsliv, organisationer, politiska partier och kommunförvaltningen, startades på initiativ av Åsele Näringslivsstiftelse. Åsele Näringslivsstiftelse och den lokala arbetsförmedlingen utgör lokala resurser som arbetar med huvudmålet att skapa fler arbetstillfällen.

Åsele satsar offensivt för att öka attraktionskraften för olika målgrupper. Kommunens medborgare, näringslivet samt besökare uttrycks vara viktiga grupper. I kommunens marknadsföringsargument framhålls god samhällsservice, rikt föreningsliv samt ett brett utbud av naturbaserade upplevelser och aktiviteter i strövområden och vatten. Åsele åtnjuter bland annat ett internationellt intresse och högt attraktionsvärde för sina jakt- och fiskemöjligheter som framställs som goda.

Åseles kulturarvstillgångar präglas främst av spår från forntida fångstkulturer, samisk renskötarkultur, jord- och skogsbruk sedan 1600-talet samt tidig industri- och tätortshistoria. Fornlämningar är skyddade enligt kulturminneslagen. Kommunen arbetar med planering i syfte att informera allmänheten om hänsynsfull hantering av kulturhistoriska värden vid ombyggnad och underhåll av befintliga byggnader.

Torvsjö kvarnar

Torvsjö by i Åsele kommun, ligger i södra lappmarken utmed gamla riksvägen mellan Åsele och Vilhelmina, centralorterna i kommunerna med samma namn. Torvsjö by ligger 25 km från Åsele tätort, cirka 45 km från Vilhelmina och cirka 200 km från Umeå.

För fast boende och besökare till Torvsjö sker persontransporter i huvudsak via personbil eller chart-

rad buss. Vägen mellan Vilhelmina och Åsele trafikeras av regelbundna bussturer i syfte att upprätthålla post-service för de boende i Torvsjö by.

Torvsjö by utgörs av en genuin kulturmiljö med väl bevarade hus som visar på regionens byggnadstraditioner. Bebyggelsen omges av ett ännu öppet odlingslandskap som bland annat rymmer en bäckraning längs Skarpsjöbäcken även kallad Kvarnbäcken. Här finns sex bevarade och upprustade skvaltkvarnar, en tröskloge, såg och spånhyvel och ett elkraftverk – alla vattendrivna anläggningar som hämtar sin kraft från Kvarnbäcken. Tillsammans med andra bevarade byggnader längs bäcken anses Torvsjö by utgöra en unik plats. Ingen övrig plats har kunnat visa något liknande exempel på kollektiva lösningar på ett överlevnadsproblem i 1700-talets bondesamhälle.

Sammantaget utgör Torvsjöbygden en mycket värdefull kulturmiljö som med sina fornlämningar, kvarn- och skogsbruksanläggningar samt en väl bevarad bebyggelse klassats som riksintresse. Kvarnanläggningen är sedan 1972 skyddad som byggnadsminne enligt kulturminneslagen och har även fått status som riksintresse.

I Åsele finns det en bred uppslutning kring kvarnanläggningens betydelse för kommunen och regionen. I dokument av deskriptiv natur betonas vikten av att Torvsjö kvarnar bevaras och ofta framförs krav på att platsen underkastas underhållningsprogram, inte minst i syfte att locka besökare till regionen. Byggnadsbeståndet är relativt omfattande, och flertalet av byggnaderna är i stort behov av kontinuerlig vård och underhåll. Via initiativ från Torvsjö by och i ett samarbete mellan Västerbottens museum och länsstyrelsens kulturmiljöfunktion har en restaurering av kulturhistoriskt värdefulla byggnader påbörjats 1999–2001. Vikten av att restaureringsåtgärderna måste kompletteras med andra insatser för att området ska kunna möta en ökad efterfrågan, framhålls i utvecklingsdokument för Torvsjö kvarnar.³⁰ Där framhålls även vikten av olika former av förnyelse där tradition och förnyelse samspekar på kulturmiljöns villkor. En vidare beskrivning av Åseles historia och utvecklingsmöjligheter finns i bilaga.

Noter

1. Fakta om Uppsala län 2000–2002.
2. Vallonbruksprojektet. Slutrapport 1991 sidan 2.
3. Fakta om Västerbottens län 2001.
4. Programförklaring för Föreningen Vallonbruk i Uppland 2000–2002.
5. Vallonbruken i Uppland, marknadsföring och utvecklingsinsatser; projekt inom tillväxtavtalet år 2000–2002.
6. Redovisning från Vallonbruk i Uppland projektkansli 2002.
7. Sevärt i Västerbottens län, slutrapport 1999.
8. Mäklarsamfundets prisstatistik/<http://www.maklarsamfundet.se/>
9. Årsredovisning. Tierpsbyggen 2001.
10. Intervju med kommunledning.
11. Tierp tar tillvara 2001. Reviderat kulturmiljöprogram för Tierps kommun, sidan 86.
12. Områdesbestämmelser för Ullfors Bruk, Tierps kommun 1999.
13. Intervju med representant för Ullforsgruppen.
14. Projektansökan till ESF-Rådet 2001.
15. Utdrag ur bidragsregister. Lst i C-län.
16. Ur handlingsplan för industriminnesvård i Uppsala län. Lst medd.ser.1999:4.
17. Intervju med kommunledning.
18. Utdrag ur bidragsregister. Lst i C-län.
19. Detaljplan 172 Bruksbostäder i Strömsberg, antagen 1996-10-15. Tierps kommun.
20. Områdesbestämmelse för Strömsbergs Bruk, Tierps kommun, Ob 187.2.
21. Överklagande av Tierps kommun beslut om områdesbestämmelser för Strömsbergs bruk. 2001-11-13.
22. Telefonintervju.
23. Informationsbroschyr. Östhammars kommun.
24. Mäklarsamfundets prisstatistik/<http://www.maklarsamfundet.se/>
25. Föreningsregister Östhammars kommun 1985 & 2002.
26. Intervju med vd vid Åsele Näringslivsstiftelse.
27. Intervju med AF i Åsele.
28. Intervju med platschef, PEAB i Åsele.
29. Intervju med kommunalråd.
30. Projektansökan till EG:s strukturfonder i Mål 1/Torvsjö, byn som bevarar forntid till nutid.

Resultat av djupintervjuer

Utifrån den ovan redovisade innehållsanalysen av de utvalda kulturmiljöerna och den samhällskontext som dessa verkar i, redovisas här resultatet från de genomförda djupintervjuerna. Intervjumaterialet har inte behandlats utifrån strukturerade jämförelser mellan de tre representerade kommunerna utan är inriktat på att lyfta fram sammanhang inför framtida forskningsinsatser.

Redovisningens disposition består av tre delar. Den första utgörs av principiell genomgång av ett antal tentativa (försöksmässiga) tillväxtmodeller. Modellerna beskriver tänkbara flöden och processer i dialogen mellan kulturmiljövårdens tillgångar och andra samhällssektorer och verksamheter. Modellerna verkar även som utgångspunkt för teoretiska konstruktioner som diskuteras i anslutning till bilderna.

De teoretiska modellerna skapar ett ramverk för den andra delen av resultatet som utgör en redovisning av tio teman som intervjumaterialet har delats in i. I den tredje och avslutande delen redovisas en diskussion kring analyser som gjorts av fallstudiens resultat. Här redovisas även slutsatser och förslag på fortsatta forskningsinsatser.

Tillväxtmodeller

I fallstudiens intervjuer har tillväxtbefrämjande effekter diskuterats och av dessa är sysselsättningsaspekter en effekt som anses kunna kopplas till förekomsten och vården av kulturmiljöer. En koppling handlar om att kulturmiljöerna anses stärka självkänslan hos individer som är aktiva i olika typer av arbetsmarknadsåtgärder. Sysselsättningsperspektivet är i majoriteten av svaren länkade till besöksnäringens utveckling och engagemang i den enskilda kulturmiljön.

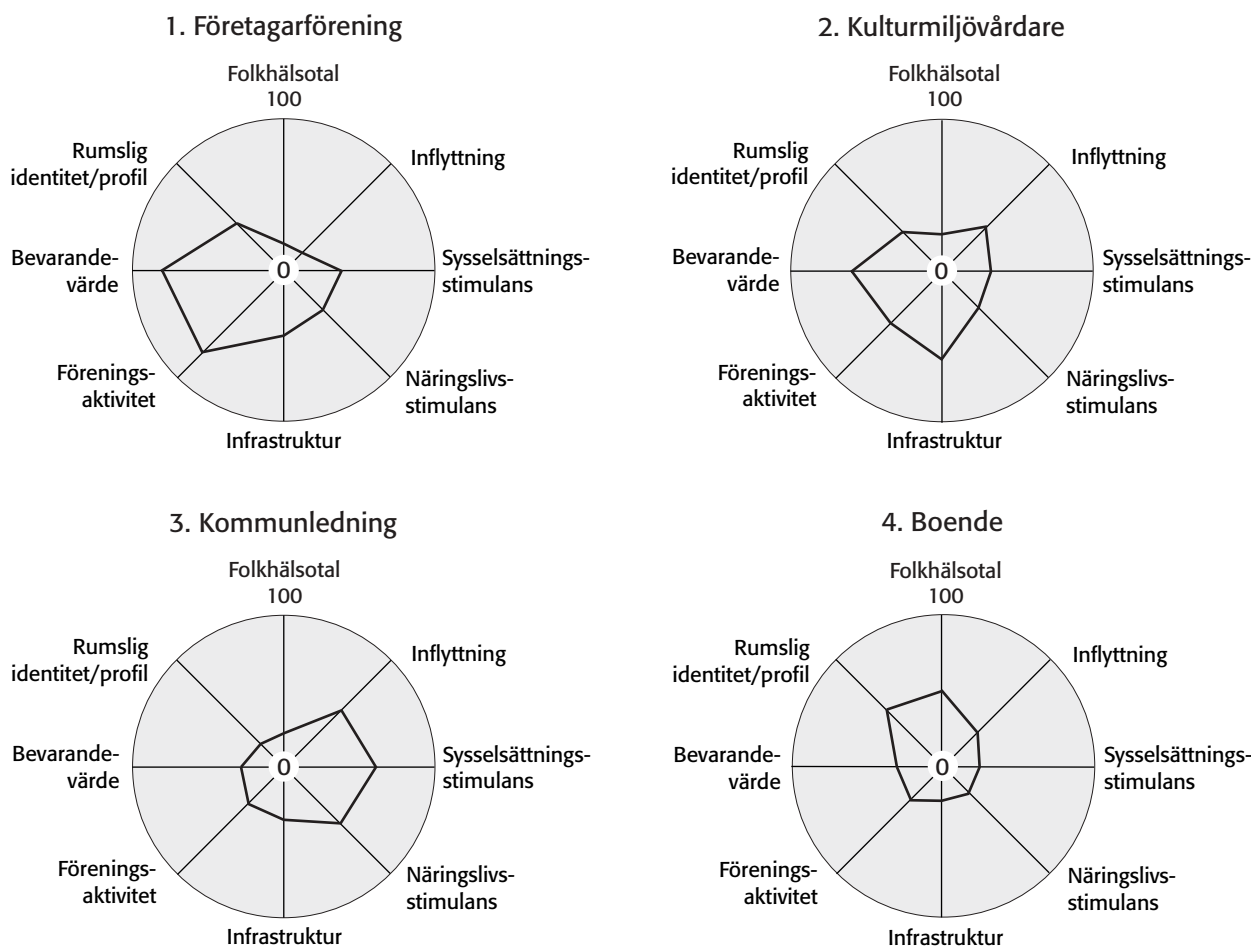
Generellt visar undersökningsmaterialet att historiska miljöer och sammanhang utgör en resurs för andra verksamheter, men även att det sociala och ekonomiska engagemanget i kulturmiljöer skapar negativa effekter. I intervjuerna och det insamlade materialet som behandlar problemområdet kulturmiljövård och regional utveckling låter sig i nuvarande skede inte beskrivas i självklara kvantitativa termer utan bör snarare behandlas utifrån kvalitativa tillväxtmodeller.

Nedan beskrivs ett antal flödesmodeller över sambandet mellan kulturmiljövården och andra delar av samhället. Den första modellen är ett försök att illustrera hur olika samhällsaktörer tillmäts förmåga att stimulera utveckling där kulturmiljön utgör en central resurs. Modell nummer två söker på ett annat sätt beskriva flödet mellan det omgivande samhället och en geografisk region. Den sista och tredje modellen visar på krav och förväntningar som en kulturmiljö utsätts för.

Värderingsmodell över brukargruppernas kulturmiljötillgångar i samhällsutvecklingen

En möjlig metod för att åskådliggöra förhållandet mellan rumslig utveckling och kulturmiljövården, är att låta olika aktörer värdesätta utvecklingsvariabler i en s.k. värderos. Värderosen visar hur samhällsaktörer värderar en kulturmiljö och dess förmåga att påverka rumslig utveckling utifrån ett antal värderingsvariabler. Aktörerna antas värdera åtta olika utvecklingsrelevanta indikatorer som ger ett medelvärde på respektive axel. Dessa medelvärden binds samman med en kurva. Metoden gör det möjligt att åskådliggöra och identifiera skillnader mellan olika samhällsgrupper med avseende på attityder och värderingar av en kulturmiljö och dess generativa förmåga. De utvalda utvecklingsindikatorerna är:

- Folkhälsotal – arbetet med sin egen hembygd skapar ökad självkänsla och välmående.
- Inflyttning – en exponering av kulturmiljötillgångar antas påverka regionala migrationsmönster.
- Sysselsättningsstimulerande effekter – på kort och lång sikt. I samband med upprustningsarbeten, guideverksamhet och underhåll.
- Näringsstimulerande effekter – skapar nya företagsstrukturer och innovativa klimat.
- Infrastruktur/kommunikationsyta – kulturmiljön som en del av samhällets infrastruktur. Till exempel som plats för möten och rekreation.
- Föreningsaktivitet – föreningsverksamheten antas öka i takt med lokal utveckling.
- Bevarandevärde – det finns en stark tradition som främst handlar om bevarandet som egenvärde.
- Rumslig identitet/profil – en återställd kulturmiljö

Figur 2. Värdering av kulturmiljötillgångar hos fyra lokala aktörer exponerat i värderosor för rumslig utveckling.

med starka signalvärden ger en starkt identitet på olika nivåer.

Dessa indikatorer kan även delas in i kategorier. Ett exempel är att indikatorerna kategoriseras i kvantitativa och kvalitativa. Metoden skapar även möjlighet att jämföra olika aktörers värderosor i förhållande till en kulturmiljö och synliggöra skillnader. Synliga skillnader kan utgöra underlag för effektivare och träffsäkrare avväganden där kulturvärden integreras i tillväxtstrategiska sammanhang. Antalet variabler ska inte uppfattas som konstanta utan kan variera beroende på vilken typ av undersökning som genomförs. Resultatet kan utgöra underlag för en analys av sociala och ekonomiska flöden mellan olika områden där en förändring genomförs. Systemet med värderosor kan givetvis utvecklas genom att olika kulturmiljöer värderas utifrån ovan angivna variabler. Även en enskild aktörs förmåga att skapa utveckling via olika kulturmiljötillgångar kan åskådliggöras i värderosor.

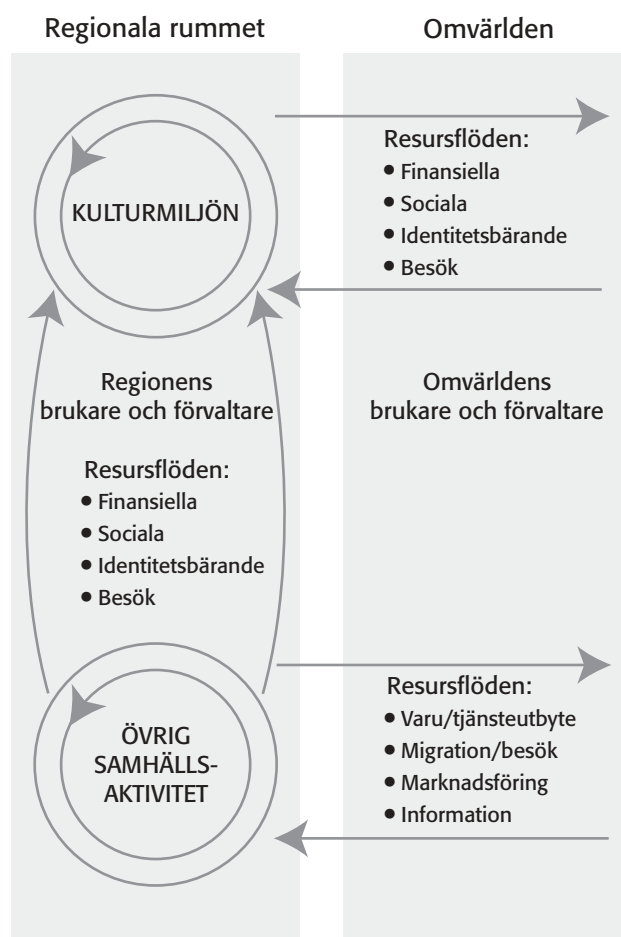
I figur 2 visas exempel på fyra tentativa värderosor för ett tänkt kulturobjekt med fyra kategorier av loka-

la aktörer, företagarförening, kulturmiljövårdare, kommunledning och boende. Dessa aktörer antas kunna värdera kulturmiljötillgångarna satt i relation till samhällsutveckling på lokal och regional nivå. Vid en preliminär värdesättning utifrån undersökningens resultatet kan värderosorna få ett utseende där mönstren kan vara vägledande för till exempel investeringsbeslut.

Av figuren framgår att gruppen kommunledning skiljer sig från de övriga, företagarförening, kulturmiljövårdare och boende. Kommunledningen prioriterar inte bevarandet framför sysselsättning och näringslivsstimulerande effekter medan de övriga betonar bevarandet i sin prioritering.

Modell över interna och externa flöden

I diskussionen om kulturarvsvärden och regional utveckling är det viktigt att strukturera och åskådliggöra hur dialoger sker mellan olika samhällsaktörer. Vilka typer av flöden kan identifieras mellan olika verksamhetssektorer? I syfte att skapa förutsättningar

Figur 3. Resursflödet mellan kulturmiljön, regionens övriga verksamhet samt omvärlden.

för en sådan analys bör huvudsakliga aktörer och resursflöden göras tydliga. Vilka flödesdialoger är viktiga att peka på och på vilket sätt påverkar dessa flöden andra flöden i modellen.

Följande modell (se figur 3) utgår ifrån antagandet att sociala och ekonomiska aktiviteter kan definieras som skeenden i två olika rum, det regionala/lokalsamhällets verksamhetsrum samt omvärldens rum. Modellen visar på fyra aktörskategorier som kan skapa resursflöden. Varje aktörskategori är vidare beroende av händelser i de övriga flödesdialogerna. En exponerad kulturmiljö ligger i ett regionalt rum där det även finns avståndsberoende dialoger med övrig samhällsaktivitet.

I det regionala rummet finns även brukande och förvaltande aktörer som genererar olika typer av flöden kring kulturmiljötillgångarna t.ex. fastighetsägare. Övriga samhällsaktörer i det regionala rummet riktar sina investeringsresurser mot de verksamheter som ger störst avkastning. Här konkurrerar kulturmiljön med andra investeringsalternativ i det egna regionala rummet men även i omvärlden. Exempel på ett beroendeförhållande kan vara där en enskild kommun med hjälp

av arbetsmarknadsmedel investerar i en lokal kulturmiljö. Kulturmiljön förväntas generera något i retur till närsamhället som t.ex. kan vara ökad näringsaktivitet dvs. arbetstillfällen, ökat profilvärde etc. Resultatet påverkar möjligheterna till framtida satsningar på kulturmiljön samt hur dialogen mellan regionen och omvärlden utvecklas.

Aktörer i kulturmiljön har även kontakt med omvärlden i form av antikvariska myndigheter och turistaktörer på nationell nivå. En enskild kulturmiljö kan även räknas skapa identitetsstärkande effekter utanför den egna regionen och därmed uppbära ett värde. Kulturmiljöer kring Siljan i Dalarna är ett vanligt exempel på detta. I ett sådant fall kan den lokala och regionala ekonomin lättare argumentera för externa stödformer än en kulturmiljö som inte uppbär samma nationella intresse. En frågeställning är vilka aktiviteter i omvärlden som skapar inom- och utom regionala resursflöden? Hur kommunicerar det enskilda kulturmiljöobjektet med andra aktörer i detta resursflöde? Modellens utseende kan givetvis förändras allteftersom kunskaperna om dessa flöden ökar.

Redovisning av tio intresseområden

Österbybruk och Dannemoraområdet är de undersökta kulturmiljöer som visat störst utvecklingspotential, både ur ekonomiska och sociala utvecklingsperspektiv. Påståendet kan dock ifrågasättas då dessa utvecklingspotentialer vägs emot de samhällsekonomiska insatser som tidigare gjorts i kulturmiljön. I en sådan jämförelse är det inte självklart att Torvsjö kvarnar har mindre potential än Österbybruk. Tendenserna i Upplandskommunerna är inte heller självklara beroende på avståndet till Uppsala-Stockholmsområdet. Området präglas av klusterbildning där invånarantal, kommunal service och ett levande samhälle utgör starka incitament för kulturmiljötillgångarna att verka som faktorer i en regional tillväxtplanering vilket inte är fallet i Torvsjö. Dessa lokala förhållanden och utvecklingsperspektiv kan förklaras via modellen. Modellen visar även hur omvärldens värdering och intresse för en kulturmiljö påverkar relationen mellan kulturmiljö-tillgångar och övriga samhällsaktiviteter.

Dannemora som utgör en geografiskt väsentligt mindre del av Österbybruksområdet har den avgjort största ekonomiska aktivitet som direkt kan härledas till definierade kulturmiljö-tillgångar efter gruvans nedläggning 1992. Aktiviteterna genererar resurser och skapar intresse hos många andra grupper. Småskaligheten i Dannemora är en positiv förutsättning som gör dialogen mellan ekonomiska och bevarandebestånd till en påtaglig kraftkälla i utvecklingsarbetet.³¹ Strävandena under den senaste treårsperioden för vallonbrukens bevarande och synliggörande kan konstateras ha varit framgångsrika. Parallellt med att samhället har åtagit sig att finansiera bevarande och drift har myndigheter, organisationer och frivilliga krafter på lokal nivå engagerat sig i projektet.

Under 1980–1990-talen har elektronikbranschen fått stort utrymme i Åsele. Den arbetsmarknadsanpassade kompetensuppbyggnaden har i sin tur inneburit att traditionella kunskaper som är knutna till jord- och skogsbruket försvagats. Konsekvensen av detta är att det lokala utvecklingsarbetet lider brist på personer med intresse för hembygds- och kulturhistoria. Utvecklingen indikerar att traditionella satsningar på lokal kulturutveckling i kommuner med uppdrag och ansvar för kulturhistoriska miljöer, genererar ett ökat intresse för kulturmiljö-tillgångarna bland befolkningen. Utvecklade forskningsprogram har potential att påvisa vilka effekter detta skapar i den lokala ekonomin.

Det råder en viss medvetenhet om riskerna med ett bevarandearbete som länkas till en ökad instrumentalisering. Detta uttrycks främst som fysiskt slitage av många personbesök. Medvetenheten om värdet av dels en strategisk kulturpolitik och dels dess verkan på den

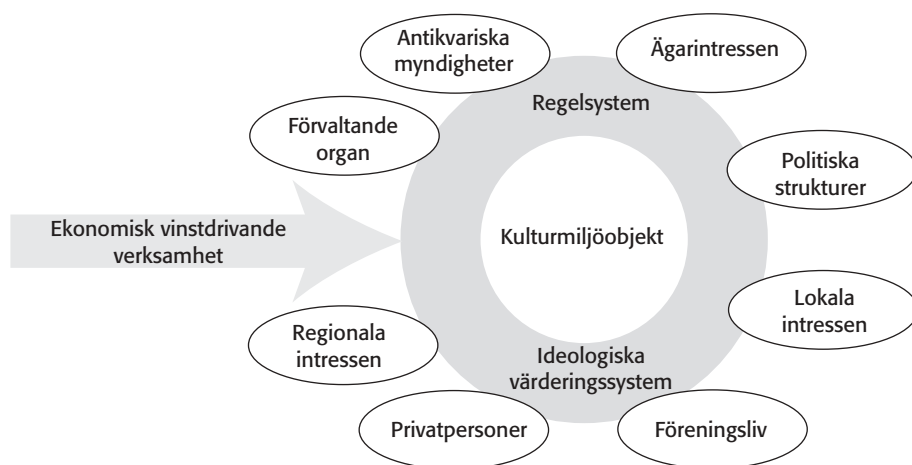
lokala tillväxten är förvirrad och ostrukturerad. Kulturmiljön uttrycks ha unika och specifika möjligheter för att stimulera lokal utveckling, medan näringar som är beroende av kulturmiljövärden och deltar aktivt i bevarandebestånd likställs med andra kommersiella verksamheter. Slutsatser av detta är att det är nödvändigt att lyfta fram och marknadsföra positiva exempel där näringsverksamheter och kulturmiljövärden har samarbetat till fördel för de kulturhistoriska sammanhangen.

Inom den offentliga samhälls ekonomin och den politiska diskursen etableras ofta ett ökat förtroende för privata lösningar inom olika förvaltningsnivåer främst inom vård, skola och omsorg. Effekterna av detta visar sig i form av en tydlig kursändring i synen på exponeringen av kulturmiljöer som i viss mån har sin bakgrund i det nyväckta intresset för kultursektorn som arena för den privata näringen och dess potential som tillväxtfaktor. Ansvar för kulturmiljöernas exponering och utveckling har tidigare hanterats av kommunala turist- och fritidsavdelningar men idag läggs ofta ansvaret på de enskilda projektorganisationerna. Tanken är att dessa ska öka möjligheterna för synergieffekter i samarbete med andra länsverkande aktörer med ansvar för samhällsplanering och den regionala tillväxten.

Dessa förhållanden kan karaktäriseras som ett system av regler och normer kring kulturmiljövärden och dess objekt. Regelverket är ofta sammansatt av olika privata, civila och offentliga samhällsintressen. Detta system kan uppfattas mer eller mindre komplicerat att förstå och svårt för en instrumentellt och ekonomiskt orienterad verksamhet att passera. Analysen pekar på att detta är en av orsakerna till att kulturmiljö-tillgångar inte betraktas som ekonomiskt bärkraftiga av näringslivet. Figur 4, sidan 30, är ett försök att beskriva förhållandena mellan vinstdrivande intressen, samhällsagerande intressen och ett enskilt kulturmiljöobjekt där olika samverkande värdesystem hämmar t.ex. besöksnäringens tillträdesmöjligheter till ett kulturmiljöobjekt.

Det handlar således ofta om en lokal strävan att återskapa platsens tidigare ekonomiska betydelse. En aktiv och helst lokalt genererad besöksnäring skapar ofta en ökad exponering av platsen och ger de boende en stärkt identitet; en positivt riktad spiralutveckling uppstår. En besöksnäring med god utveckling kan i gynnsamma miljöer förväntas bidra till en lokal och regional företagsutveckling. Men det finns även komplicerade förhållanden som ofta leder till att kulturmiljö-tillgångarna inte betraktas som viktiga ekonomiska enheter.

Kopplingen mellan historiska kontexter och attraktivitet framträder tydligt av undersökningsmaterialet.

Figur 4. Relationen mellan vinstdrivande verksamheter och kulturmiljön.

Aktörer och samhällsintressen som relaterar sin verksamhet till kulturmiljövården delas här hierarkiskt in i tre huvudgrupper:

- Samhällsintressen och aktörer där individens behov och beslut är avgörande.
- Verksamhetsområden som oftast relateras till olika typer av organisationer.
- Offentliga förvaltningar med kopplingar till kulturmiljövården.

När- och fjärrturism, fritids- och permanentboende, befolkningsstrukturer samt ägandeförhållanden har i denna rapport definierats som individberoende verksamheter.

Samhällsintressen som oftast definieras i termer av organisationer är näringsliv, föreningsliv, fastighetsmarknad samt utbildningssektorn.

I undersökningen har olika offentliga förvaltningar visat sig aktiva i kulturmiljörelaterade projekt. Vägverkets arbete i kulturmiljövården framställs i många sammanhang bära på en viktig roll i dialogen mellan investeringar i infrastruktur och kulturmiljövården.

Med utgångspunkt från innehållsanalysen i rapportens beskrivande del redovisas undersökningens erfarenheter av de ovan listade huvudgrupperna. Redovisningen, som utgår ifrån ett antal aktörers intresseområden fokuseras på att beskriva och diskutera framträdande samband mellan olika aktörer med intressen i undersökningens kulturmiljöer. Varje sådant intresseområde avslutas med en diskussion kring möjligheterna att identifiera kvantifierbara samband.

■ Individberoende intressen:

- 1. Besöket som kvantifierbar tillgång.** Redovisningen avser att övergripande beskriva hur besöket styr

många lokala aktörer. Besöket skapar förväntningar men utgör även i vissa situationer ett hot.

- 2. Fritids- och permanent boende.** Boendet har hög prioritet som avspeglas i behovet av att skapa en levande kulturmiljö. Här finns även en diskussion om tillgång och efterfrågan på bostadsmarknaden.

- 3. Befolkningsutveckling och migrationsmönster.** Tillväxten är ofta beroende av olika planeringsnivåer där migrationsbeteende och lokal befolkningsstruktur är centrala begrepp. Tillgången på kulturmiljöer kan i framtiden vara avgörande i detta samtal.

- 4. Ägandeförhållanden.** Ägarstrukturen i en kulturmiljö visar sig betydelsefull för hur objektet ska kunna utvecklas.

■ Organisationsberoende intressen:

- 5. Näringsliv och arbetsmarknad.** Kulturmiljön är beroende av de yrkes- och bildningstraditioner som dominerar regionen. Här diskuteras olika processer, effekter och dess påverkan på den regionala tillväxten.

- 6. Kulturmiljön som fastighetsmarknad.** I fallstudierna har CERUM strävat efter att identifiera hur kulturmiljötillgångar påverkar fastighetsmarknadens utveckling. En metod att närma sig denna problematik är att undersöka mäklarbranschens erfarenheter.

- 7. Föreningsliv.** Föreningslivet tillskrivs stort ansvar för kulturmiljöns utveckling. Orsakerna till detta diskuteras.

8. Utbildning och kompetensuppbyggnad. Här redovisas hur mekanismerna mellan bildningstraditioner och intresset för kulturhistoria gestaltas. Utbildningsinnehåll i relation till lokala hantverkskompetenser är ett viktigt samband i detta sammanhang. Även sambanden mellan kulturmiljöer och strategisk utvecklingsplanering inriktad på utbildning och kompetensförsörjning diskuteras.

■ **Förvaltningsberoende intressen:**

9. Skoglig kulturhistoria som resurs för regional utveckling. En presentation av ett samarbetsprojekt mellan Skogsvårdsstyrelsen, Riksantikvarieämbetet samt länsarbetsnämnder.

10. Vägverkets roll i kulturmiljövården. I undersökningen har kulturmiljöer och dess tillväxtgenererande effekter tillskrivits hög beroendegrad av infrastrukturessatsningar som i sin tur ökar miljöernas tillgänglighet. Under fallstudiearbetet har samband mellan vägnätet och kulturmiljöer framstått allt tydligare. Vidare studier föreslås fokusera på hur vägprojekt påverkar kulturmiljösektorns möjligheter att bidra till rumslig utveckling.

Område 1:

Besöket som kvantifierbar tillgång

Turistindustrin är en av världens snabbaste växande näringar och på senare år har det skett en märkbar värdeförskjutning av inriktningen beträffande resandet.³² Resandet har utvecklats till att bli en livsstil och allt mer efterfrågas genuina upplevelser och kunskaper om platsen, dess natur och dess kulturhistoria. Natur- och kulturturism som begrepp tar allt större plats i debatter om regional utveckling. Turistnäringen är sysselsättningsintensiv och har stor betydelse i många regioner, inte minst i glesbygden.³³ Näringen spelar en viktig roll i arbetet med att stärka den regionala utvecklingen för att åstadkomma tillväxt i hela landet. Vid sitt tal vid presentation av det s.k. Framtidsprogrammet i Stockholm uttryckte statsrådet Ulrica Messing att turistnäringen är en av de branscher som växer snabbast i Sverige idag och där potentialen för fortsatt tillväxt är god.³⁴ Även förtroendet för investeringar i kulturmiljöer med utgångspunkt från platsens egenart ökar och förväntningarna på sevärdheter som utvecklas till attraktiva besöksmål är höga.

I sökandet efter strategier i syfte att kunna vända negativa tillväxtmönster pekar de flesta av undersökningens respondenter på lokala aktörer inom besöksnäringen. Marknadsföringen av projekten *Vallonbruk i Uppland* och *Sevärt i Västerbottens län* har följdriktigt

koncentrerats på denna näring. Det har givit resultat i ökande antal besökare. Men besöken till kulturmiljöerna genererar inte automatiskt en ökad efterfrågan och produktion av varor och tjänster i samma utsträckning. Undersökning pekar på att förhållandet kan ha sin bakgrund i det faktum att besökare till kulturhistoriska miljöer ofta är beroende av företag som skapat en upplevelseresa där ett flertal besöksmål ingår. Besök till kulturhistoriska platser sker ofta i form av gruppresor, vilket skapar begränsningar för ett lokalt näringsliv att locka till individanpassad konsumtion.³⁵

Det finns ett uttalat misstroende mot en ökad närvaro av ekonomiska intressen hos en majoritet av undersökningens respondenter. Misstroendet har sin bakgrund i ett motsatsförhållande mellan bevarandekultur och ett mer kommersiellt utnyttjande av kulturmiljöanläggningar. Främst uttrycks det i en oro för en ytlig kommersialisering av kulturmiljöerna. Detta kan till exempel diskuteras i termer av krav på historiska hänsyn i instrumentaliseringprocessen för att s.k. tingel-tangelkultur ska undvikas. Å andra sidan hoppas vissa respondenter på ökade möjligheter att exponera enskilda kulturmiljöer i och med en kommersialisering.

Erfarenheter från fallstudien visar att dessa processer är till den grad komplexa till sin struktur att det lokala engagemanget tenderar till att stanna av om inte antikvarisk expertis finns närvarande och ger godkänt för en ökad kommersialisering. Processerna är starkt beroende av det lokala engagemanget och de fysiska avstånd som en kulturmiljö har till en publik. Mellan dessa ytterligheter anses generellt ett utrymme för företagande finnas, med inriktning på distribution av varor och tjänster till kulturmiljöns olika besökskategorier.

Utvecklingsarbetet hämmas ofta i en diskussion där bevarandeargumentet ställs mot en ökad ekonomisk verksamhet. Ett tydligt mönster i sammanhanget är en åldersberoende attitydbildning. Den äldre generationen med egna upplevda erfarenheter från en tid då objektet hade funktionen som producerande enhet hamnar ofta i motsats till de yngre, ofta inflyttade, personer med en alternativ syn på objektets funktion. Till exempel som attraktor för olika ekonomiska intressen där besöksnäringen är en högt prioriterad grupp. Ett tydligt exempel på detta försäljning av industrifastigheter i en av de uppländska bruksmiljöerna.

Fortsatta forskningsinsatser bör inriktas på att i fallstudier identifiera negativa och positiva erfarenheter i bevarandeprocesser respektive en medveten kommersialisering av en kulturmiljö. En intressant fråga är i vilka samhällsstrukturer som begreppen utveckling och tillväxt definieras samt hur dessa definitioner påverkar kulturmiljövårdens utvecklingsmöjligheter. Möjliga kvantitativa samband inom besöksnäringen handlar

naturligt om besöksfrekvenser. Besöksstatistiken bör dock problematiseras med inriktning på kulturmiljövårdens behov. Besöket ser annorlunda ut när olika typer av besöksmål sätts i jämförelse med varandra. En intressant fråga är hur besökaren av en kulturmiljö tänker och betar sig. Är betalningsviljan högre eller lägre i jämförelse med andra upplevelseevenemang med inriktning på till exempel idrott eller musik? Finns det möjligheter att utveckla en kulturmiljös interaktiva utbildningspotential? Hur låter sig negativa och positiva exempel beskrivas?

Område 2: Fritids- och permanent boende

Företrädare för offentlig förvaltning anser generellt att boendet är en prioriterad aspekt av en kulturmiljö och dess utveckling. Kulturmiljöerna betraktas som högt värderade tillgångar i detta avseende, och ökade krav på kommunal service betraktas inte primärt som en belastning.

Respondenter i Uppland pekar på ett växande intresse för bostäder i historiska miljöer. Inte minst Tierpsbyggen och Dannemora fastighets AB har tydliga målsättningar som illustrerar detta. Till Dannemora söker sig även alltfler personer aktivt för ett fastighetsägande främst inriktade på ett fritidsboende. Köpen innebär ofta omfattande renoveringsinsatser utförda inom ramen för områdets kulturhistoriska värden och bevarandeplaner.

Skärgårdsmiljöerna i Norra Uppland domineras av ett fritidsboende, framför allt sommartid, vilket skapar ett visst motstånd mot ett ökat fritidsboende hos kommunledning. Kommuner i norra uppland har visserligen positiva erfarenheter av att fritidsboende övergår till permanent boende. Effekterna har en viss begränsning på grund av att dessa övergångar ofta genomförs av personer i pensionsåldern, som senare beräknas bidra till ökade vårdkostnader för kommunen.³⁶

Samtliga kommunledningar i undersökningen registrerar ett ökat inflöde av personer till kommunen under sommarsäsongen. Dessa kommuner har en stark tradition av marknadsföring och turistmottagning som är inriktad på kustnära och maritima upplevelser. Studien visar på att denna marknadsföring inte självklart gynnar de kommundelar som profileras med kulturhistoriskt innehåll. Snarare har säsongsbunden marknadsföring en tendens att försvåra ökad resurstilldelning som syftar till en utveckling kulturmiljöerna. Studier på vad det ökade fritidsboendet genererar till närsamhället borde även kunna belysa kulturmiljöerna och dess potential i sammanhanget. På vilket sätt skulle de säsongsbundna upplevelsemiljöerna kunna aktiveras under övriga perioder?

Den kulturhistoriska miljön anses ha viss betydelse för nyetableringen av boende och näringsverksamhet. Det är dock svårt att skönja någon ökad betalningsvilja, även om efterfrågan på kulturhistoriska byggnader stiger. Efterfrågan på bostäder kommer främst från personer i Uppsala- och Stockholmsområdet.

Många kulturrelaterade yrkeskategorier som lockas till dessa miljöer anses i denna undersökning inte generera intäkter av betydelse till närsamhället. Personer med kulturrelaterade yrken har på senare år flyttat in i Vallonbruksområdet. Bildkonstnär, fotograf, författare, keramiker, konstsmide är en del kompetenser som finns representerade i denna grupp. Många av dem är aktiva i utvecklingsgrupper och tar aktiv del i diskussioner och arbete inom sina egna nätverk. De har aktivt sökt en miljö som erbjuder inspiration för det konstnärliga arbetet, men även erbjuder sociala kontakter som motverkar isolering, till exempel för medflyttande. I detta sammanhang framhålls det till exempel av representanter för arbetsförmedling och kommunledning att lönsamheten på deras verksamheter kan vara problematisk. Däremot stärker kulturverksamheterna bygdens ansträngningar att marknadsföra sig som attraktiv plats för besökare som i sin tur genererar ytterligare inflyttningar.

Denna studie pekar på att det finns ett växande intresse för bostäder i historiska miljöer.³⁷ I studien markeras detta av en ökande efterfrågan från personer i Uppsala- och Stockholmsområdet. Studenter främst från Uppsala utgör en målgrupp för kommunerna i Uppland. Målgruppen anses bära på en positiv utvecklingspotential i att skapa attraktiva lokala klimat. Processerna hämmas av brister i bostadsförsörjningen.

De relativt ensligt belägna kulturmiljöerna har en tendens att uppfattas som museala och ”döda”. Flertalet av informanterna betonar vikten av på platsen permanent boende som ett grundläggande villkor för kulturmiljöns fortsatta utveckling och överlevnad. I Torvsjö är detta ett akut problem, medan bruken i Uppland har en inflyttningspotential som främst är beroende av satsningar på fysiska kommunikationer. Tierps kommun har som tidigare nämnts, lagt upp konstruktioner med boende och månadsbiljett på pendeltåg till Uppsala och har stora förväntningar på en ny E4-sträckning.

I Strömsberg och Dannemora sker det sedan några år en intressant utveckling i arbetet med att locka till inflyttning av yrkeskategorier som ofta framställs som gynnande av en lokal utveckling och ekonomisk tillväxt. Tabell 10 illustrerar demografiska förhållanden i regioner där Ullfors och Strömsberg ingår. Regionerna är definierade av ett folkräkningssystem vid Statistiska Centralbyrån, SAMS (Small Market Areas Statistics).

	Antal förv. 1998	Antal förv. 1999	Förv. ink. 1998	Förv. ink. 1999	Förv. int. 1998	Förv. int. 1999	Nattbef. 1998	Nattbef. 1999	Nattbef. 2000
Region Strömsberg	1 122	1 105	175,4	182,4	0,74	0,74	2 372	2 322	2 331
Region Ullfors	598	615	153,8	162,4	0,73	0,74	1 439	1 463	1 426
Tierps kommun	8 180	8 225	143,9	150	0,71	0,71	19 932	19 843	19 846
Uppsala län	129 729	132 654	158	166,5	0,69	0,70	290 946	291 916	293 309

Variabeldeklaration: Antal förv: Antal förvärsarbetande mellan 16–64 år
 Förv. ink: Sammanräknad förvärsinkomst i tusental kronor
 Förv.int: Förvärsintensitet, dvs. kvoten av förvärsarbetande och befolkning mellan 16–64 år
 Nattbef: Nattbefolkning i regionen

Tabell 10. SAMS-beräkning Small Market Areas Statistics/SCB.

Figur 5. Regionindelning för Ullfors/Strömsbergs bruk/ Small Market Areas Statistics/SCB.

Strömsberg och Ullfors SAMSområde

Metodens tillämpbarhet visar sig i ett lokalt perspektiv vara relativt begränsad på grund av dess områdesdefinition. I det övre fältet där Strömsbergs bruk ingår (se figur 5), finns även delar av tätorten Tierps befolkning med, varför befolkningsunderlaget i tabellen blir onödigt högt. Detsamma gäller det undre fältet som inkluderar Ullfors bruk. Metoden bör även prövas vid en kvantitativ värdering av demografiska förhållanden i större regioner med uttalad kulturarvsprofil. Beräkningsmodellen SAMS innehåller även möjligheter att beskriva en regions demografiska förhållanden utifrån kön och yrkestillhörighet.

Män anses ha en något högre motivation av att bosätta sig i dessa industrihistoriska miljöer. Tillgängligheten till naturupplevelser, jakt och fiske framförs som starka argument. Även miljöer med en hantverkstradition med inriktning mot skapande i hårda material lockar män. Kvinnor med ett naturintresse kan finna en vinst i boendet i Torvsjö, Strömsberg och Ullfors. Beslutet att bosätta sig i en perifer miljö med en begränsad kommunal service bör vara förankrat i ekonomiska överväganden samt en planering för barn- och ungdomars situation. Undersökningen har även identi-

fierat företeelser med personer som flyttat till kulturmiljöer men som ångrat sig efter en tid. Beslutet att flytta in har bottnat i romantiska bilder av kulturhistorien och inte tagit hänsyn till miljöns verkliga sociala och ekonomiska förhållanden.³⁸

En annan problematik rör enskilda privatpersoner bland de närboende som placeras och låter sig placeras i en beroendesituation för objektets framgång som bevarad miljö och som turistattraktion. I studien visar sig detta förhållande i Torvsjö där en person, Bernard Vestman, verkade som huvudaktör för Torvsjö kvarnars vård, utveckling och överlevnad, både som bevarat objekt och som utvecklat besöksmål. Bernard Vestman framställs i intervjuerna som en person med särskild kapacitet att anta många roller i arbetet med Torvsjö. Bernard Vestman var den som, med sin egen person, kunde levandegöra den tidsepok som Torvsjö kvarnar står som symbol för. Bernard verkade, vid sidan om sitt yrkesliv som landbrukare i Torvsjö, även som kommunalpolitiker i Åsele vilket gav honom särskilda möjligheter att verka för Torvsjöns utveckling.³⁹ Torvsjö kvarnar i Åsele kommun som under 1970- och 1980-talen åtnjöt uppåt 17 000 registrerade

besök per år, kan nämnas som ett exempel. Torvsjö kvarnar utvecklades till en ekonomiskt bärkraftig verksamhet och skapade arbetstillfällen inom hotell och dagligvaruhandel.

Efter Bernard Vestmans hastiga frånfälle 1992 samt efter att en ny vägdragnings mellan Åsele och Vilhelmina verkställdes har besökssiffrorna varit stadigt vikande. Bevarandeargumentet och anläggningens funktion som symbol för Åselebygdens identitet biter sig kvar som en enande faktor för många intressenter. De nya aktörerna lider av osäkerhet när det gäller graden av kommersialisering av anläggningen. Många ekonomiska verksamheter runt om Torvsjö kvarnar känner idag frustration över att bygdens turistiska guldhöna har slutat värpa.

I Uppland finns liknande tendenser där ansvaret för bevarandearbeten har lämnats över till personer i pensionsåldern. I dessa beroendeperspektiv är det väsentligt att kunna mobilisera yngre krafter som aktivt deltar i bevarande- och utvecklingsfrågor.

I en av undersökningens kulturmiljöer som har tillväxtpotentialer i ett kortare tidsperspektiv har ett flertal personer bosatt sig. Många av dessa har kompetenser inom kulturområdet och engagerar sig i olika utvecklingsprojekt med varierande ekonomisk och social inriktning. Mer djupgående forskning kan ytterligare klarlägga hur effekterna av att olika yrkeskategorier lockas till kulturhistoriska miljöer kan beräknas samt i vilka kvantitativa uttryck detta tar sig.

Mönster kring kvantitativa samband kan även redovisas med befolkningsstatistik enligt SAMS-beräkningar (se sidan 33). Statistiken som CERUM tagit fram pekar på möjligheterna att utvärdera ett definierat geografiskt område utifrån invånarnas antal, förvärvsintensitet, yrkesval, pendlingsmönster, inkomst, ålder samt kön. Denna statistik är väl användbar i fortsatt forskning i syfte att beskriva kvantitativa samband i större regioner där hel kommun eller län analyseras. Det är värdefullt att sådan forskning initieras främst med tanke på de strukturomvändningar som många regioner erfar för närvarande.

Område 3: Befolkningsutveckling och migrationsmönster

Undersökningens respondenter har generellt svårt att identifiera migrationsrörelser som kan relateras till kulturmiljön. Undantagen utgörs främst av Strömsbergs bruk och Dannemora gruvsamhälle.

Representanter för kommunledningar i undersökningen pekar i stället ofta på satsningar inom forskning och infrastruktur som viktiga medel i arbetet med att vända en negativ befolkningsutveckling. Här framhålls att forskningsinsatserna fokuseras på målet att få ökad

kunskap om bakgrunden till ut- och inflyttning. I denna diskussion finns det indikatorer som pekar på att dagens flyttningsmönster även påverkas av lokala miljö- och kulturvärden.

En väsentlig del i det kommunala arbetet med strategiska avväganden består av att lokalt förankra betydelsen av yrkeskategorier med kvalificerad utbildning som kan fungera i närsamhällets utvecklingsarbete. När man lokalt önskar skapa och erbjuda betingelser för dessa yrkeskategorier kan detta stöta på motstånd.⁴⁰

Vallonbrukens kulturmiljöer uppfattas kunna locka vissa högutbildade grupper att söka sig till Strömsberg, Österbybruk och Dannemora. Undersökningen visar att de kulturhistoriska sammanhangen vid sidan av naturupplevelser är vanliga argument bland boende i dessa miljöer. I undersökningen förekommer även argument där livet på landet anses skapa livskvalité och glest befolkade miljöer framställs som rena, rofyllda och utan inslag av stress. Även ekonomiska resonemang som betonar låga boendekostnader framhålls. Bilden av storstaden tecknas som hotfull, livet i storstaden anses vara förenad med miljörisiker samt ett ekonomiskt beroende med högre boendekostnader än i glesbygd.

Kulturmiljön anses även utgöra en resurs för äldre personer som har flyttat från sin hemkommun men som vill ha kvar sina rötter i hemkommunen. Ett flertal av respondenterna upplever detta viktigt och betonar att det är problematiskt att föra över känslorna till kommande generationer vilket på sikt utgör ett hot mot kulturmiljön.⁴¹

Förväntade inflyttningseffekter är naturligtvis även avhängiga hur övrig infrastruktur utvecklas. Tierp har till exempel för närvarande en positiv befolkningsutveckling vilken främst anses vara orsakad av satsningarna på Upptåget och en ansträngd bostadsmarknad i Uppsalaområdet. Upptåget har ökat möjligheterna för ett boende utanför Uppsala/Stockholmsregionen. Det kommunala bostadsföretaget, Tierpsbyggen, satsar på en utbyggnad av bostäder, i syfte att möta den ökade efterfrågan på boende i kommunen. I marknadsföringen av Tierp förs även boende i kulturhistoriska miljöer fram som ett kvalitetskriterium.

För Strömsberg har inflyttningen skapat vissa marginellt positiva effekter. I Strömsberg finns potential att iordningställa bostäder. Projekt i den riktningen har dock skapat negativa attityder till att vissa samhällsgrupper flyttar till området.

Intresset för bosättning utanför Uppsala tätort stimulerar dessa bruksmiljöer för att skapa en ekonomisk och social utveckling. I detta avseende spelar Vallonbruken och Torvsjö kvarnar i skilda divisioner. Studien visar att i Åsele är denna situation problema-

tisk eftersom såväl ägandeförhållanden som Torvsjö som museimiljö utgör i viss mån hinder för den lokala tillväxten. Vidare forskning kan skapa fördjupade kunskaper om hur dessa hinder utvecklas och om företeelsen har någon generell relevans.

Den främsta anledningen till avflyttningen är att den traditionella näringen tappar marknad och lokala förutsättningar. Miljöerna förlorar sitt humankapital genom att individer söker arbete på annan ort. Bakgrunden anses ofta ligga i en traditionell näringsstruktur som är starkt beroende av naturtillgångar.

I *Översiktsplan för Östhammars kommun* framgår att för Österbybruksområdet beräknas befolkningen ha ökat från 2 052 till 2 270 invånare fram till 2010. I Översiktsplanen finns inte några strategiska ställningstaganden avseende områdets kulturhistoriska värden.⁴² En representant för kommunledningen uttrycker en ambition att skapa en attraktiv miljö för studenter på olika nivåer. Pendlingsmöjligheterna till universitet i Uppsala är dock begränsade vilket hämmar en sådan utveckling.

Säsongsberoende återflyttning anses vara beroende av att det finns en verksamhet runt kulturmiljön. Engagemanget bygger i stor utsträckning på möjligheten att komma tillbaka under sommaren. En hypotes är att Torvsjö genererar ett högre säsongsberoende återflyttningstal i jämförelse med andra byar, på grund av den kulturhistoriska verksamheten. Fortsatt forskning kan skapa mer precis kunskap kring vilka mätbara effekter som dessa argument skapat. De kvantitativa sambanden kan främst beskrivas kring hur lokala och regionala förvaltningar använder sig av kulturhistoriska värden t.ex. i marknadsföringen.

Tillväxteffekten av ett höjt återflyttningstal bland äldre personer kan ha ett visst värde på grund av att individen stärker sin känsla för platsen vilket förutsätts generera en ökad efterfrågan på lokalt producerade varor och tjänster. Vidare forskning kan öka kunskapen kring hur dessa mekanismer fungerar i relation till platser med starka kulturhistoriska signaler.

Sammanfattningsvis tyder resultaten på att kulturmiljöer har viss potential att locka vissa yrkes- och ålderskategorier till en region. Potentialen bygger på att kulturmiljötillgångarna förs upp på en strategisk planeringsnivå i bostadsplaneringen och i marknadsföringen av en enskild kommun.

Område 4: Ägandeförhållanden

Den ägandestrukturen som är mest förekommande i undersökningsmaterialet är stiftelseformen. En majoritet av respondenterna anger stiftelseformen som den mest gynnsamma ägandestrukturen i kulturmiljö-

sammanhang. Respondenterna menar att det främst är spridningen av det finansiella ansvaret för den enskilda kulturmiljöanläggningen som utgör incitamentet till stiftelseformen. En annan fördel med stiftelsebildning anses vara möjligheten att reglera enskilda intressen som kan komma i en dominerande position. Vidare anses stiftelseformen utgöra en optimal ägarstruktur för att kunna få statliga bidrag till bevarandeåtgärder.

I Dannemora är kommunen den dominerande markägaren. Det kommunala fastighetsbolaget redovisar ekonomiska framgångar som fått direkt positiva effekter på bevarande och tillgänglighet av gruvorna. Studien har inte kunnat identifiera någon debatt eller friktion med avseende på förhållandena. Dannemora skiljer sig åt från de övriga eftersom fastigheterna var vid övertagandet 1992 i relativt dåligt skick och industrilokaler den dominerande byggnadstypen. Kommunledningen ser positivt på en ökad spridning av ägandet. Ett spritt ägande anses skapa förutsättningar för områdets utveckling. Ett argument mot detta kan vara de erfarenheter som studiens övriga objektmiljöer gjort, dvs. ett spritt ägande skapar svårigheter att utveckla en kulturhistorisk miljö som en helhet. Betydelsen av ägandeform kan exemplifieras med förhållandena i Torvsjö där privata markägare har svaga incitament för avyttrande av tillgångar i kulturmiljön i syfte att stimulera till inflyttning.

Låga fastighetspriser och risken att lämnas utanför en stark gemenskap kring till exempel älgjakten och andra årliga sociala händelser antas vara starka skäl för kvarhållande av tillgångar i dessa miljöer. Företrädare för den offentliga sektorn i undersökningen problematiserar inte förhållandena med en trög fastighetsmarknad i relation till ambitionen att stimulera till en ökad inflyttning eller utvecklingsprojekt. Studien har inte kunnat identifiera någon öppen lokal debatt eller konflikt med avseende på ägarförhållanden.

Vidare forskning borde kunna utreda på vilka grunder som offentliga förvaltningar kan styra ägandestrukturer inom kulturmiljöområdet. En relevant fråga i sammanhanget är under vilka förutsättningar som en kulturmiljö utvecklas positivt. I Torvsjö utgör det spridda ägandet snarare ett hinder i utvecklingsprocessen vilket gör diskussioner om ägarstrukturer på kulturmiljöområdet intressanta och forskningsvärda.

Stiftelsen som organisationsform har vissa ekonomiska fördelar men kan även konservera inriktningen på utvecklingsresonemang. Möjligheten att kommersialisera tillgångarna kan även hämmas. Forskningsinsatser kan skapa en ökad medvetenhet om hur värderingen av en kulturmiljö ska hanteras utvecklingsstrategiskt i framtiden samt vid vilken prisnivå privata ägare är beredda att sälja respektive hur prisnivåerna styr efterfrågan.

Område 5: Näringsmönster och arbetsmarknad

Riskerna med att bli beroende av privata ekonomiska intressen lyfts ofta fram inom kulturmiljövårdens olika nivåer. Risken är att kontraproduktiva processer startas där ingen aktör vågar ta strategiska steg framåt, vilket även verkar hämmande på möjligheterna att frigöra resurser till bevarandearbetet. Strategiska steg kan till exempel vara försäljning, långsiktiga arrenden och politiska beslut. Representanter för kommunledningarna som är positiva till en aktiv kulturmiljövård men restriktiva till ekonomiskt stöd inom ramen för kommunens budget. De förlitar sig ofta på andra finansieringslösningar som t.ex. AMS-resurser samt regionala och nationella bidrag.

Kommunledningarnas förhållningssätt skapar otydliga grunder för hur lokala aktörer ska förhålla sig till kulturmiljövårdet och en ekonomisk verksamhet. En tänkbar frågeställning är i vilken utsträckning som kommersiella verksamheter vill göra sig beroende av systematiska offentliga insatser. Inom kulturmiljövården ställs ofta krav på kunskaper och medvetenhet om kulturarvets betydelse för samhället. Det är ofta svårt att finna entreprenörer som vill och kan exploatera en kulturmiljö med samarbetspartners som ställer både ekonomiska och ideologiska krav.

Intresset för kulturmiljövårdsarbete är även beroende av arvsbetingade processer. Till exempel utgör utbildningsnivån en starkt vägande faktor. I tillverkningsdominerade regioner som till exempel Tierp och Västerbottens inland, har det sociala arvet stor betydelse för engagemanget i kulturmiljöarbetet.⁴³ Ungdomar med föräldrar i traditionella industriarbeten börjar ofta sin yrkeskarriär i liknande yrkesmiljöer. I undersökningens mer traditionella industriregioner som utvecklas med ökande inslag av K-samhällets värden finns en konflikt mellan traditionella identitetsstrukturer och idén om den moderna kunskaps- och kulturkonsumerande människan. Framgångarna i arbetet med att lösa motsättningen har stor betydelse för att kunna utveckla kulturmiljöns möjligheter att skapa ekonomiska och sociala mervärdesprocesser.

Respondenter i undersökningen pekar ofta på svårigheten att engagera yngre människor i kulturmiljövården. Ett engagemang i kulturfrågor är av tradition kunskapsberoende och kulturmiljövården utgör inget undantag. Undersökningsresultaten pekar på att LO-kollektivet inte är representerade i samma utsträckning, inte har samma traditioner som TCO-kollektivet beträffande lokalt kulturmiljöarbete.

Utvecklingssträvanden i de äldre bruksmiljöerna i norra Uppland anses inte kunna arbeta isolerat. En medveten samhällsutveckling med utstakade tillväxtmål kräver även investeringar i infrastruktur och en

förbättrad samhällsservice. Investeringarna bör vara av sådan omfattning att kulturmiljövårdens tillgångar kan synliggöras och därmed verka som ekonomisk faktor i det regionala utvecklingsarbetet.

Kulturrelaterade näringsverksamheter som till exempel antikvitetsaffärer, konstgallerier och samlaraffärer av skilda slag anses ha potential till etablering. En vanlig etableringsform är sommarfilialer i industrihistoriska miljöer. Kulturhistoriska miljöer kan här stimulera skapandet av nätverk och tillgången på ändamålsenliga lokaler. Därmed skapas nödvändiga företagskluster, med inriktning på kunskap och kultur. Konsthantverket i Vallonbruken skulle därmed kunna växa betydligt genom att utveckla nya former för samarbete genom nätverk och IT-utnyttjande. Fler etablerade konstnärer är önskvärda i dessa miljöer, gärna anslutna till ett galleri i ett eller flera av bruksmiljöerna. Utvecklingsprocesserna ger regionen näring till sina ambitioner att ändra kommunprofilen; från avfokningshotat industrisamhälle till en ekonomiskt expansiv och socialt attraktiv region. Närvaron av länsstrategiska konstprojekt som Konstvägen i Västerbotten och Konst på väg i Norduppland utgör väsentliga inslag i en sådan utveckling.

I sin tur kommunicerar detta även med efterfrågan på en utökad koordination av publikevenemang och med näringslivets verksamhet i kulturmiljöer. I fallstudien förekommer argument som styrker behovet av ett effektivare utnyttjande av årtidernas växlingar för publikevenemang baserade på naturupplevelser i kulturhistoriska sammanhang.

Undersökningen pekar även på att näringslivet har ett begränsat kommersiellt utbyte med kulturmiljöerna. Det kan ha sin bakgrund i att kommuner med en industridominerad näringshistoria har en begränsad förmåga att hantera en ökad efterfrågan från kunskaps- och kulturrelaterade näringar. Åsele växer som tjänsteproducerande region vilket kan betraktas skapa fördelar för Torvsjö som i huvudsak är en tjänsteproducerande enhet. Personer med arbete inom tjänstesektorn antas lättare kunna relatera personliga och kollektiva behov till kulturella resurser.

I samverkan mellan Östhammarshem och Skanska som på 1990-talet bildade ett marknadsföringsbolag, planerades en företagsby i Österbybruk för småföretag med inriktning på högteknologi. Projektet marknadsfördes som 1990-talets storarbetsplats i Östhammar. Projektet lyckades dock inte i konkurrensen med andra kommuner i Uppland.⁴⁴ Idag finns en industritomt färdigställd men utan verksamhet. Representanter för kommunledningar framhåller möjligheten att skapa former för en etablering av liknande företagshotell i bruksmiljöer med kommunen som värd.

Undersökningen visar även på positiva effekter

under en period då renoveringsinsatser av kulturmiljöer genomförs. Då engageras ofta lokala entreprenörer och varuleverantörer som får leverera tjänster och material. I vissa fall sker även en nyetablering av företag i samband med restaureringsprojekt. Näringar som fortsätter vara aktiva i regionen och utgör på detta vis en viktig del av samhällsservicen. Företrädare för offentlig förvaltning ifrågasätter ofta den kommunens engagemang i kulturmiljöer med hänvisning till dess potential som arena för kommersiell verksamhet. Idén att med ekonomiska subventioner locka verksamheter till kulturmiljöer anses inte vara bärande för den ekonomiska tillväxten. En enskild kommunledning förväntar sig att det bör finnas en sådan kraft att ekonomiska mekanismer startar i kulturmiljön för egen maskin, till exempel initierade av boende och av ett lokalt näringsliv. Kommunala subventioner som syftar till näringslivsutveckling måste formos efter konkurrenslagstiftningen och blir därmed ofta komplicerade att genomföra.

I intervjuerna framställs tjänstesektorn vara den samhällsgrens som växer snabbast i fallstudiens uppländska kommuner. Här beskrivs ofta IT-området ha en ledande position vid sidan av de tillverkande industrierna. En väsentlig del av det kunskapsintensiva IT-området består av småföretag som kan tänkas föredra udda miljöer som till exempel bruksmiljön. Distansarbetet anses lokalt utgöra en del av tillväxtpotentialerna. Distansarbetet framställs som en växande anställningsform, särskilt i större expansiva företag. För Tierp innebär närheten till Uppsala möjligheter för Strömsberg att utveckla dessa inflyttningseffekter. Personer som väljer distansarbete framställs göra ett aktivt val av boendemiljö, är ofta miljöintresserade och har gjort ett kvalificerat val både personligt och för en eventuell medföljande familj. Äldre bruksmiljöer utpekade som ett attraktivt alternativ vid en permanent etablering utanför storstadsmiljön.

Traditioner och yrkeskunskaper i Åsele är starkt bundna till skogsbruket och anses allmänt vara en lokal tillgång där kulturmiljöerna i Torvsjö ingår som en viktig del av bygdens industriarv. I ett sådant sammanhang med många tillverkande företag blir nyttjandet av utbud som Torvsjö tillhandahåller ett annat, i jämförelse med en region med helt andra traditioner. Under senare delen av 1900-talet är det skogsrelaterade företagandet i Åsele på tillbakagång vilket även drabbar de värden som finns bundet till Torvsjö.

Konkreta förslag på ekonomiska verksamheter som kan utnyttja Torvsjö och dess kulturmiljö är relativt begränsade till antalet. Tjänstesektorn framhålls nyttja kulturmiljöer på ett annat sätt och anses därmed ha en större betydelse för Torvsjö kvarnar. Diskussionen kring en etablering av kommersiell verksamhet i

Torvsjö är ofta sammanförd med café- och guideverksamhet. Av intervjuerna förekommer heller ingen diskussion i kultur- och fritidsnämnden om nuvarande läge i Åsele gällande närings- och företagsutvecklingen. Med detta som bakgrund kan det vara svårt att generera innovativa framtidslösningar för Torvsjö by.

Torvsjö anses dock ha en positiv påverkan på det lokala näringslivet inom de kunskapstraditioner som historiskt har utvecklats i Åsele, något som Torvsjö kvarnar står som symbol för. Vid företagskonkurser och nedläggningshot uppstår ofta nätverk som startar en ny verksamhet. Detta uppfattas som ett bevis på att värde traditionen i Åsele-bygden fostrar människor med initiativ- och entreprenörsförmåga.

Representanter för företagareföreningar har generellt svårt att förhålla sig till frågor som rör kulturmiljön som ekonomisk resurs. Det är lättare att svara i termer av profilvärde, varumärke och kommunens och regionens attraktionskraft. Kulturmiljön har en positiv inverkan på boende och blir därmed en indirekt resurs för det lokala näringslivet. Näringslivsrepresentanterna har, med ett fåtal undantag, inget regelbundet ekonomiskt utbyte med något kulturmiljöobjekt. Indirekta ekonomiska effekter handlar till största delen om hur verksamheten använder kulturmiljön som argument för ett kundbesök eller för en konferens på platsen.

Negativa erfarenheter som kan nämnas är hinder att exponera företagets produkter samt direkta kostnader som kan uppstå på grund av kulturminnesmärkning. Bland företagareföreningarna finns en uppfattning om att kulturmiljövård bör finansieras av offentliga medel, främst på grund av att kulturmiljövårdsprojektens kostnader framställs som alltför höga. Positiva erfarenheter har däremot företag som har en inriktning mot turism. Av de företrädare för företagareorganisationer som intervjuats har dock ingen redovisat något ekonomiskt eller personligt engagemang i kulturmiljövården eller uttryckt detta i organisationens målsättningsdokument.

Studien visar på att som upprustningsprojekt genererar en kulturmiljö efterfrågan på varor och tjänster men som besöksmål sjunker efterfrågan hos det lokala näringslivet som inte har en direkt koppling till besöksnäringen. Intervjuerna pekar på ett relativt ointresse och en begränsad förmåga hos det lokala näringslivet att ekonomiskt bidra till satsningar kopplade till kulturmiljöobjekt.

Näringar som bildas i kulturmiljön betraktas av kommunledningar ofta likvärdiga i jämförelse med andra näringar. När det gäller kommunala näringssubventioner uttrycks generellt en restriktiv hållning. Här finns en gråzon som ger kommunerna möjlighet att agera ekonomiskt för att stimulera en ökad inflyttning och näringsverksamhet i kulturmiljöer. En del

företrädare för offentlig förvaltning framhåller tveksamhet inför tanken att satsa medel i en kulturmiljö för att näringen ska kunna lyfta hem vinster.⁴⁵

Kulturmiljöernas geografiska läge begränsar möjligheterna att politiskt skapa underlag för kommunala investeringar som till exempel etableringen av företags-hotell. Stegvisa utvecklingskonstruktioner diskuteras för att komma igång med liknande lösningar. I vårt material förekommer centrala direktiv, t.ex. i arbetet med strukturfonder och regionala tillväxtavtal, som styr vilken roll som en enskild kommun bör spela i arbetet med att skapa förutsättningar för ett lokalt näringsliv. I målsättningsdokument diskuteras även lokalförsörjning, något som i viss mån berör undersökningens kulturmiljöer, speciellt i Norduppland.

Viss del av näringslivet saknar moderna och attraktiva hotellmöjligheter som anses hämmande på den lokala näringsutvecklingen. Tillverkande företag saknar ofta möjligheten att erbjuda sina kunder ett värdigt boende.

Ett flertal av näringslivets representanter uttrycker sig ha låga förväntningar på ekonomiska effekter av besök till orten. Företagande inom besöksnäringen länkat till guide- logi- och förtäringsservice, anses vara den del av näringslivet som drar vinster av besökare. En s.k. retreatverksamhet är etablerad i Strömsbergs bruk och anses ha goda utvecklingsförutsättningar den typen av äldre kulturmiljöer. Retreat är en typ av religiös verksamhet som söker rogivande miljöer för kontemplation och avstressande verksamhet. Retreatnäringen är relativt vanligt inom kristna samfund.⁴⁶

I det lokala näringslivet bildas hierarkier mellan olika branscher där företag med verkstadsteknisk inriktning åtnjuter ett högre förtroende som varaktig tillväxtmotor än den upplevelsebaserade besöksnäringen. Besöksnäringen är ofta även beroende av faktorer som finns utanför det enskilda företags ekonomi som engagemang från föreningsliv, museiverksamheter och offentliga bidragsstrukturer. Företag som arbetar nära kulturmiljövården är ofta beroende av de ideella krafter som engagerats i olika bevarandeprojekt. Nya möjligheter och utvecklingsperspektiv inom besöksnäringen kan även orsaka motstånd hos olika näringslivsaktörer. Inte sällan sker detta inom en bransch som tidigare etablerat sig i en region med investeringar uppbyggda till turistiska anläggningar och aktiviteter. En hypotes är att dessa aktörer kan uppleva andra geografiska områden som hot mot sin näring. En liknande utveckling finns i och med att den traditionella kustnära turismen i Östhammar får konkurrens från en ökad exponering av Vallonbruken. Dessa tendenser kan i fördjupad forskning bättre förstås och nyanseras samt även utgöra instrument för att belysa positiva och negativa utvecklingsmönster.

Sammanfattningsvis pekar studien på att det lokala näringslivet har en ansträngd relation till kulturmiljö-tillgångar vilket har sin bakgrund i svårigheterna att kvantitativt kunna värdera kulturmiljöns avtryck i den egna ekonomin. Denna uppfattning stöds delvis av andra informanter, främst i gruppen föreningsliv och projektmedarbetare, som ser risker och hinder inför möjligheten att ansvaret för drift och löpande underhåll övertas av kommersiella krafter. Lokala näringsidkare betonar att bevarandåtgärder måste finansieras av offentliga medel och hävdar samtidigt att bevarandefinansieringen ofta är så omfattande att ingen vinstdrivande verksamhet klarar av detta. Däremot anses förvaltning och drift av en kulturmiljöanläggning kunna läggas på en företagare. På detta område behövs ytterligare forskning för att identifiera relevanta kvantifieringsmetoder.

Område 6: Kulturmiljön som fastighetsmarknad

En viktig del av undersökningsarbetet är inriktat mot att identifiera hur fastighetsmarknaden påverkas av kulturmiljö-tillgångar. I undersökningen finns indikatorer som påvisar både positiva och negativa samband.

Generellt visar intervjuerna på att rörelser i fastighetsvärden anses vara positivt korrelerad med det kulturhistoriska sammanhanget. Fastighetsägare och mäklare noterar en ny trend med ett ökat intresse för äldre kulturmiljöer. Sambanden är dock begränsade, men en tydlig ökning av efterfrågan har konstaterats. Effekten är dock starkt platsberoende. I vårt material har Åsele en relativt låg efterfrågan, medan Dannemora har en ökande efterfrågan på fastigheter. Variabler som kan tänkas påverka efterfrågan är det totala utbudet av fastigheter samt av avståndet till större befolkningsskoncentrationer. Observationsmaterialet i fallstudien är begränsat, men fallstudien visar dock på enskilda företeelser som bekräftar dessa samband. Se även diskussionen under rubriken område 4 angående markägare i Åsele samt i Dannemora.

Enligt samtal med fastighetsmäklare finns det andra samband mellan prisbild och förekomsten av kulturmiljöer. Genomsnittsköparen som söker sig till Västerbottens inland söker ofta ett ensligt objekt med en romantiserad bild av sitt boende, ofta inriktat på ett fritidsboende. Här har den generella prisbilden en avgörande betydelse. Ofta har köparen en vision om att under sitt yrkesverksamma liv nyttja fastigheten till fritidsboende, vilket senare för en pensionär övergår till ett mer permanent boende. Negativa effekter på efterfrågan anses uppstå när en fastighet ligger i direkt anslutning till en i marknadsföringen exponerad kulturmiljö. Fastigheten tenderar att värderas lägre på

grund av störningar från besöksverksamhet som knyts till kulturmiljön.

Boendekostnaden kan utgöra en relevant metod för värdering av betalningsvilja i kulturmiljösammanhang. Av studien framkommer att det antas finnas en högre betalningsvilja för bostäder i kulturmiljöer.⁴⁷ Dels i form av högre hyressättning, dels i form av högre marknadspris på fastigheter. Mätningar av betalningsviljan för boende i kulturmiljöer kan vidare jämföras med vilka prisnivåer som hyresvärdar och mäklare bedömer rimliga i detta avseende. Står efterfrågan i rimlig proportion mot tillgången på bostäder i kulturhistoriska miljöer? I vilken utsträckning kan boendekostnaden reglera detta förhållande?

Fortsatt forskning och ett utökat studiematerial på området bör kunna skapa tydligare mönster kring förhållandet mellan fastighetsvärden och förekomsten av kulturmiljövärden. Studier av villkor för fastighetsför säkringar har till exempel påvisat variationer när det gäller inslag av kulturhistoriska värden.⁴⁸ Kvantitativa samband kan även identifieras i den säljstatistik som de flesta etablerade mäklarfirmor gör. I den statistik som gjorts inom ramen för denna undersökning framgår inte kvadratmeterpriset vilket gör en jämförelse mellan olika objekt och lokala fastighetsmarknader komplicerad. Vid en mer omfattande mätning där olika regioner kan jämföras bör tendenser dock kunna påvisas. En relevant frågeställning är på vilket sätt och i vilken omfattning en bebyggelse som utpekats som kulturhistoriskt värdefull påverkar fastighetspriserna i en region.

Område 7: Föreningsliv

Föreningslivets betydelse för den regionala utvecklingen framförs i många sammanhang som stor. Lokalt driver såväl föreningsliv som engagerade privatpersoner utvecklingsdiskussioner med målsättningen att förtydliga på vilket sätt bevarade kulturhus, industriminnen, monument, etc. ska integreras i den lokala och regionala samhällsutvecklingen.

Engagemanget i den lokala kulturmiljövården har sin grund i den demokratiseringsutveckling som Sverige har fått erfara sedan 1970-talet samt i den ökade kunskap och debatt som betonar sambandet mellan kulturellt och demokratiskt deltagande. Lokal utveckling är en process som sker på många håll och som i undersökningen anges utgöra idéer "som finns i luften" och präglar samhällsdebatten. Ett sätt att skapa en slags kommunal närdemokrati.⁴⁹

En respondent framhåller brister i den kommunala närdemokratin och refererar till kommunsammanslagningen 1974 som inte anses ha ökat befolkningens när-

het till den politiska makten. Samhällsklimatet präglas idag snarare av ett sviktande förtroende för politiken som styrmedel, medan det idéburna föreningsengagemanget snarare har ökat. Detta styrks av ungdomars ökade engagemang i debatt som handlar om global-ekonomiska och ekologiska frågor, kulturell rättvisa, djurskyddsfrågor eller grundläggande existentiella frågor. Engagemanget hämtar ofta stöd ifrån historiska sammanhang, där mytologiska berättelser har ett stort utrymme.⁵⁰ Här har kulturvärden som tangerar vårt ursprung och det politiska deltagandet blivit parallella utvecklingsambitioner. Vid en ytlig betraktelse kan detta uppfattas som en positiv utveckling och det är komplicerat att identifiera negativa effekter. Kulturarvsbetingade verksamheter kan dock riskera att hamna i sammanhang med en negativ identitetsbildning där deltagare ser ett utpekande av "de andra" som en förutsättning för den egna gruppens och berättelsens existens.⁵¹

Att förväntningarna på föreningslivet ökar på mindre och utsatta orter för att skapa förutsättningar för överlevnad och tillväxt kan ses som en logisk utveckling. De lokalhistoriska värdena i denna fallstudie visar på ett traditionellt föreningsliv, där en majoritet anger kulturföreningarna som aktiva. Den del av föreningslivet som inriktar sig på lokalt utvecklingsarbete betraktar de kulturhistoriska värdena som en självklar tillgång i sitt föreningsengagemang. Exempel är till exempel den lokala utvecklingsgruppen i Österbybruk, Föreningarnas Hus i Österbybruk samt Dannemora gruvors intresseförening. Dessa verksamheter domineras av personer som inte har förankring i bygden.

I studiens material finns tendenser som visar på en lokal utveckling där äldre ortsbor ser nyinflyttade föreningsaktiva personer som språngbräda för förändringsarbetet. I ett fall har till exempel en person i egenkap av företagare, politiker och ideell föreningsaktiv engagerat sig i lokala utvecklingsfrågor och blivit ombedd att initiera en omorganisation av den lokala Folkets Hus-verksamheten i Österbybruk. Äldre ortsbor har svårigheter att ta liknande initiativ på grund av den s.k. bruksandan, speciellt om det handlar om en radikal förändring. Folkets Hus i Österbybruk har ett starkt symbolvärde för den tidigare dominerande arbetarrörelsen. Liknande utvecklingssträvanden inom föreningslivet integrerar ofta ekonomiska utvecklingsvariabler som flyttnings- och etableringsmönster. Även sociala effekter som stärkandet av lokal och regional identitet kopplat till en god livsmiljö finns med i föreningslivets argumentation.

Studien pekar dessutom på att kulturmiljötillgångarna kan utvecklas till en arena för politiska yttringar eftersom dåtidens klassmönster blir tydliggjort i expo-

neringen av äldre kulturmiljöer. För Torvsjö by har dessa yttringar kommit i form av anläggandet av en museiverksamhet med inriktning på skogs- och flottningshistoria. Museiambitionerna skapades av representanter för arbetarrörelsen och Åsele kommun. Museiverksamheten har i viss mån hamnat i konflikt med kvarnanläggningen på grund av besöksnäringens fokus på kvarnarna.⁵² En viss samordning har dock under senare tid etablerats det uppfattas angeläget att samarbetet mellan olika aktörer förstärks så att utvecklingsambitionerna baseras på en sammanhållen utvecklingslinje.⁵³

Det genomförs regelbundet omfattande statistikbearbetning av föreningslivet, inriktning samt medlemskårens sammansättning. Fortsatta forskningssatsningar på temat bör inriktas på att identifiera ekonomiska samband mellan kulturmiljövärden och föreningsaktivitet. I detta sammanhang borde även lokala kultur- och fritidsvaneundersökningar kunna bidra med värdefull information.

Område 8: Utbildning och kompetensuppbyggnad

Undersökningen har funnit starka samband mellan kulturhistoriska miljöer och strategiska avväganden när det gäller lokal utvecklingsplanering inriktad på utbildning och kompetensförsörjning. I Strömsbergs bruk förs utbildning med inriktning på historia, natur och ekologiskt tänkande fram som ett framgångsrikt koncept. Målgrupperna utgörs av kommunala verksamheter och ett föreningsliv inriktat på barn och ungdomar, utbildare, lärare, och övriga med intresse för livsfrågor och globala ekologiska framtidsperspektiv. Förebild är anläggningar i Tingvall, norra Bohuslän.

Universitetet i Uppsala utgör en viktig målgruppskategori i samband med framtidsplaneringen för Strömsberg. Ett flertal anser att bruksmiljöerna utgör funktionella platser för etableringen av forskar- och studiecentra. Samarbete med grundskolan uppfattas bära på en utvecklingspotential, främst avseende på studier av lokal kulturhistoria. På högre nivåer anses kulturgeografiska och ekonomihistoriska studier kunna generera resultat som identifierar nya utvecklingsmöjligheter. Studieförbund anses här kunna etablera engagemang för att synliggöra kunskaper som finns nedärvda i dessa bruksmiljöer, och därmed skapa en överföring till nya generationer. Gymnasieskolan anses även kunna utveckla program med inriktning på kulturhistoria och turism.

En lokal utvecklingsgrupp i Österbybruk uttrycker tillförsikt inför tillväxtpotentialerna i och med etablerandet av en folkhögskoleutbildning med inriktning på traditionellt konst- och brukshantverk. Vikten av att

knyta utbildningsinnehållet till den lokala hantverkskompetensen och traditionen framhålls i detta sammanhang.⁵⁴ Bruksmiljöerna anses bära på unika möjligheter att erbjuda kulturhistoriska sammanhang som ger framgång för denna typ av utbildningar.

I undersökningens kommuner saknas positiva bildningstraditioner med starka förebilder. Ungdomar anses inte få incitament för utbildningssatsningar och begränsas i sitt val av utbildningsinriktning. Därför beräknas satsningar på lokal utbildning med inriktning på högteknologi kunna stärka och stimulera ungdomar att satsa mer på utbildning.

I studien har respondenterna ombetts att definiera vilka samhällsintressen som i framtiden beräknas få fäste i anslutning till den lokala kulturmiljön. En avgörande majoritet som svarar på frågan berör olika former av bildningsverksamhet. Grundskolans historie- och hembygdsundervisning antas kunna ta avstamp i den lokala kulturhistorien. Till detta finns ett antal argument: Barn- och ungdomar bör inte få lämna skolan historielösa. Historielöshet uppfattas allmänt som ett svek mot yngre generationer och som ett överlämnande till mer ytliga och materialiserade värdegrunder. Barn- och ungdomar som har en starkt identifierad identitet med förankring i den egna hembygdshistorien antas bli aktivare både med avseende på kulturkonsumtion och för ett demokratiskt deltagande. En stark lokal identitet uppfattas även vara en garant för att individer flyttar tillbaka till hemkommunen när utbildningssatsningar är avklarade och familjebildning står för dörren.

Gymnasieskolan samt folkhögskolan med inriktning på besöksnäring, guide-, matkultur och kulturmiljövård, anses ha goda förutsättningar för en etablering i kulturmiljöerna. I Österbybruk har anläggandet av ett lokalt utbildningscentrum funnits med i det strategiska planeringsarbetet. Projektet kunde dock inte genomföras på grund av att investeringskostnaderna i samband med iordningsställande av undervisningslokaler bedömdes vara alltför höga. Utbildningsledningen har valt andra lokaler som ligger utanför bruksområdet. Syftet med utbildningssatsningen i Österbybruk är att dels komma närmare det lokala näringslivet som behöver kompetenshöjning, dels höja den allmänna utbildningsnivån som är relativt låg i Österbybruk.⁵⁵ Dessa utvecklingsambitioner för Österbybruk har även genererat en efterfrågan på lokaler i området hos företag inom den Uppsalaanknutna BioTech-branschen. Östhammars kommun ser mot bakgrund av detta potentialer i Österbybruks kulturmiljö och har tagit vissa initiativ mot dess ägare Bruno Liljefors-stiftelsen. Kommunen eftersträvar en lösning som gynnar ortens utvecklingsmöjligheter samt löser delar av stiftelsens ekonomiska problem.

Det relativt omfattande förtroendet som kunskapsbildning har i kulturmiljövårdande strukturer kan ytligt betraktat förefalla vara en självklarhet. Fortsatt forskning bör kunna nyansera dessa samband och även lyfta fram hur kulturmiljövårdens egen kunskapsbildning fungerar. Kraven och förväntningarna på utbildningsrelaterade verksamheter kan även verka exkluderande på andra mer kommersiella verksamhetsområden. Vilka regionalekonomiska följer detta får bör kunna analyseras inom ramen för fortsatta forskningsprogram.

Område 9: Skoglig kulturhistoria som resurs för regional utveckling

I intervjuer med lokala och regionala företrädare för arbetsmarknadsverket förs det fram starka skäl för arbetsmarknadspolitiska avväganden vid bevarandaktiviteter som kulturmiljösektorn initierar. Länsarbetsnämnden i Uppland har genomgående goda erfarenheter av att arbeta med kulturmiljövårdsaktiviteter, kanske främst som metod i syfte att hos individer skapa ett ökat engagemang på arbetsmarknaden. Erfarenheterna gäller personer som i starten av en enskild arbetsmarknadsåtgärd befunnit sig i en problematisk arbetsmarknadssituation, men som efter ett genomfört projekt blivit stärkta på arbetsmarknaden. Ett exempel: Projektet *Skog och Historia* startade 1995 i Värmland och har sedan dess genererat intresse i samliga län där regionala initiativ tagits. Från 1997–1998 diskuterar nationella aktörer i projektet (Riksantikvarieämbetet, Skogsvårdsstyrelsen samt regionala företrädare för arbetsmarknadsverket) en nationell samordning av dessa aktiviteter. Ett förslag till rikstäckande projekt finns sedan 2000. Riksantikvarieämbetet har under 2002 påbörjat ett arbete med att ta fram ett idé- och handlingsprogram utifrån kulturmiljövårdens övergripande mål. Utbildning, information och medborgardialog är några nyckelord i programmet.

I undersökningens intervju med regionala företrädare för skogsvårdsstyrelsen beskrivs ett flertal tillväxtgenererande effektsammanhang med denna typ av samordnade projektaktiviteter. Undersökningen visar på att indirekta effekter är kopplade till diskussionen om kulturarvets identitetsstärkande kraft. Projektet skapar ökad självkänsla hos engagerade individer vilket i sin tur leder till att de ökar sitt engagemang i det lokala utvecklingsarbetet och ökar även sitt personliga engagemang på arbetsmarknaden. Exempel från inventeringsaktiviteter i Uppsala län bekräftar detta.⁵⁶

Direkta effekter av mer ekonomisk karaktär handlar om att uppköpare av skogsprodukter i Västeuropa stäl-

ler allt högre krav på att skogsvaruproducenter tar en allt större miljöhänsyn i sin verksamhet. Här ingår kulturmiljöhänsyn som en del av kvalitetscertifieringen. Skogsägare har med sina kunskaper om ett aktivt kulturmiljöarbete möjlighet att öka sina andelar på exportmarknaden, parallellt med ett ökat miljöengagemang i sin produktion.

Här har endast redovisats delar av hur kulturmiljösektorn tillgångar kan i samverkan med näringsliv och arbetsmarknadspolitiska hänsyn skapa mervärde som har direkta effekter på den regionala tillväxten. Fördjupad empirisk forskning kan öka kunskapen kring vilka faktorer som påverkar den regionala och lokala utvecklingen. Här torde förekomsten av kulturmiljötillgångar utgöra en viktig faktor.

Område 10: Vägverkets roll i kulturmiljövården

I undersökningen har kulturmiljöer och dess tillväxtgenererande effekter tillskrivits hög beroendegrad av infrastruktursatsningar. Vägverket har i policydokument beskrivit verkets arbete med att synliggöra och tillgängliggöra kulturmiljöer i syfte att stärka exponeringen av kulturhistoriska miljöer utmed våra vägar.

I de undersökta kulturmiljöobjekten med placering i Uppland har Vägverket ett visst inflytande på dessa utvecklingsperspektiv. Under 1990-talet har frågan om en ny sträckning av E4:an mellan Uppsala och Gävle tillskrivits avgörande betydelse för tillväxten i Norduppland. Tierps kommun räknar till exempel med att en nybyggnad av E4:ans sträckning kommer att stimulera inflyttningen till Tierp och därmed öka efterfrågan på bostäder.⁵⁷ Även i Åsele har förutsättningarna för Torvsjös utvecklingsmöjligheter påverkats igenom dragningen av en ny vägsträckning mellan Åsele och Vilhelmina.

Exempel på insatser i samband med infrastruktur-satsningar är utställningar i samband med arkeologiska utgrävningar. Guideturer arrangeras och i samarbete med utbildningsinstitutioner skapas utbildningsprogram för studier av lokala kulturmiljöer. Verket anlägger som regel rastplatser i anslutning till bevarade kulturmiljöer eller andra platser av kulturhistoriskt intresse, ofta i form av olika informationsinsatser. Andra åtgärder är underhåll av befintliga och anläggandet av nya rastplatser vid kulturhistoriskt intressanta platser utmed det redan befintliga vägnätet. Detta arbete sker ofta i samarbete med länsstyrelser och kommuner.

Vägverket deltar även aktivt i arbetet med tillgängliggörandet av kulturhistoriska platser genom verkets ansvar för skyltning utmed vägnätet. För närvarande pågår framtagande av underlag inför upprättande av en

ny nationell plan för vägtransportsystemet. I detta arbete ingår den s.k. Åtgärdsplaneringen 2004–2015. Detta innebär att vid det tillfälle som en kulturmiljö ska statusbestämmas, till exempel för att objektet ska åtnjuta s.k. sevärhetsskyllning, gäller vägmärkesförordningen. Definitioner i detta sammanhang utreds för närvarande av Vägverket i samarbete med Riksantikvarieämbetet. För användningen av det s.k. S:t Hanskorset krävs att sevärheten är av nationellt intresse. Förslaget är att Vägverkets regioner i samråd med bland annat länsstyrelse, berörda kommuner, länsmuseum och regionala turistorganisationer ska bereda förslag på denna typ av objekt.⁵⁸

Regeringen har givit vägverket i uppdrag att planera åtgärder inom vägtransportsystemet för åren 2004–2015 till en totalkostnad av 149 miljarder kronor som ska fördelas inom drift och underhåll, investeringar, bärighetsåtgärder och sektorsarbete. Planeringen har just börjat med en tillstånds- och bristanalys utgående från de transportpolitiska målen vilken ger underlag för dialoger med regionerna i slutet av maj 2002. Innan Vägverket redovisar ett planförslag till regeringen den 4 augusti 2003, ska lämpliga åtgärder analyseras, effekter beskrivas och resultatet förankras, inom och – inte minst – utanför Vägverket. Inom detta arbete tas underlag fram för insatser inom kulturmiljövården.

Ekonomiska förslag kommer att finnas tillgängliga vid årsskiftet 2002/2003. Direktiv och underlag kommer att göras tillgängliga på Vägverkets hemsida under hösten. Arbetet utföres av Vägverkets enhet för planering av vägtransportsystemet.

Arbetet med kulturmiljö inom Vägverket utgör ingen enskild kostnadspost. Kulturmiljö ingår, som framgår av Vägverkets miljöprogram, integrerat i all verksamhet som berör förändring eller skötsel av vägar, såväl inom planering och byggande av ny väg som inom åtgärdsprogram för det befintliga vägnätet inklusive drift och underhåll.

Frågeställningar avseende Vägverkets kostnader för kulturmiljövård kan ge forskningsuppslag kring vilka kostnader och intäkter som Vägverket kalkylerar med när det gäller satsningar på kulturmiljövård. I vilken utsträckning väger Vägverket in sådana aspekter som social utveckling och ekonomisk tillväxt i sina verksamhetsplaner?

Ytterligare studier av t.ex. Vägverkets måldokumentation och finansieringsstruktur skulle skapa ökad klarhet kring sambanden mellan vägnätsstrukturer och kulturmiljöernas utvecklingspotential. Sådana forskningsinsatser skulle förslagsvis kunna utgå ifrån studier av hur enskilda vägprojekt påverkar kulturmiljösektorns möjligheter att exponera sina tillgångar och vinna tillväxteffekter.

Betalningsviljan för en kulturmiljö

De kulturmiljöer som beskrivits ovan har karaktären av en semikollektiv vara, dvs. de har egenskaper som karaktäriserar både en privat och en kollektiv vara. Privata varor karaktäriseras av att de disponeras med ensamrätt av köparen. Köparen kan sålunda exkludera andra konsumenter från konsumtion av varan. I fallet med kulturmiljöer gäller detta vid exempelvis guidade turer och andra typer av besök av kulturmiljöerna. Endast en konsument kan nyttja varje biljett och det kan även uppstå trängseffekter och eller begränsning av antalet besökare per dag och guidad tur etc. Detta innebär att en konsuments konsumtion av exempelvis en guidad tur påverkar andra konsumenters möjligheter till konsumtion av samma guidade tur. Här kommer efterfrågan och utbudet av varan att bestämma marknadspriset. En kulturmiljö har även egenskaper som är utmärkande för en kollektiv vara, icke-exkluderbarhet i konsumtionen. Det gäller exempelvis den tillfredsställelse eller nytta som en konsument kan uppleva av vetskapen om att en viss kulturmiljö existerar. Eftersom den här typen av värden för en konsument inte är knuten till besök av kulturmiljön kommer det inte att inkräkta på någon annan konsuments möjligheter att uppleva samma tillfredsställelse eller nytta.

Medan marknadspriset på en privat vara bestäms av efterfrågan och utbudet på en marknad är det betydligt svårare att bestämma varje enskild konsuments värdering av en kollektiv vara. Konsumenten har här nämligen incitament att inte avslöja sin egentliga betalningsvilja. Skälet är att givet att det finns minst en konsument som kan tänka sig att betala så pass mycket för varan att det täcker produktionskostnaden, så kommer samtliga konsumenter att uppleva en viss tillfredsställelse eller nytta av att varan existerar utan att själva behöva betala någonting för detta.⁵⁹ Risken för en konsument som anger en betalningsvilja som understiger hans eller hennes faktiska betalningsvilja är att varan inte kommer att produceras.

Det finns olika metoder för att avslöja konsumenternas betalningsvilja för kollektiva varor. De mest använda metoderna är de som vanligen kallas Willingness to Pay (WTP) och Willingness to Accept (WTA). WTP-studier går i princip ut på att konsumenterna ställs inför frågan "Vad är du villig att betala för att kulturmiljön A ska bevaras?". Här ställs bevarandet av kulturmiljön mot andra typer av varor som produceras i samhället, exempelvis skola, vård och omsorg. Principen för WTA-studier är den omvända. Här är utgångspunkten frågan "Hur stor ersättning kräver du i kompensation om kulturmiljön A skulle tas bort för att uppleva samma tillfredsställelse som du gör idag?".

Som ett led i denna förstudie har de privatpersoner som intervjuats ombetts ange en kontantsumma som årlig insats för att kulturmiljön ska bevaras. Det ska här betonas att betalningsviljestudien på grund av tidsbrist genomförts med en del brister och att resultaten ska tolkas med stor försiktighet. Exempelvis är urvalet av personer begränsat, de har alla en speciell koppling till den närliggande kulturmiljön och det kan i vissa fall resas frågetecken kring om de tillfrågade har kunnat särskilja sin roll som företagare, kommundjänsteman, verksam inom en organisation eller driftansvarig för kulturmiljön från sin roll som privatperson. Däremot skulle en mer omfattande betalningsviljestudie kunna ge en tydligare bild av samhällets totala värdering av olika typer av kulturmiljöer. En värdering som i många fall troligen överstiger redovisade driftsintäkter vid kulturmiljöanläggningar. Någon liknande, i Sverige genomförd studie, har inte identifierats inom ramen för denna undersökning.

Trots detta kan det vara värt att visa på några av resultaten. Privatpersoner i undersökningen har i genomsnitt en betalningsvilja eller betalnings förmåga på cirka 500 kronor per år. Om insatsen får ske i form av arbetstimmar som värderas till i genomsnitt 100 kronor per timme ökar betalningsviljan väsentligt till i genomsnitt cirka 20 000 kronor.

Flertalet av de intervjuade personerna framför krav på insatser från andra aktörer som villkor för sin egen insats. Insatsen anses få ökad effekt om den kompletteras med andra insatser vilket sammantaget skapar relativt omfattande åtgärdsprogram. En möjlig tolkning är att insatsen är bunden till en upplevelse av ett kollektivt ansvar. Det gemensamma arbetet skapar en känsla av samhörighet och motiverar till engagemang och ekonomiska insatser. En annan tolkning kan vara att enskilda individer inte vill ta hela risken. Det vill säga en person som satsar 500 per år vill vara säker på att satsningen skapar resultat.

Bland de respondenter som angivit ingen eller låg betalningsvilja är argumenten motsägelsefulla och svårtolkade. En representant anser exempelvis att platsens kulturhistoriska värde är en viktig angelägenhet i den kommunala utvecklingsstrategin men är samtidigt inte

beredd att ta något ekonomiskt ansvar för ett bevarande eller för ett utvecklingsprojekt. Ett flertal respondenter uppger att det är svårt att få politiskt gehör för nya kommunala engagemang i en ekonomiskt ansträngd situation. Ett utvecklingsprojekt med direkta ekonomiska vinster som på sikt ger kommunen tillbaka insatsen ökar benägenheten att medfinansiera utvecklingsprojekt inom kulturmiljösektorn. Svaren visar samtidigt på svårigheterna att identifiera vilken typ av lokal aktivitet som klarar dessa förväntningar.

Som en tänkbar utvecklingsmodell anges företagshotell med trappstegshyra (t.ex. 50 procent år 1, 75 procent år 3, 100 procent år 5) under de första 5 åren.⁶⁰

Bland personer med låg betalningsvilja finns t.ex. enskilda företagare som inte ser något värde och betydelse för den egna verksamheten. Flera enskilda personer betonar däremot vikten av ett personligt deltagande i återuppbyggnaden av en kulturmiljön och i en ny verksamhet. Ansvaret för den kontinuerliga driften av kulturmiljön anses i större utsträckning åligga offentliga samhällsmedel än på privata tillgångar. Betalningsviljan är även i vissa svar styrd av verksamhetens förmåga att generera ekonomiska intäkter. Kulturmiljöer som inte allmänheten vill betala för uppfattas i vissa fall inte värda ett engagemang för ett bevarande.

Matrisen nedan, se tabell 11, visar ett exempel på hur den genomsnittliga betalningsviljan för en kulturmiljö gestaltar sig. Exemplet beskriver svar från respondenter i Åsele uttryckt dels i kronor, dels i arbetad tid per person. Respondenten har själv fått bedöma sin möjliga insats formulerat som kontantinsats eller arbetade timmar. I arbetade timmar föreslås administration, upprustningsarbete, guidetjänst, servering av förtäring m.m. ingå.

Det finns svårigheter i värderingen av en enskild insats i arbetstid. Den enskildes värdering av en ideell arbetsinsats är rimligen beroende av om den sker på fritid eller på arbetstid. Nettolönen per timme vid ett eventuellt ordinarie arbete påverkar troligtvis värderingen av arbetsinsatsen. I en mer omfattande betalningsviljestudie skulle värderingen av arbetad tid i ett kulturmiljöprojekt kunna utgå ifrån den genomsnittliga

Tabell 11. Matris för betalningsvilja (snittvärde).

	Privatpersoner	Offentliga verksamheter
Arbetade timmar	(3) 86 timmar/år	–
Kontantinsats	(3) 500 kronor/år	(8) 56 600 kronor/år

( )= Antal svar

timlönen bland de personer som engageras. Alternativt kan en studie utgå ifrån värdet av en fritidstimme som respondenterna själva definierat.

Tillfrågade verksamheter sätter viss skillnad på nivåer beroende på om insatsen avser kontinuerligt driftsbidrag eller om insatsen avser tillfälligt stöd till utvecklingsåtgärd. Om utvecklingsåtgärder i kulturmiljöer syftar till att generera nya resurser anses investeringsviljan generellt öka hos kommunledningar. I sammanhanget nämns miljonbelopp om ovan nämnda villkor kan uppfyllas kortsiktigt (2–5 år). Verksamheter markerar liknande krav på att den egna insatsen ska vara en del av ett kollektivt insatsprogram. En slutsats som kan dras av detta är att organisationer inte vill profilera sitt ansvarstagande med risk för att andra verksamheter drar ned sitt ekonomiska engagemang. Här är gränsdragningen mellan den intervjuades roller som privatperson som yrkesverksam otydlig. Vidare försök med betalningsviljestudier bör på ett tydligare sätt utgå från privatpersonernas värdering.

Metodutveckling på området handlar även om hur frågor i en betalningsviljestudie formuleras, framställs och modifieras samt hur svaren ska bearbetas. Vidare

studier där kulturmiljövärden ställs i relation till andra nyttigheter i den privata konsumtionen, bör på ett tydligare sätt kunna ge förutsättningar för kvantitativa slutsatser med betalningsviljan som utgångspunkt.

Sammanfattningsvis visar studien att det är svårt att utifrån en sådan begränsad betalningsviljestudie dra några slutsatser som visar på kvantitativa samband. I vidare betalningsviljestudier ska kulturmiljövärden ställas mot andra samhällsverksamheter. Naturmiljöer i jämförelse med kulturmiljöer är även intressanta perspektiv i detta sammanhang. Intäkter bland offentliga verksamheter och storleken på den personliga inkomsten bör även ha betydelse för betalningsviljan. Ytterligare forskning med referenser till andra betalningsviljestudier bör kunna förfinas metoden och anpassa denna till sammanhang som rör svensk kulturmiljövård. Metoden bör således utvecklas och prövas i vidare och utvecklade studier innan en värdering av metoden kan göras.

Noter

31. Företagare i Dannemora.
32. Sevårt i Västerbottens län – Ett utvecklingsprojekt för natur- och kulturturism – Slutrapport 1999.
33. Framtidsprogrammet – Strategier för tillväxt i den svenska rese- och turistindustrin – Framtidsgruppen 2001.
34. Statsrådet Ulrica Messing december 2001.
35. Företagare i Åsele.
36. Tjänsteman vid Östhammars kommun.
37. Vd vid Fastighetsbolag i Dannemora.
38. Informant i Strömsberg.
39. Företagare i Åsele.
40. Föreningsordf. i Österbybruk.
41. Fastighetsägare i Torvsjö by.
42. Översiktsplan för Östhammars kommun. Särtryck Österbybruk, maj 2001.
43. Politiker i Tierp.
44. Kommunchef i Östhammar.
45. Politiker i Tierp.
46. Föreningsrepresentant i Tierp.
47. Tjänsteman vid bostadsbolag i Tierp.
48. Länsförsäkringar. Fastighetsförsäkring – Allmänna villkor. V 066:8.
49. Föreningsordf. i Österbybruk.
50. Paju. Kulturmiljön och den regionala tillväxten, sidan 25.
51. Paju. Kulturmiljön och den regionala tillväxten, sidan 37.
52. Representant för bildningsförbund i Åsele.
53. Politiker i Åsele
54. Representant för utvecklingsgruppen i Österbybruk.
55. Kommunchef i Östhammar.
56. Representant för länsarbetsnämnden i Uppsala.
57. Tierpsbyggen – Marknadsanalys för bostäder och detaljhandel, 2001.
58. Intervju med handläggare på Vägverket.
59. Eller om summan av två eller flera konsumenters betalningsvilja överstiger produktionskostnaden för varan.
60. Avser hyressubventioner som stegvis avtar.

Diskussion och utgångspunkter för slutsatser

I de regionala tillväxtavtalen som formulerar länsvisa strategier för den regionala utvecklingen har det ofta framhållits att kulturmiljötillgångar har betydelse för regional utveckling. Kulturhistoriska sammanhang har på senare tid ökat i betydelse för företagande, föreningsliv och som boendemiljö hos befolknings- och yrkeskategorier med specialkompetens och högskoleutbildning. Dessa yrkeskategorier framhålls som betydelsefulla för en regional utveckling i kunskapssamhället. Problemet, och möjligheten, i sådana sammanhang är att särpräglade kulturmiljöer kan genomgå en dramatisk socioekonomisk förändring. Även näringslivs- politiska avväganden betonar vikten av förekomsten av goda livsmiljöer som stimulans för en expansiv företagsetablering.

I den tidigare översikten *Kulturarvet som resurs för regional utveckling* (Weissglas m.fl. 2001) konstateras att attityder till svenska kulturarvstillgångar varierar över tiden och ofta är beroende av variabler som ålder och kollektiv tillhörighet. I detta sammanhang bör det betonas att begreppen kulturarv, tillväxt och utveckling långt ifrån är entydiga och behöver utsättas för prövning i denna diskurs som beskriver kulturtillgångarnas relation till resonemang om rumsliga förändrings- mönster. Begreppen används trots detta frekvent i policyrelaterade sammanhang där regionalpolitik, regionala tillväxtavtal och strukturfondspolitik förekommer.⁶¹

Det finns tydliga indikationer på att Sveriges regioner idag utvecklas i olika takt. Spänningen ökar mellan kunskapsstäta och dynamiska områden å den ena sidan, och områden som präglas av ett näringsliv byggt på naturresurser å den andra. Samtidigt har rurala områden som ligger ”rätt” i förhållande till urbana områden med stark dynamik helt andra förutsättningar till överlevnad och utveckling än de som ligger mer avsides i detta hänseende. Sverige är idag dessutom mer mångkulturellt än tidigare, vilket tar sig uttryck i en relativt stark rumslig segregering.

Till bilden hör också uppbrottet från en regional- och tillväxtpolitik som karaktäriserats av en stark statlig styrning sedan 1960-talet. Här kan den fysiska riksplaneringen med sin starka områdes- och objektsinriktning tjäna som exempel. Idag dominerar planeringen i stället av övergripande ”horisontella” miljömål.

En översiktlig genomgång av litteratur- och forskningsläget stödjer uppfattningen att det i huvudsak saknas instrument och metoder för att mäta kulturarvets betydelse för individen, och därmed även för den regionala utvecklingen. I synnerhet avsaknaden av studier som utgår från en kulturmiljöfokuserad kategorisering av regioner. Sådana studier skulle ge möjligheter att systematiskt hantera olika effekter när kulturmiljötillgångar utsätts för ekonomiska förväntningar i ett tillväxtresonemang. Det behövs sålunda en kunskapsutveckling om hur direkta och indirekta företags- och samhällsekonomiska effekter kan identifieras.

Oberoende av tid har de flesta människor dock vissa konstanta behov, att få förundras och få uppleva något utöver det vanliga. En bevarad kulturmiljö kan erbjuda sådana möjligheter. Frågan är om det finns möjligheter att strukturera, beräkna och systematisera kulturmiljöns olika värddimensioner, samt dess förmåga att generera utveckling i sin omgivning? Skapar objektens statusvariation över tid, rum och individ sådana problem att en värdering bli meningslös? Att skapa samhällsnyttiga värden kring ett kulturarv kan ses som en möjlighet. Samtidigt kan det givetvis utsätta kulturarvet för påfrestningar som riskerar att hota dess långsiktiga värde.

Att ett objekt erhållit ett specifikt värde i ett kultur- turistiskt sammanhang är kanske inte svårt att inse, men i andra tillväxtprocesser är sammanhangen inte lika lätt att identifiera. Som bebyggelseobjekt, anläggningar etc. ingår dessutom kulturarvet i samhällets materiella infrastruktur. Därför kan det jämföras med satsningar på annan infrastruktur och en diskussion bör föras om möjligheten att värdera investeringar i kulturarvet med liknande metoder.

I den regionaliseringsprocess som dominerar svensk regional- och tillväxtpolitik ser många olika samhällssektorer en möjlighet att hävda sina tillgångar som en resurs i arbetet med att skapa hållbara utvecklingsstrategier. Begreppen kulturarv, tillväxt och utveckling symboliserar ofta politiska ambitioner där strävan är att bryta en negativ ekonomisk utveckling, åstadkomma en positiv befolkningsutveckling, förtäta nätverk mellan nyckelpersoner och nyckelföretag, åstadkomma infrastrukturförbättringar, öppna för nya marknader,

stimulera till samverkan mellan aktörer som inte samverkat tidigare etc.

Det är därmed en stark utmaning när våra fysiska kulturmiljötillgångar kan kopplas till dessa förhoppningar. Kulturmiljöföreträdarna har dock stundom problem att få gehör för att även kulturarvets fysiska dimensioner omfattar oersättliga miljökvantiteter vilket bottnar bland annat i en svag argumentationsstruktur och en stark förankring i en bevarande förvaltnings-tradition. Det är givetvis inte så att kulturarvet erbjuder en lösning på samtliga problem som de regionala aktörerna upplever, men det är hög tid att pröva vad kulturarvet kan bidra med.

Under våren har CERUM:s fallstudiearbete givit många infallsvinklar på temat Kulturmiljö som resurs för den regionala utvecklingen. Arbetet har varit svårt att strukturera och det insamlade materialet har snarare genererat fler frågor än svar på undersökningens ursprungliga frågeställningar.

Undersökningsarbetet har givit erfarenheter av ett mycket påtagligt engagemang hos enskilda lokala aktörer. Det har givit insikter i hur kulturmiljövårdsarbete kan generera resurser i regioner som tappat luft under vingarna. I de kommuner som omfattas av denna undersökning söker aktörer ständigt nya strategier för att återfå medvind i tillväxten. Förtroendet för kulturmiljöarbetets roll i detta arbete skiftar inom olika grupper och är även beroende på hur begrepp som ekonomi, tillväxt och utveckling definieras.

När kulturmiljösektorn belastas med krav på avkastning skapas även en dold dialog med individer som har personliga upplevelser från den period då kulturmiljön fortfarande utgjorde en produktionsenhet. Nya ekonomiska mönster i kulturmiljön som inte kommunicerar med den tidigare produktionsformen kan inför dessa människor verka hotfulla. Miljön kommer successivt att fråntas sin identitet som produktionsenhet till att mer utvecklas till en arena för andra ekonomiska verksamheter.

Kultur- och besöksrelaterade verksamheter har ofta gemensamma mål som inte förändrar den tidigare berättelsen. Detta kan förefalla självklart, men i diskursen om kulturarvet som resurs för den regionala utvecklingen görs alltför få analyser av vilka processer i kulturmiljön som bidrar till att skapa hållbarhet på lång sikt.

Man kan anta att platsens betydelse ändras när nya brukare som inte anknyter till miljöns tidigare produktion, etablerar sig i kulturmiljön. Den ändrade betydelsen kommer i konflikt med medborgarnas behov av kollektiva minnen. Eftersom det platsspecifika kollektiva minnet är en till hög grad bärande del i kulturmiljöns gestaltning är det svårt att bortse från detta i resonemang som rör regional utveckling.

Maktskifte inom kulturmiljösektorn

Denna studie pekar på en del ömsesidiga beroendeförhållanden mellan olika nivåer i bevarandeprocessen. Ett initiativ till ett bevarande av en kulturmiljö startas ofta lokalt medan ett finansieringsflöde för bevarandet ofta kommer ifrån någon statlig myndighet. Detta skapar en del problem inom perspektivkomplexet expertbrukare. De lokala brukarna ser sig ofta som projektägare och hävdar med lätthet sin värdedefinition medan bevarande-expertertisens roll blir alltmer urholkad. Beroendeförhållandena har således skapat en förändrad attityd till brukarens roll i kulturmiljön och ändrade krav på experterna som upplever att deras antikvariska kompetens alltmer måste relateras till regionalekonomiska avväganden.

Området är således problematiskt. Den antikvariska experten som fått sig en uppgift tilldelad att bevara något som är gammalt i sitt ursprungliga skick måste anpassa sin yrkesroll till brukaren som vill utveckla en alternativ användning av kulturmiljön, till exempel för att tjäna pengar som i sin tur kan generera ekonomisk tillväxt. Relationen är knepig och kan jämföras med expertbrukare-relationen inom miljö- och naturvård. Vad ska vi ha naturen till om den inte är till nytta för människan? Vem ska definiera nyttan? Att öppna odlade landskap är vackra att se på grundar sig på en subjektiv värdering. Det kan vara en nytta, men när tillgången av varan ”odlat landskap” ökar i förhållande till efterfrågan, reduceras samtidigt nyttan. För naturvården blev situationen desperat ända till de uppfann begreppet biologisk mångfald vilket blev definitionen på nyttan. Situationen är motsägelsefull när biologerna (experterna) finner att den biologiska mångfalden är mest intressant i skärningspunkten mellan natur och människa. Till exempel i det odlade kulturlandskapet. Här finns en möjlighet för kulturmiljövården att skapa nytta via begrepp som ”kulturell mångfald”.

Brukaren hyser som regel förtroende till kulturmiljöexpertisen som förväntas bidra med såväl kunskaper i bevarandearbetet som medel för att lösa finansieringsproblem. Experten blir således ett instrument för brukarna med målet att stärka brukarnas möjligheter att utveckla sitt engagemang i kulturmiljön. För experten har situationen komplicerats i arbetet som sakkunnig expert lokalt förankra kulturmiljövårdssatsningar hos ideella krafter och samtidigt kunna verifiera kulturmiljövårdens uppdrag i ekonomiskt kvantitativa tillväxttermer.

Situationen blir även problematisk när experten inte lyckas generera ett lokalt intresse för ett specifikt objekt. Kan ekonomiska tillväxtvisioner utgöra en framgångsrik metod för att motivera till ett lokalt engagemang? I detta sammanhang bör nämnas att expertens roll som leverantör av kompetens och ekonomi

även kan få en direkt hämmande effekt på bevarandearbetet.

Ligger kulturmiljöernas existensberättigande endast i vetskapen av att de finns, ”är goda” och att kostnaden för kulturmiljöerna läggs på skattebetalarna? Eller ska kulturmiljön i sig bidra till sin egen ekonomi och då kanske sätta en del av sina kulturella värden på spel?

Det handlar om att politikerna måste bestämma sig för vilka värden som ska bevaras till varje pris och vilka miljöer och värden som kan användas i ett tillväxtpolitiskt sammanhang. Jämförelsen kan återigen göras med naturvärden. Ska nationalparkerna i norr användas som biologiska referensområden, göras otillgängliga och skyddas från mänskliga intrång eller ska de exploateras och generera pengar? Kanske inte genom stora hotellanläggningar utan genom en exklusiv ekoturism. Andra brukare är föreningslivet som ser kulturmiljön som ett självklart instrument för att nå ut med sin egen verksamhet. Dit hör även det lokala näringslivet som har ekonomiska och profilstärkande incitament för sitt engagemang i kulturmiljövårdsarbetet.

Berättelsens nytta

Berättelserna ”laddar” kulturmiljöerna med betydelser som höjer deras attraktionsvärde. Det är främst myterna och inte ”sanningen” som skapar värdet. Dessa värderingsmekanismer är även knutna till individens förväntningar och tidigare referenser. En central frågeställning i sammanhanget är vilka berättelser som får synliggöras och vilka perspektiv och sammanhang berättelserna möter igenom ett ökat instrumentellt nyttjande av kulturmiljöerna?

Ansvar för att kulturarvet som kollektivt minne inte endast synliggör ett perspektiv i det förflutna är även knutet till ambitionerna att låta kulturarvet bli en del av samhällets demokratiarbete. I diskussionen om tillväxt och utveckling kommer dessa ambitioner ofta i bakgrunden till förmån för ekonomiska prioriteringar. Här är motsättningarna många och aktörer med instrumentella avsikter kanske måste – för att uppnå sina syften – stärka sin förmåga att problematisera och synliggöra, främst med inriktning på klass och genusproblematik. Fortsatt forskning kan klarlägga om konflikten mellan deltagande, tillgänglighet och ekonomi ser lika ut oberoende vilken typ av kulturmiljö som studeras.

Oavsett hur en relation till en kulturmiljö byggs upp sker det oftast med inslag av estetiska värderingsgrunder. En sådan värdering kan riskera att ensidigt fokusera på det ”vackra” och ”positiva” och tränga undan det ”fula” och ”negativa”. I äldre industrihistoriska miljöer finns det många exempel på detta. Av undersökningen framgår att en vanlig attityd bland många

aktörer är att ökade förväntningar på kulturmiljösektorns ekonomiska avkastningsförmåga skapar fallgropar och risker i prioriteringen mellan olika kulturmiljövårdsinsatser. På vilket sätt dessa processer eventuellt skulle kunna skapas har inte inom ramen för denna undersökning varit möjligt att identifiera.

Framtida forskning borde också inriktas mot att problematisera området och identifiera metoder som på kort sikt mäter attityder hos medborgarna och deras uppfattningar om hur kulturmiljöerna bör användas. Detta skulle inte minst kunna utgöra en tillgång inom fysisk samhällsplanering.

Kulturmiljövården skapar lokal aktivitet bland medborgarna utifrån ett positivt intresse för kulturmiljön. Kulturmiljöområdets aktörer bör utveckla samverkan med stadsarkitektkontoren och mark- och planeringsenheterna i syfte att stärka kulturmiljösektorn som en del av samhällets infrastruktur.

Studien har visat att begrepp och definitioner bör utvecklas för att kunna diskutera berättelsens betydelse och möjligheter för värderingen av kulturmiljöer i förhållande till begreppscomplexet regional utveckling. Det finns en mängd olika ingångar i nyttjandet av berättelsen. Till exempel utifrån dess negativa innehåll, som bekräftande exempel eller berättelsen som kunskapsförströelse och som kreativ kraft.

Hur skapas nyttovärdet samt vad är skadan

Studien har haft nyttoeffekten av kulturmiljöns bevarande som utgångspunkt och vidare fokuserat på om dessa effekter låter sig kvantifieras. Det visar sig att dessa förhållanden är väsentligt beroende av den kontext som objektmiljön befinner sig i. Denna kontext präglas av tre variabler med ett inbördes beroende, tillgänglighet, innehåll och ekonomi. I utvecklingsarbetet med en historisk plats uppstår en logisk konflikt mellan dåtid och nutid. Bevarandearbetet blir ofta en fråga om hur dåtiden ska förvaltas in i nutid. Den rumsliga tillväxten blir lika ofta en fråga om hur nutiden ska utgöra ett möjligt forum att leva i. Konflikten mellan bruksvärde och bevarandevärde ger oss näring till människans ständigt förändrade syn på kultur som tillgång och som begrepp.

Kulturmiljön är alltid placerat i ett samtal om historiska händelser vilket ställer frågan om till vilken grad ”hela” historien bör kunna berättas samt vilka krav som bör ställas på sanningshalten i berättelsen. Finns det i sammanhanget risker med att göra värderingen beroende på graden av en alltför avancerad historisering?

En mer förenklad och populistisk bild av historien kan skapa mervärde i form av ett ökat och bredare intresse för kulturmiljövården. Resonemanget kan utvecklas genom att identifiera hur graden av autentici-

tet kommunicerar med graden av tillgänglighet och betalningsvilja? Kan krav på vetenskaplig trovärdighet i bevarande- och exponeringsarbetet skapa en ny marknad för universitetsvärlden?

Närvaron av vetenskapliga representationer och kraven på hög grad av autenticitet kring ett lokalt kulturmiljöobjekt genererar en slags lokal normaliseringsprocess, där individens värdering av kunskapsbildning stiger. Av undersökningsresultatet framgår att kulturmiljöer ofta anses lämpliga att länka till olika former av bildningsverksamheter. Att lära blir en del av den lokala utvecklingen. När den lokala bildningsnivån stiger, genererar detta omflyttningar.⁶² Människor upptäcker nya dimensioner och skapar livsavgörande förändringar, flyttar, bildar familj etc. En mindre utsatt kommun som har potential att attrahera nya grupper till kulturmiljön och dess omland kan dra nytta av en sådan omflyttningsprocess.

Ett ökat instrumentellt engagemang inom kulturmiljösektorn genererar även olika typer av effekter, både positiva och negativa. I fallstudien definieras och uttrycks dessa effekter på olika sätt. Två teman är ökat slitage på den fysiska kulturmiljön främst orsakat av besökare samt som skador på traditioner och kulturhistoriskt betingade vanor och kunskaper som följd av kulturmiljöns förändrade funktion. Förändringen sker i form av att objektets funktion förändras från en för minnet bevarad plats till arena för ekonomiska aktörer. Skadan i dessa processer uppstår då platsens identitet ändras och dess roll som minnesmärke tonas ner eller helt försvinner. Lokala näringslivsorgan kan stödja ekonomiska verksamheter för att hantera en sådan problematik.

Kulturmiljövårdens ekonomiska nytta

Kulturmiljösektorn och dess förmåga att generera kvantifierbara tillväxteffekter i rummet utgör ett forskningsperspektiv som inte är enkelt av flera skäl. Ett skäl handlar om samhällets svårighet att formulera tydliga mål inför framtiden. Framtiden tenderar till att alltmer bli ett kortsiktigt begrepp. Att formulera visioner som också är relevanta och genomförbara inför framtiden blir allt svårare, eftersom tempoförändringen av våra upplevelser i vis mån ökar. Ett annat skäl är att kraven på människans föränderlighet i konsumtionsmönster får även effekter på deras närvaro i kulturmiljön. Tanken på det hållbara samhället är en alltmer förekommande vision i tillväxtbeskrivande dokument på olika nivåer. Begreppet hållbarhet i ett tillväxtperspektiv utgör en komplicerad diskurs eftersom båda begreppen är vanligtvis relativt breda och svårtolkade. Kulturområdet har av tradition alltid hämtat näring för sin utveckling från historiska sammanhang. Det historiska eller för-

gångna har belagts med förväntningar och krav som har med idén om det hållbara samhället att göra.

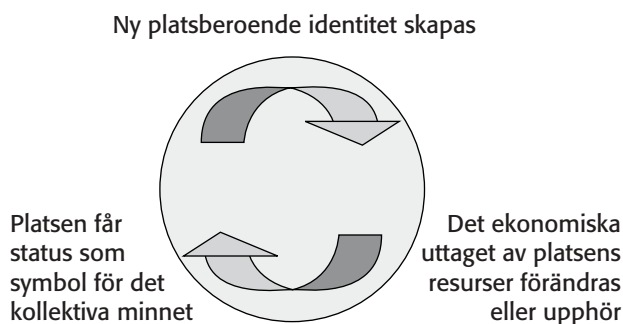
Olika grupper och intressen i samhället har olika utgångspunkter för sitt engagemang i en miljö med en stark historisk laddning. I det offentliga samtalet kring kulturmiljöer uppstår det därför svårigheter att identifiera någon form av sammanhang där olika samhällsintressen synliggörs och länkas samman till en gemensam diskurs som kan utgöra grunden för framtida målsättningar.

Engagemanget skulle kunna liknas vid begreppet energi vilket skulle kunna exemplifieras med identitet, betalningsvilja, arbetstimmar, riksintresse, attraktionskraft, signalvärde. En sådan lista kan förmodligen göras oändlig, men huvudmålet i denna diskussion är att formulera samlingsbegrepp för all denna energi som olika grupper och samhällsintressen är beredda att satsa i sin relation till en plats. På ett sätt är engagemanget platsbundet vilket betyder att begreppet "platsenergi" eller "energy for place" skulle kunna vara användbart.

Urvalet i denna undersökning präglas av platsmiljöer med starka ekonomihistoriska värden. I samband med förändring av funktionen på en geografisk plats sker förändringar av tidigare verksamheter med intressen på platsen. Resonemanget bygger på hypotesen att nya verksamheter kommer i konflikt med tidigare etablerade verksamheter under uppbyggnaden av nya ekonomiskt produktionsinriktade verksamheter. Tidigare makt- och ekonomiska strukturer utgjorde hinder för platsens förändrade funktion vilket även genererade förändringar i maktstrukturer på platsen. Varje förändringsprocess genererar även ett behov av minnessymboler hos individer som varit delaktiga i den avklingande verksamheten. En naturlig följd av en plats avtagande ekonomiska betydelse och funktion som produktionsenhet är att platsen belastas av minskande befolkningstal. När människan är tvungen att lämna en plats skapas ofta ett behov av symboler för hennes minne av det som en gång tillfredsställt livsnödvändiga behov. Som ett resultat av detta formulerar antikvarisk expertis platsens status som symbolisk bärare av ett kollektivt minne och platsens förmåga att tillfredsställa behovet av historisk kontinuitet. Platsen får härmed en ny funktion som museal miljö med nya ekonomiska verksamheter som ofta är beroende av ett aktivt bevarandearbete.

Hur en plats olika funktioner förändras över tiden kan åskådliggöras i en figur. Figuren formuleras för hur en plats genomgår olika funktionsfaser under sin cykliska färd från ekonomisk och social produktionsenhet till symbol för det kollektiva minnet, se figur 6, sidan 49. Faser som denna undersökning identifierat kan delas i följande:

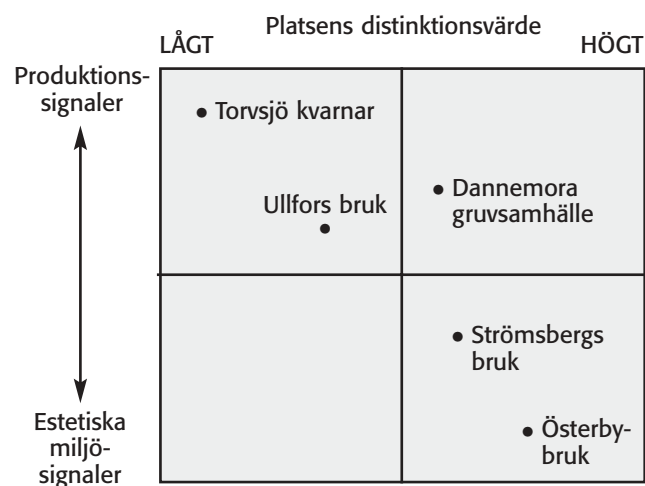
Figur 6. Platsens funktionscykel.

- Den första fasen är när en plats eller en platsberoende identitet skapas. Ofta sker detta i form av mänsklig aktivitet. En yta iordningställs för att serva människorna med olika typer av livsnödvändiga tjänster och varor.
- Den andra fasen inträffar när det ekonomiska uttaget av ytans resurser förändras eller upphör helt men platsens betydelse för identitet och för det kollektiva minnet kvarstår. Minnen som är knutna till platsen har både negativa och positiva ingredienser.
- Den tredje fasen är när platsen får status som kulturmiljö. Begreppet kulturmiljö genererar olika former av aktiviteter som förändrar platsens funktion för individerna.

Estetik och arbete som signalvärde

Undersökningens kulturmiljöer har olika grundtoner i sin verksamhet och marknadsföring. Dessa kan delas in i två huvudinriktningar varav den ena avser den estetiska miljön och den andra produktionsarbetets identitet. Dessa inriktningar finns ständigt närvarande i objektens kulturmiljöarbete och påverkar starkt miljöns signalvärde. Exemplet Torvsjö har starkt arbetsrelaterade signalvärden som genererar lokal utveckling i jämförelse med Österbybruks och Strömsbergs signalvärde som "vackra" miljöer. I marknadsföringen finns även en skillnad när det gäller exklusivitet och förankringen i folkligt kulturarv.

Graden av estetiska inslag och högreståndsmiljö förutsätts förstärka signaler av exklusivitet, medan produktionsarbetet i en mer folklik kontext förutsätts här ha ambitionen att nå bredare i sin marknadsföring. Produktionsinriktade miljöer hänvisar ofta till unicitetsvärdet. Denna dikotomi kan jämföras med

Figur 7. Matris över relationen mellan distinktionsvärde och signalinnehåll.

kultursociologen Pierre Bourdieus kulturkritiska analyser, där kulturområdet framställs som en arena för distinktion. Översatt till undersökningens kulturmiljöer kan detta åskådliggöras i en matris där x-axeln beskriver graden av platsens distinktionsvärde medan y-axeln representerar den samhällsklass som miljön åskådliggör, se figur 7. Österbybruk, som via Bruno Liljeforsstiftelsen marknadsföres med god bildkonst av hög kvalitet och med högt värde i den nationella konsthistorien, skapar möjligheter för individerna att skapa distinktion gentemot andra verksamheter. Dess motsatta värdering utgöres av undersökningens objekt med starka produktions- och arbetsrelaterade värden. Torvsjö kvarnar är ett exempel på en sådan miljö.

Identitetsutveckling som resurs

Torvsjö kvarnar framställs som bärare av starka signalvärden och anses fylla en viktig funktion som identitetsbevarande monument. Respondenter relaterar ofta värderingen av Torvsjö kvarnar till möjligheten att få visa anläggningen för olika typer av besökare, inte sällan inför vänner och bekanta. Unicitetsvärdet anses utgöra ett starkt incitament för dessa tankar. "Vi är den av det slaget unika, enda i världen bevarade kulturmiljön" är en kommentar som får illustrera förhållanden i Åsele. Unicitetsvärdet har tydligt stärkande effekter på lokalt engagerade personer i arbetet med kulturmiljön. I lokalsamhällen råder ofta en social kontroll som i viss mån är knutet till en "lokal anda". Denna identitetsbaserade anda anses skapa trygghet i lokalsamhället. Tryggheten uppfattas vara en viktig faktor i marknadsföringen av en mindre kommun. Lokala kvalitéer som präglas av identitet och anda kan av inflyttande uppfattas som gränser och hinder för en etablering. Identitetsbärande kvalitéer riskerar att tun-

nas ut om befolkningsexpansion och utbyggnadstempo ökas utan en bevakning av effekterna.

Kulturmiljöer uppfattas av många som en gestaltning av lokal anda och identitetsutveckling. Urvalet av platser i denna undersökning är fokuserat på små ekonomiskt utsatta orter med starka traditioner nedgjutna i en arbetets estetik. Dessa historiska kontexter skapar framgångar även för den lokala idrottsrörelsen.⁶³ Idrottstraditioner har ofta starka kopplingar till bruksandan vilken inte sällan lyfter den lokala idrottsföreningen över andra idrottsverksamheter i kommunen. I fallstudien exemplifieras detta av förhållandena i Strömsberg där idrottsföreningen har en djup förankring i brukssamhället.

Personer som har en koppling till bygden men inte är bosatta på platsen är medlemmar i lokala föreningar och är ofta aktiva idrottsutövare i den lokala idrottsföreningen. Det finns en historisk rivalitet mellan idrottsföreningarna i bygden och Strömsbergs IF har en särställning i konkurrensen. Strömsbergs IF uttrycks bland respondenter vårda en identitet som är starkare än till exempel Tierps IF. Liknande mönster kan identifieras i Österbybruk och Dannemora.

Bruksanda, som är ett ofta förekommande begrepp i undersökningen, präglar de flesta svaren på frågor som tar upp sociala mönster och sammanhang. När det gäller lokal identitet och dess effekter på tillväxten kan idrottsliga framgångar utgöra ett mått på utveckling. Undersökningen pekar på att graden av kollektiv tillhörighet och idrottsliga framgångar står i ett beroendeförhållande till varandra.

I boken *Bruksandan – hinder eller möjlighet* skriver Bode Janzon om ”Idrott i brukssamhället” och konstaterar att det finns flera exempel på bruksledning som aktivt stöttade uppbyggandet av en idrottsförening för att skapa en lokal ”anda” av samhörighet och en identitet där alla drar åt samma håll i förståelse och samarbete. Detta samarbete gynnade naturligtvis verksamheten ekonomiskt.

Undersökningen bekräftar detta och visar att bruksandan har betydelse för idrottsföreningens framgångar som även stärker orten som kulturhistorisk plats och dess varumärke. Bruket och dess historia som framgångsrik plats gestaltas således även på idrottsarenan.

I bruksmiljöerna finns ett utpräglat genusmönster där den historiska kontexten och lokala verksamheter skapar förutsättningar som män har lättare att associe-

ra sig till. Brukens industrihistoria med prägel av teknik och metallhantering påverkar även kvinnor i förhållningssätet till undersökningens kulturmiljöer. Män framställs i vissa sammanhang ha ett något större intresse av att bosätta sig i kulturmiljöer med god tillgänglighet till jakt- och fiskeupplevelser. Även hantverket i sig med inriktning mot hårda material synliggör ett differentierat värderingsmönster mellan könen. Tillspetsat kan detta formuleras som att ett bevarande av det kulturhistoriska sammanhanget i bruksmiljöerna skapar även ett bevarande av traditionella könsmönster. Ur ett tillväxtperspektiv kan detta generera hämmande effekter då den moderna barnfamiljen fostrats till en strävan mot en ökad könsintegrering inom alla samhällssektorer.

Undersökningsmaterialet visar även på tendenser till att äldre sociala strukturer från brukstiden lever kvar på små orter med starka industrihistoriska traditioner. Detta kan exemplifieras med att vissa efternamn skapar negativa reaktioner hos omgivningen. En skolledare uttrycker att personer som bär på ett efternamn med historisk belastning kan få svårare att vinna inträde i fungerande sociala nätverk högre upp i samhällshierarkin. Frågan är om en stark kollektiv tillhörighet, baserad på lokal kulturhistoria, även utgör ett hinder för att platsen ska kunna attrahera nya grupper.

Man kan konstatera att bruksandan i traditionella bruksmiljöer kan verka hämmande på utvecklingen i en del situationer men kan i andra fall utgöra en förutsättning för miljöer präglade av industrikultur och dess möjligheter att verka som instrument i ett lokalt och regionalt utvecklingsarbete. Vidare forskning bör kunna utveckla diskussionen angående de effekter en reproduktion av en liknande kollektiv energi med den fysiska miljön som språngbräda kan få på tillväxten. En intressant jämförelse kan göras med Skogsnäs-kollektivet som etablerats i Västernorrland. Skogsnäs-kollektivet är en alternativ folkrörelse med inriktning på en ekologiskt hållbar och självhushållande livsstil.

Forskning bör även kunna skapa ökad kunskap om hur historiska miljöer med starkt signalvärde skapar platsidentifikation idag på samma sätt som då platsen dominerades av en ekonomiskt vinstdrivande verksamhet. Enligt denna undersökning har identitetsutvecklingen i en kulturhistorisk kontext väsentlig betydelse för den rumsliga tillväxten.

Noter

61. Weissglas m.fl. 2001.

62. Politiker i Åsele.

63. Politiker i Tierp.

Slutsatser

Det råder en viss medvetenhet om riskerna med ett bevarandearbete när det länkas till en ökad instrumentalisering. Främst handlar det om fysiskt slitage av många personbesök. Medvetenheten om värdet av dels en strategisk kulturpolitik och dels av dess inverkan på den lokala tillväxten är ostrukturerad och förvirrad. Kulturmiljön uttrycks ha unika och specifika möjligheter att kunna stimulera lokal utveckling, medan näringer som är beroende av kulturmiljövärden och som aktivt deltar i bevarandeinsatser, ofta likställs med andra kommersiella verksamheter.

I undersökningens mer traditionella industriregioner, utvecklade med ökande inslag av K-samhällets värden, visar sig olika konflikter. Det handlar om traditionella identitetsstrukturer och föreställningar om den moderna kunskaps- och kulturkonsumerande människan. Att lösa dessa motsättningar har stor betydelse för att utveckla möjligheterna för kulturmiljöerna att skapa ekonomiska och sociala mervärdesprocesser.

Representanter för kommunledningar framhåller ofta att satsningar både inom forskning och inom infrastruktur är viktiga medel i arbetet med att vända en negativ befolkningsutveckling. Vidare menar de att dagens flyttningsmönster även påverkas av lokala miljö- och kulturvärden, där speciellt boendet framställs som en viktig aspekt. Kulturmiljöer anses utgöra viktiga tillgångar i den lokala bostadsplaneringen. Prioriteringar bygger då ofta på ett hypotetiskt resonemang kring hur ökat boende skapar mervärden. Utvecklade forskningstekniker har här potential att påvisa vilka effekter boendet skapar i den lokala ekonomin. Här har antikvariska myndigheter goda möjligheter att i ett nära samarbete med aktörer på bostadsmarknaden skapa ökad uppmärksamhet kring kulturhistoriska värden.

Forskningsinsatserna bör därför fokuseras på målet att få ökad kunskap om bakgrunden till ut- och inflyttningsmönster och hur kulturmiljövärden kan påverka dessa. Konsekvenserna av ovanstående resonemang är följaktligen att kommande studier bör fokuseras på verksamheter och grupper som etablerar sig i kulturmiljöer.

Undersökningen har visat att olika yrkeskategorier skiljer sig åt i sin attityd till bevarandearbetet och till arbete med lokal utveckling. I sin tur kommunicerar

detta med studiens erfarenheter av hur lokaliseringen av utbildningsverksamheter anpassad till lokala arbetsmarknadsbehov, kan komma i konflikt med kulturarvsintressen.

Till detta kan anföras att inflyttande yrkeskategorier utgör en viktig ingrediens där det uppstått brist på personer med intresse för hembygds- och kulturhistoria och för lokalt utvecklingsarbete. Effekter av kulturmiljöexponering i den lokala bostadsplaneringen är starkt beroende av vilka grupper som flyttar in i en region, avseende utbildning, yrkesval och livsstil.

Fortsatta forskningsinsatser bör även kunna identifiera negativa och positiva erfarenheter av konflikten mellan strikta bevarandekrav och en medveten kommersialisering. Frågan om hur samhällsstrukturer som definierar begrepp som kulturarv, utveckling och tillväxt påverkar kulturmiljövårdens tillväxtskapande möjligheter är fundamental.

En medveten samhällsutveckling med utstakade tillväxtmål kräver investeringar i infrastruktur och en förbättrad samhällsservice. Undersökningen visar till exempel att Vägverkets kulturmiljövårdshänsyn idag har relativt stor betydelse för enskilda kulturmiljöobjekt och dess framgångar som regional utvecklingsfaktor.

Kulturmiljövård anses vara ett framgångsrikt koncept i det regionala utvecklingsarbetet, speciellt då arbetet kombineras med infrastruktursatsningar för att stärka kommunikationer och vägstandard. Slutsatsen av detta blir att regionala utvecklingsinvesteringar bör vara av sådan omfattning att även kulturmiljöutgångar kan tydliggöras, och därmed verka som faktor i den regionala utvecklingen.

Vidare kan konstateras att en bred samverkan och samsyn mellan olika förvaltningsområden blir nödvändiga för att kunna ta fram hållbara strategier för kulturmiljöområdet. Detta gäller inte minst för kulturmiljösektorns möjligheter att utveckla kvantitativa effektargument, vilka tillsammans med konkreta exempel som stärker dess trovärdighet.

Det anses väsentligt att kunna mobilisera yngre krafter för ett långsiktigt deltagande i bevarande- och utvecklingsfrågor. Bevarandearbeten lämnas idag ofta över till personer i pensionsåldern. Enskilda kulturmiljöer kan locka vissa yrkes- och ålderskategorier att

flytta till en region. En sådan utveckling borde bygga på att kulturmiljö tillgångarna förs upp på en strategisk planeringsnivå för bostadsplanering och i marknadsföringen av en enskild kommun.

Ett utvecklingsarbete i en kulturmiljö bromsas då bevarandebestånden ställs mot vinstdrivande verksamheter. Ett tydligt mönster i detta sammanhang är en åldersberoende attitydbildning. Äldre personer har ofta egna upplevda erfarenheter från en tid då ett kulturmiljöobjekt haft funktionen som producerande enhet. Dessa erfarenheter präglar ofta synsätt och argumentation hos äldre generationer, vilket ofta skapar en motsättning gentemot yngre, ofta inflyttade, personer med en helt annorlunda syn på objektets funktion. Ofta kan man därför notera åsikten att äldre personer hämmar en process där kulturmiljö tillgångar hävdas utgöra en faktor i regionalekonomiska sammanhang.

En högre omsättning av fastigheterna i en region med starka kulturmiljösignaler gynnar inflyttning av yngre personer med siktet inriktat på en ekonomisk utveckling. De direkta bevarandeperspektiven skulle därmed formuleras som sekundära behov.

Privatpersoner i undersökningen har i genomsnitt en betalningsvilja (eller betalnings förmåga) på cirka 500 kronor per år. Om insatsen ses i form av arbetad timme, värderas denna till i genomsnitt 100 kronor per timme. Vid en sådan insatsform ökar betalningsviljan väsentligt, till i genomsnitt cirka 20 000 kronor per år. Flertalet av de intervjuade personerna framför krav på insatser från andra aktörer som villkor för sin egen insats.

Insatsen anses få ökad effekt om den kompletteras med andra insatser. Sammantaget skapar detta relativt omfattande åtgärdsprogram. Flera enskilda personer betonar vikten av ett personligt deltagande i återuppbyggnaden av en kulturmiljö och i en ny verksamhet. Samtidigt har arbetsinsatser ett egenvärde. En slutsats är att betalningsviljan hos privatpersoner ofta är

avhängigt att insatsen är en del av en sammansatt kollektiv rörelse. Antikvariska myndigheter kan utöka sin kunskap om dessa mekanismer. Lokalt kan de utveckla sitt förankringsarbete med enskilda personer och med olika ekonomiska och ideella organisationer.

Studien visar att vid upprustning av en kulturmiljö ökar efterfrågan på lokala varor och tjänster. Men som besöksmål sjunker efterfrågan hos det lokala näringslivet som inte har en direkt koppling till besöksnäringen. Det finns indikatorer som pekar på att engagerade lokala serviceföretag, i upprustningsprocessen i kulturmiljön, är fortsatt verksamma efter det att insatserna är avslutade.

Intervjuerna har visat att lokala företagare har en begränsad förmåga att ekonomiskt bidra till satsningar kopplade till kulturmiljöobjekt. Det lokala näringslivet har generellt svårigheter med att kvantitativt kunna värdera kulturmiljöns effekter i den egna ekonomin. Man menar att bevarandefinansieringen ofta är så omfattande, att vinstdrivande verksamheter inte klarar att skapa lönsamhet under sådana villkor. Lokala näringsidkare betonar vidare att bevarandeåtgärder i stället måste finansieras med offentliga medel.

Däremot menar man att förvaltning och drift av en kulturmiljöanläggning kan attrahera enskilda företagare. Slutsatsen av detta är att det är nödvändigt att lyfta fram och marknadsföra positiva exempel där vinstdrivande verksamheter och kulturmiljövärden har samarbetat, utan att det inneburit nackdelar för kulturhistoriska avväganden. Det är nödvändigt att satsa på kompetensutveckling. Det gäller såväl inom näringslivet som inom offentlig förvaltning, där positiva mekanismer mellan privatekonomi och kulturmiljöarbete belyses.

Besök till kulturhistoriska platser sker ofta i form av grupper. Man menar att man därmed skapar begränsningar för lokalt näringslivet att bygga sin verksamhet på individanpassad konsumtion.

Sammanfattning

Studiens målsättning har varit att skapa ökad klarhet i sambanden mellan kulturmiljöförekomster och den regionala utvecklingen. Projektets har inriktats på att inom ramen för ett antal fallstudier utveckla hypoteser och teoribildning inför kommande forskningsperioder.

Syftet med fallstudierna har varit att empiriskt undersöka såväl kvalitativa som kvantitativa samband mellan socioekonomisk tillväxt i rummet och förekomsten av kulturmiljövården samt visa på metoder som samhället kan använda för att värdera effekter av bevarande, utvecklande och brukande av kulturmiljöer. Studien har även inriktats på att identifiera forskningsvärda indikatorer när det gäller ett ökat fokus på, samt hänsyn till, kulturarvsvården inom kommunal infrastrukturplanering.

En utgångspunkt för projektet är det ökande intresset för effekter av kulturmiljövårdande insatser inom skiftande samhällssektorer. Detta intresse har genererat ett nytt forskningsfält som behöver en empiri för såväl hypotesbygge som teoribildning och tester. En central frågeställning är hur det kan påvisas att kulturmiljöer har förutsättningar att bidra till en regional utveckling. Detta implicerar att miljön kan uppvärderas och därmed ges resurser för ett stärkt skydd och bevarande som viktiga tillgångar för en regions framtid.

I fallstudiens intervjuer har rumsliga effekter kopplade till förekomsten och vården av kulturmiljöer behandlats.

Resultatet visar på ett antal samband där förekomsten av kulturmiljöer påverkar rumsliga tillväxtmönster. Redovisningen utgår ifrån olika typer av aktörer som är aktiva i eller i anslutning till studiens kulturmiljöobjekt. Dessa aktörer är strukturerade efter individberoende, organisationsberoende samt förvaltningsberoende intressen.

Somliga samband är mer lämpliga att redovisa som kvalitativa effekter än som kvantitativa. Ett exempel på detta är kollektiva identiteter som visat sig vara beroende av sociala och mentala strukturer, vilka inte så lätt låter sig kvantifieras. Exempel på kvantifierbara sam-

band är inflyttningsfrekvenser till en viss region. Hit hör även ålder- och pendlingsmönster.

Studien visar att historiska miljöer och historiska sammanhang utgör en kollektiv resurs för verksamheter inom olika samhällsområden. Studien visar vidare att ett socialt och ekonomiskt engagemang i kulturmiljöer kan skapa negativa effekter. Det insamlade materialet som behandlar problemområdet kulturmiljövård och regional utveckling låter sig i nuvarande skede inte beskrivas i självklara kvantitativa termer. Snarare bör problemområdet behandlas utifrån kvalitativa tillväxtmodeller.

Aspekter som dominerar intervjuvaren är sysselsättning, turism och boende. Det handlar bland annat om att kulturmiljöerna anses stärka självkänslan hos individer som är aktiva i olika typer av arbetsmarknadsåtgärder.

Sysselsättningseffekterna kopplas till resonemang om besöksnäringens utveckling och engagemang i enskilda kulturmiljöer. Privat boende i kulturmiljöer visar sig vara starka incitament för olika aktörer med intressen i kulturmiljövården. Boendefrågor handlar ofta om attraktivitet på fastighetsmarknaden, inflyttning av önskvärda yrkeskategorier och ägarstrukturer.

Sambanden mellan kulturmiljövården och regional utveckling är utforskade och därför komplicerade att strukturera. Fortsatta forskningsinsatser bör inriktas på att identifiera såväl negativa som positiva erfarenheter från kulturmiljöbevarande projekt där arbetet inriktats på samarbete med andra samhällssektorer. Mer specifikt har denna studie pekat på behovet att utveckla forskning om kulturarvsobjekten och deras samhällsekonomiska värden i termer av intäkter och kostnader.

Frågan om hur samhällsstrukturer som definierar begrepp som kulturarv, utveckling och tillväxt påverkar kulturmiljövårdens tillväxtskapande möjligheter är fundamental. Fortsatt forskning kan lyfta fram hur en instrumentell syn kan formas efter kulturmiljövårdens behov.

Summary

The aim of the present study has been to clarify the relation between the presence of cultural environments and regional development. The focus of the project has been to develop hypotheses and form theories, within a case study framework, that can be used in future research.

The purpose of the case studies has been to study qualitative as well as quantitative relations between socio-economic growth in space and the occurrence of cultural environments as well as to point at methods, useful for society, for the valuation of the effect of preserving, developing and using cultural environments. Further, the study has focussed on identifying indicators, useful in research, considering an increased focus on and respect for cultural heritage values within municipal planning of infrastructure.

A starting point for the project is the increasing interest in various sectors of society for the effect of efforts to preserve the cultural environment. This interest has generated a new research field in need of empirical data for the construction of hypotheses and theories as well as theses. A central question is to show how cultural environments can assist in regional growth. This implicates a promotion of the environment as an important asset for the future of a region by providing resources for an increased protection and preservation.

In the interview part of the case study, spatial effects have been related to the cultural environmental occurrence and care.

The results indicate a number of relations in which the occurrences of cultural environments affect the spatial growth pattern. The report is based on various types of actors active in or in relation to the cultural environmental objects investigated. These actors are structured according to individual dependent, organisation dependent or administration dependent interests.

Some relations are suitable for a qualitative rather than a quantitative report. One example is collective identity, which is dependent on social and mental structures that are not easily defined. Examples of quantifiable relations are frequencies of in-migration to a region as well as age – and commuting patterns.

The study shows that historical environments and historical contexts constitute a collective (public) resource for activities in various social sectors. The study further reveals that a social and economic involvement in cultural environments can have negative effects. The data on the problem-area cultural environmental care and regional development is, at present, not easily described quantitatively. Instead, the data should be analysed according to qualitative growth models.

Employment, tourism and housing aspects dominate the results of the interviews. Among other things, the cultural environments are considered to raise the confidence of individuals involved in various types of labour market measures.

The employment effects are related to the discussion of the development and involvement of tourism in individual cultural environments. Private housing in cultural environments has proved to be a strong predictor for various actors with interests in cultural environmental care. Housing issues often concern the amount of attractiveness on the real estate market, ownership structures and in-migration of people with desirable qualifications.

The relations between cultural environmental values and regional development are unexplored and therefore complicated to structure. Further research should focus on the identification of negative as well as positive experiences from projects, in which the efforts to preserve the cultural environment has concentrated on cooperation with other social sectors. This study has highlighted the need for more research of the cultural heritage objects and their socio-economic values in terms of income and expenses.

One fundamental issue is to clarify how social structures that define notions such as cultural heritage, development and growth affect the possibility for cultural environmental assets to generate economic growth. Further research can provide information necessary to shape instrumental views according to the needs of the cultural environment.

Referenser

Respondenter i

Uppsala län
Tierps kommun
Östhammars kommun
Västerbottens län
Åsele kommun

Artiklar

Zackrisson, S. (1969) *Kvarnbäcken i Torvsjö*. Tidskr. Västerbotten. Västerbottens länsmuseum, Umeå.
Isaksson, A. *Historien rustas upp*. Arbetarbladet 1999-06-05, Tierpsbilaga.
Holmgren, S. *Åsele satsar på besöksnäringen*. Åsele Millennium 1999.
Eliasson, O. *Ljuskande framtid för kvarnen*. Åsele marknad 2001.
Västerbottenskuriren/Annonsbilaga.

Litteratur

Bruncke L. m.fl. (1990) *Strömsbergs bruk*. En utvecklingsplan. Inst för landskapsplanering, SLU. Uppsala.
Eriksson, K. (1999) *Sevärt i Västerbottens län – Ett utvecklingsprojekt för natur och kulturturism 1991–1999*. Slutrapport. Länsstyrelsen i Västerbottens län. Umeå.
Fahlgren, K. red. (1966) *Åsele sockenhistoria*. Botnia bokförl. Umeå.
Isaksson, O. (1995) *Vallonbruk i Uppland: människor och miljöer*. Bonnier, Stockholm.
Isaksson, O. (1998) *Vallonbruksminnen*. En bok för alla, Stockholm.
Janzon, B. *Idrott i brukssambället* ur Bruksandan – hinder eller möjlighet. Ekomuseum Bergslagens skriftserie nr 1, 1997.
Jonsson, R. (1987) *Strömsberg – i våra minnen*. Strömsbergs bruksgille.
Kronborg, M. (1998) *Vallonbruk i Uppland: en litteraturlguide*. Uppsala stads- och länsbibl. Fören. Vallonbruk i Uppland.
Paju, M. (2001) *Kulturmiljön och de regionala tillväxtavtalen*, Umeå: CERUM Working Paper 46:2002.
Parming, D. (1998) *Ullfors bruk 350 år*: D. Parming, 1998, Hägersten.
Weissglas, G., Paju, M., Westin L. och Danell, T. (2002) *Kulturarvet som resurs för regional utveckling*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet 2002:1.
Westman, A. m.fl. (1996) *Torvsjö by*. Studieförbundet Vuxenskolan, Åsele.

Övrigt material

Från undersökningens tre kommuner, Tierp, Östhammar och Åsele:
Företagsregister
Föreningsregister
Projektansökningar
Föreningsstadgar
Kulturminnesvårdsprogram

Kommunala översiktsplaner
Kommunala områdesbestämmelser
Antagandehandlingar samt överklaganden.
Strategidokument
Tierpsbyggen. Marknadsanalys för bostäder och detaljhandel,
Hammerth & Boström AB (2001) på uppdrag av Tierps kommun.
Tierp tar tillvara – Reviderat kulturmiljöprogram för Tierps kommun
Inskrivningsmyndigheter/Tingsrätt: Utdrag ur fastighetsregister
Vägverket – projekthandlingar för nyetableringar i Norra Uppland

Från undersökningens fem objektmiljöer:

Utvecklingsplaner
Marknadsföringsplaner
Ansökningshandlingar

Appendix

Appendixen avser fem uppsatser från seminariet *Kulturarvet som resurs för regional utveckling* som hölls den 16 maj 2002 i Stockholm. Seminariet arrangerades av CERUM och Riksantikvarieämbetet och är en del av forskningsprojektet med samma namn. Syftet med seminariet var att föra samman forskare från olika discipliner till en tvärvetenskaplig diskussion angående kulturarvet som strategisk samhällsresurs och därigenom stärka forskningen inom det aktuella problemområdet. Kunskapsutbyte och uppbyggande av nätverk var också viktiga syften för seminariet.

Uppsatserna ger läsaren en orientering över ett antal pågående svenska forskningsarbeten vad avser kulturekonomi och kulturarvet som resurs i samhällsplaneringen.

Uppsatserna har även getts ut som en särskild rapport av CERUM inom ramen för projektet Urban Design (CERUM Working Paper 49:2002).

Värdet av kultur

Marianne Nilson och Sven-Olof Lindquist
Centrum för Östersjöstudier
Högskolan på Gotland

Uppdraget

Projektet är initierat av Statens Kulturråd och är ett forskningsprojekt med utredningsinslag. Värdet av kultur har ständigt varit föremål för diskussion. För Statens Kulturråd och andra kulturinstitutioner är värdet av kultur, i enlighet med verksamheternas uppdrag, omistligt och självklart positivt. Dock finns ett intresse av att med olika utgångspunkter, metoder och processer, kunna belysa hur värdet kan relateras till andra samhällsfaktorer. I denna avsikt är det av vikt att ämnet utforskas förutsättningslöst så att såväl positiva som negativa aspekter av kulturaktiviteter tas fram. Ett intresse finns att testa och utveckla olika värderingsmodeller bl.a. ekonomiska beräkningsmodeller men också andra värderingsmodeller grundade på s.k. mjuka värden, dvs. det medborgare uttrycker i form av attityder, genom handlingar och beteenden. Uppdraget är att belysa hur man kan ta sig an problematiken att värdera kultur.

I uppdraget ingår att använda Gotland som den geografiska utgångspunkten för studierna. Valet av region motiveras av att den är klart geografiskt avskild från andra regioner i Sverige. Gotland har dessutom ett såväl brett som djupt kulturutbud, vilket gör det möjligt att på en begränsad yta erhålla ett mångfacetterat material. Olika kulturyttringar ska belysas, såväl sektoriella som aktiviteter där flera kultursektorer samverkar. Likaså ska kulturinstitutionernas betydelse för utvecklandet av t.ex. evenemang belysas liksom hur stat- och kommunbeslut påverkar kulturlivet.

Regional relevans

Gotland är ett län och en kommun. På ön bor 57 500 personer varav 38 procent i Visby. Offentlig sektor och jordbruk har dominerat sysselsättningen. Inom elektronikindustrin är Flextronic den största arbetsgivaren. Andelen IT-företag ökar ständigt och länet är bland de fem främsta i Sverige vad avser andelen sysselsatta i IT-företag jämfört med riksgenomsnittet (Gotlands kommun och SCB, 2000).

Gotland är Sveriges företagstätaste län med 84,9 företag per 1000 innevånare. De flesta av dessa är jordbruksföretag. Ett nyföretagande inom kultursektorn, interaktiva media och digital teknik är dock på frammarsch. Gotland är även det län i Sverige som har högst

andel företag med mindre än 20 anställda, 98,3 procent.

Det föreslagna forskningsprojektet har en mycket god överensstämmelse med regionens beslut om profilområden för näringslivsutveckling. Gotland genomgår en strukturomvandling och i det omställningsarbete som bedrivits under det senaste året har tre profilområden identifierats: upplevelseturism, interaktiva medier och gotländska kvalitetsprodukter. De två första har en direkt koppling till Högskolans satsningar, såväl inom grundutbildning som forskning. Detta ger särskilt goda förutsättningar för att satsningarna skall ge ett bestående mervärde och på ett konkret sätt anknyta till andra typer av utvecklingsåtgärder för regionen.

Ett stort inslag i den gotländska företagsstrukturen är den säsongrelaterade turism- och besöksnäringen som även påverkar andra branschers arbetsbelastning. Under sommarmånaderna reser cirka 600 000 till Gotland, varav högst 2 procent är gotlänningar. Antalet besökare ökar varje år. Gotland har även ett stort antal konstnärsföretag och konsthantverkare och ett antal småskaliga industrier där produktionen håller en hög formmässig kvalitet, t.ex. päls- och modeföretag och möbelindustri.

Bakgrund och problemdiskussion

Bristen på pengar förstärker behovet av prioriteringar dvs hur begränsade medel ska fördelas. Detta gäller inte minst på regional nivå, i landsting och kommuner. Inte sällan upplevs satsningar på vård som mer nödvändiga än satsningar på kultur. Lika ofta hävdas att ”människan inte lever av bröd allena”, att kultursatsningar är nödvändiga och att de har ett stort värde. Att öka arbetstillfällena, att stimulera entreprenörskap och nyföretagande står inte sällan på agendan för riks- och regionalpolitiker. Lokaliseringsbidrag, pengar från näringsdepartementet och EU:s strukturfonder ses ofta som lösningen på problemet. Sällan diskuteras andra resurser eller stimulansåtgärder än de monetära. Ändå har många i debatten hävdad att en god miljö attraherar kompetent personal och att en etableringsort med ett rikt kulturliv har en större dragningskraft på såväl entreprenörer som anställda. Den motsatta åsikten kan vi bl.a. finna i kulturekonomen Bille Hansens (1993, 1996) forskning som har sin utgångspunkt i ekonomisk teori;

”Om man betraktar kulturen som ekonomisk tillväxtfaktor är resultaten dock icke imponerande. Utredningarna tycks inte bekräfta att kulturen är en viktig lokaliseringsfaktor, att kulturturism är ett speciellt utbrett fenomen, eller att kultur skulle befämja export i nämnvärd grad. Och inte ens argumentet att offentliga subventio-

ner 'kommer tillbaka' i form av skatter och utgifter kan fungera som seriös legitimation.”

(Bille Hansen 1993, sidan 134.)

Bille Hansen (1996) hänvisar bl.a. till forskning gjord av Rubenowitz och Rubenowitz (1990) och av Myerscough (1988). Deras studier visar att de sköna konsterna (the arts) inte prioriteras av näringslivet eller av arbetsför befolkning vid val av ny etablerings- eller bostadsort. För industrin är ”hard business factors” dvs. försäljningsmöjligheter, infrastruktur, personaltillgång, lönenivå, lokalkostnader, fastighetspriser och skattenivå viktigare. Vid val av bostads- och arbetsort prioriteras mängden arbetstillfällen, bostadsmöjligheter, skolor, transportmöjligheter, sportaktiviteter och fritidsmöjligheter.

Vi frågar oss om dessa studieresultat har speglat eller speglar verkligheten. Teorier i konsumentbeteende och marknadsföring såsom ”one-to-one marketing” (Feurst 1999) eller ”business to business” (Gummeson, Lehtinen och Grönroos, 1997) menar att producenter, köpare och säljare har ett långt mer varierat behov. Detta medför att produktionsserier är korta, att konsumenter efterfrågar tjänster, upplevelser och produkter som stämmer med personlighet och livsstil. Vi kan också konstatera att näringslivet i bl.a. media och politisk debatt uttrycker ett allt större behov av snabba omställningar, ökad kreativitet och stimulans för att tillgodose konsumenternas differentierade krav. Inte sällan uttrycks behov av en stimulerande miljö och att samarbete med fria konstnärer kan vara en lösning för att få till stånd ett nytänkande och innovationer.

Ett ytterligare argument för att såväl näringsliv som enskilda medborgare kan ha andra prioriteringar än de ovan nämnda är att deltagande i kulturaktiviteter eller upplevelser av de sköna konsterna i lika hög grad som annat kan ses som fritidssysselsättning. Vad fritidssysselsättning enligt författarna ovan innebär är oklart. Enligt Pine och Gilmore (1999) är människors behov av upplevelser den stora tillväxtpotentialen inom tjänste- och servicenäringen som t.ex. besöksnäringen, utbildningsområdet men också inom handeln. I detta sammanhang blir självfallet konst- och kulturföretagare nyckelaktörer, men kunderna spelar en avgörande betydelse i produktionen. Pine och Gilmore menar att när man ska ”uppföra” en ”upplevelse” så handlar det inte om att roa/underhålla utan att engagera, aktivera och transformera besökare/konsumenter/företag. Det bör noteras att det engelska ordet ”experience” inte bara har betydelsen uppleva/upplevelse utan också betyder erfara och erfarenhet. ”Experience” med dess dubbla betydelse ses som det som ökar kunskapen och idén med transformering/förvandling är enligt författarna att människor ska uppnå visdom, ett ord som

alltför sällan används i dagens affärsvärld. Dessa abstraktioner är alla beteckningar på värden som affärsvärlden brukar beteckna med ”intangibles” och i enlighet med tesen ovan menar de att;

”When the offering becomes more intangible the value becomes more tangible.”

Senare debatt och teoribildning om designens betydelse, om identitet och ”branding” ger ytterligare näring åt tanken att de sköna konsterna och kultur fått en mer framträdande roll för 2000-talets människor och näringsliv. (Kapferer 1992, Svengren 1995, Ugglå, 2000, Apeira, 2001.)

Vad är kultur? Ordet kultur kan användas i betydelsen ”kollektiv, mental programmering av föreställningar” som särskiljer en grupp medlemmar i en kategori från en grupp medlemmar i en annan (Hofstede 1991). I kulturpolitiska sammanhang görs en betydande avgränsning för att åstadkomma ett begrepp som är möjligt att hantera i politiskt och praktiskt arbete. Men inte ens en sådan avgränsning gör begreppet entydigt och statiskt. Innebörden har skiftat över tiden vilket påverkat det kulturpolitiska arbetet. I utredningen *Kulturrådet – Ny kulturpolitik* presenteras vad som brukar betecknas som grundvalen i svensk kulturpolitik. Där konstaterar man att kultur sedan 1960-talet har antagit en bredare betydelse än tidigare. De olika konstarterna sattes tidigare i fokus men nu införs områden som miljöfrågor, utbildning, organisationsliv, och massmedier. En förskjutning av tyngdpunkten gjordes, från ”företrädesvis konstnärernas och kulturproduktionens villkor till frågan om kulturens funktion för individen, mottagaren och för samspillet mellan individ och samhälle” (SOU 1972:66, sidan 168).

I mitten av 1990-talet skulle 70-talets kulturpolitik utvärderas. I detta sammanhang uttalades ett behov av att den nationella kulturpolitiken skulle anta en annorlunda inriktning. Kulturbegreppet diskuterades brett, kultur kunde innebära ”en människas totala livssituation, dvs. syntesen mellan mänskliga villkor och handlingar, sociala relationer, nedärvda liksom nyskapande” och samtidigt vara avgränsat till ett praktiskt fungerande begrepp. Slutligen bestämde man sig för ett begrepp som bygger på insikten om att ”kunskapen om livsformer och levnadsvillkor är lika viktig för utformningen av kulturpolitiken som kunskapen om konstens och kulturarvets innebörd och funktion”. I utredningen bestämde man sig för att kultur är ”konsterna, medierna, bildningssträvanden och kulturarven” (SOU 1995/96:84, sidan 40).

I projektet kommer det regleringsbrev och dess definition av kultur som dikterar Statens Kulturråds uppdrag att vara vägledande. Definitionen ska ses som en utgångspunkt, ej som den absoluta. I analyser och

resonemang kommer avvikelser att göras men tydligt påtalas.

Vid en snabb överblick av tidigare kulturforskning kan det konstateras att flertalet projekt är inriktade på sektoriellt och professionellt utövande inom teater, dans, musik, film, litteratur, konst, kulturmiljö och museer. Men det torde finnas lika många evenemang som är gränsöverskridande. Vidare finns det aktiviteter som inte får plats i den traditionella sektorsindelningen t.ex. hembygdsrörelsen, traditionell byggnadsvård och folkbildningsverksamhet (jfr SOU 1995/96:84).

En och för detta projekt troligen mer intressant, utgångspunkt är att studera kulturutbudet, yttringarna och aktiviteterna. Dessa kan struktureras som motsatspar:

- *Professionellt ledda/styrda/framförda aktiviteter.* Av amatörer ledda/styrda/framförda aktiviteter.
- *Endimensionella aktiviteter knutna till en kultursektor.* Flerdimensionella, gränsöverskridande aktiviteter.
- *Kontinuerliga aktiviteter (t.ex. länsteater, museiverksamhet, bildningsverksamhet).* Temporära aktiviteter (t.ex. filmfestival, medeltidsveckan, etc).

Inte minst det sista motsatsparet kan bli särskilt intressant att studera med avseende på värdet av och effekterna av kulturyttringar.

I vår definition av kultur inkluderas kulturarvet. Minnen, traditioner och associationer ur historien som av någon får stämpeln kulturarv genomgår vad Groys (1992) kallar transvaluering, se nedan. Kulturarv kan definieras som det vi, i nutid, vill minnas av historien eller det som vi bevarar av denna av olika skäl. Historia är således inte liktydigt med kulturarv. Historien omfattar allt som hänt i förfluten tid och är ej beroende av att en nutid uppfattar eller har en åsikt om den. Kulturarv kan sägas vara det som samtiden bevarar och använder sig av ur historien (Lowenthal 1996, McManamon & Hatton 1999:1).

Enligt Guillet de Monthoux (1998) verkar det vara ekonomernas privilegium att filosofera kring begreppet värde. I den politiska ekonomin har värdeteorierna, under 1800-talet, polariserats i två metafysiska skolor. Arbetsvärdeläran ansåg att en produkt hade det värde som arbetsprocessen vid tillverkningen av densamme ingjutit i den. Denna arbetsvärdelära dogmatiserades av Marx. Adam Smith som företrädde den subjektiva värdeläran menade att "the eye is larger than the belly", dvs. individens syn på produkterna utgör ekonomins bas. Detta kan jämföras med modern marknadsekonomi som grundar sig på utbud och efterfrågan. I enlighet med denna ger ökad efterfrågan höjt pris eller värde på produkten/tjänsten.

Guillet de Monthoux refererar bl.a. till Groys (1992)

som anser att konstföretag skapar sitt värde genom vad han kallar "transvaluering", en omlokalisering av produkterna från ett område till ett annat. Groys menar att det finns två områden, det profana och det kulturella. Det profana omfattas av vår tids ekonomiska vardagsliv, dvs. den industrialiserade varu- och tjänstetillverkningen som spelar huvudrollen i penningekonomin. Det kulturella området består av vårt historiska minne. Minnesmärkning är en komplicerad process som äger rum i kulturens olika arkiv. Detta görs t.ex. i museer där konst får ett värde genom att införlivas i offentliga samlingar. Kultur har sina arkiv medan det profana har sina lager. I avantgardets konstverk, exempelvis Marcel Duchamps "ready-mades", förs föremål från det profana till det kulturella området.

...Olika former av lagerhållning är den profana sfärens pendang till kulturens arkivarbete och minnesmärkning. Under det att minnet blickar tillbaka är lagret framtidsinriktat...Konstföretagens värdeskapande resulterar såväl i profanerad kultur som i kultivering av det profana...Men hur skall...konstföretagare hitta...till minnets och marknadernas gränstrakter... Konstföretaget, liksom arbitraget på börserna, bygger på värdeskillnader.

...Ibland kan också inre gränser skapa transvalueringsprocesser. Gränsen befinner sig då mitt inne i konstverket eller konsttexten. Konstverkets värde består då i en blandning, en hybrid...i sådana hybrider blandas det profana och det kulturella i ett och samma verk

(Guillet de Monthoux, sidan 143, 1998).

Både Groys och Guillet de Monthoux påpekar att transvaluerande hybridiseringar förefaller ha varit dominerande värdeprocesser i s.k. postmodern konst, dvs i en och samma konstproduktion görs det vardagliga till konst och det konstnärliga till vardag. Men detta torde även vara fallet i många nutida evenemang t.ex. Medeltidsveckan på Gotland, konstnärligt utövande profaniseras samtidigt som vardagliga företeelser görs till en konstnärlig installation och i ett och samma evenemang.

Valuing Cultural Heritage – Applying Environmental Valuation Techniques to Historic Buildings, Monuments and Artifacts är titeln på en nyutkommen bok i kulturekonomi (Navrud, Ready 2002). Som titeln anger har man prövat att överföra icke-marknadsrelaterade värderingsmetoder från miljöområdet till kulturhistoriska objekt. I de tolv presenterade värderingarna av kulturhistoriska platser i Europa, USA och Nordafrika har man använt en traditionell ekonomisk forskningsansats med cost-benefit analyser som huvudsaklig metod inom ramen för forskningsområdet "cultural economics". Den bakomliggande avsikten med

värderingen av kulturarvet är att ge beslutsfattare verktyg för att styra offentliga medel till objekt valda ur ekonomiska och publika aspekter.

I studierna reduceras människorna till konsumenter av kulturarvet – som en i publiken. Därmed förbigår man alla dem som är aktiva deltagare – aktörer – i kulturarbetet. Alldeles oavsett var dessa befinner sig på skalan från professionella till amatörer kan de ha ett mätbart värde i kulturproduktionen. I vårt projekt avlägsnar vi oss från objekten och riktar in stället in fokus på aktiviteter. Om vi tar exemplet länsteatern så bedriver den verksamheter som omfattar betydligt mer än repetitioner och föreställningar på den ordinarie teatern. Länsteatern är aktiv på det regionala planet med föreställningar i skolor och bygdegårdar runt om i regionen samt undervisning och kursverksamhet för skolor och amatörteatergrupper. Naturligtvis är aktiviteter många gånger knutna till en plats eller lokal men verksamheterna har likväl kopplingar och förgreningar – noder och nätverk – som kommer att ingå i beräkningsmodellerna.

Vi kommer därför att avlägsna oss från forskningsfältet ”cultural economics” för att i stället fokusera oss på beräkningsmodeller som ligger närmare företags ekonomi och kulturgeografi. Marknadens aktörer och konsumenter blir centrala frågor liksom aspekter på tid och rum, centrum och periferi. Med denna ansats bör kanske projektets titel omformuleras till ”Värdet av kulturaktiviteter”.

Undersökningens uppläggning

Projektet är interdisciplinärt. Detta innebär att forskare i projektet representerar olika discipliner, med olika forsknings- och metodtraditioner. Det är vår övertygelse att detta berikar såväl idégenerering som i slutändan resultatet.

Forskningsarbetet följer ett antal successiva steg. Inledningsvis kommer vi att välja ut sex fall – kulturaktiviteter – inom olika kultursektorer och institutioner och som omfattar såväl professionella aktörer som amatörer. Typfallen har regional förankring till Gotland. Dessa är:

1. Bläse kalkindustri (industrihistoria)
2. Medeltidsveckan (festival, reenactment)
3. Romateatern (teaterföreställningar inriktade på Shakespearedramer)
4. Gotland Chamber Music Festival (kammarmusik)
5. Fröjelprojektet (arkeologi och utställning)
6. Kustparken (filmproduktion)

Typfallen har en regional spridning och är i full verksamhet. De har verkat under olika lång tid. Bläse är äldst från början av 1980-talet. Yngst är Kustparken som startat för något år sedan.

Utöver den rumsliga spridningen av verksamheterna och dess inverkan på utvecklingen är tidsaspekten viktig eftersom det handlar om investeringar i objekt och kunskaper som på sikt ska ge utdelning. En intressant fråga är därvid hur lång ”inkubationstid” olika aktiviteter kräver för att komma i ekonomisk balans – om det över huvudtaget är möjligt. I nästa steg kommer vi att identifiera aktörerna och deras nätverk. Flödena av kunskaper, varor och pengar i nätverken ska verbaliseras och om möjligt kvantifieras. Med detta som grund konstrueras värderings- och beräkningsmodeller för såväl kvantitativa som kvalitativa flöden. Samtidigt inhämtar vi ett empiriskt material genom fältarbeten (intervjuer) och genomgångar av arkivmaterial (statistik, årsberättelser, media m.m.).

Slutsteget blir att presentera kvantitativa och kvalitativa värderings- och beräkningsmodeller med målet att dessa ska ha generell användbarhet.

Referenser

- Apeira, T. (2001) *Brand Relationship Management: den varumärkesbyggande processen*. Företagsekonomiska Institutionen, Stockholms universitet.
- Bille Hansen, T. (1993) *Kulturens ekonomiske betydning*. Köpenhamn.
- Bille Hansen, T. (1996) *Kulturøkonomiske studier – økonomiske metoder vedrørende ressourceallokering til kultur- og fritidsaktiviteter*. AKF, Amternes og Kommunernes Forskningsinstitut, Institut for grænseregionsforskning, Köpenhamn.
- Feurst, O. (1999) *One-to-one marketing*. Liber, Malmö.
- Groys, B. (1992) *Über das Neue*. München.
- Guillet de Monthoux, P. (1992) *Konstföretaget*. Korpens förlag, Göteborg.
- Gummesson, E., Lehtinen, U. och Grönroos, C. *Comment on Nordic Perspectives on Relationship Marketing*, *European Journal of Marketing* 31(1-2):10–16.
- Hofstede, G. (1991) *Organisationer och kulturer – om interkulturell förståelse*. Studentlitteratur, Lund.
- Kapferer, J-N. (1992) *Strategic Brand Management*. Kogan Page, London.
- Lowenthal, D. (1996) *Possessed by the Past*. New York.
- McManamon, S. & Hatton, A. Ed. (1999) *Cultural Resource Management in Contemporary Society*. London och New York.
- Myerscough, J. (1988) *Economic Importance of the Arts in Britain*, Policy Studies Institute, London.
- Navrud, S. & Ready, R.C., Eds. (2002) *Valuing Cultural Heritage. Applying Environmental Valuation Techniques to Historic Buildings, Monuments and Artifacts*. Northampton, Mass USA.
- Pine J.B., Gilmore J.H. (1999) *The Experience Economy – Work is Theatre & Every Business a Stage*. Harvard Business School Press, Boston.
- Rubenowitz, S. och Rubenowitz, U. (1990) *Kultur som attraktion – vilken roll spelar kulturen för valet av bostadsort*. EU-rapport 65, Stockholm. SOU 1995/96:84
- Svengren, L. (1995) *Industriell design som s-strategisk resurs*. Lund studies in Economics and Management, 24. Lund University Press Sweden.
- Ugglå, H. (2000) *Managing the brand-association base – Exploring facets of Strategic Brand Management from the Imaginary Organization perspective*. Stockholm.

Kulturarvsbruk

Birgitta Elfström

Riksantikvarieämbetet, Stockholm 020513

Kulturarvsbruk är ett begrepp som dyker upp här och var i Riksantikvarieämbetets strategier för framtiden och för kommande forskningsinsatser.

Att bruka, använda och bry sig om kulturarvet är en nödvändighet för att få det att finnas kvar på lång sikt, det vet alla som sysslat med gamla byggnader. En kåk, eller ett slott som ingen bryr sig om, regnar det snart in i och sedan är det för sent, det blir ett fornminne. Det är en uttalad önskan från riksdagen, regering och departement att kulturarvet ska brukas.

Riksdagen har satt sju övergripande kulturpolitiska mål, här följer några relevanta:

- att verka för att alla får möjlighet till delaktighet i kulturlivet och till kulturupplevelser samt till eget skapande,
- ge kulturen förutsättningar att vara en dynamisk, utmanande och obunden kraft i samhället,
- bevara och bruka kulturarvet

Som mål för verksamheten inom kulturmiljöområdet anges

- allas förståelse, delaktighet och ansvarstagande för den egna kulturmiljön
- nationell och internationell solidaritet och respekt inför olika gruppers kulturarv

Detta kräver ett synsätt från myndigheternas sida som kan liknas vid Public Servicetänkandet, även det smala och obehagliga ska få sin programtid.

I Forsknings och Utvecklingsprogrammet för kulturmiljöområdet 2001–2005 har Riksantikvarieämbetet bl.a. valt att framhålla kulturarvets immateriella och sociala dimensioner. Kulturarvet ska inte bara levandegöras och vårdas utan även nyttjas, brukas och integreras i samhällsutvecklingen. I framtidsvisionen från samma program beskrivs ett samhälle där medborgarna tar aktivt del i kulturarvet samt ansvarar för dess fortbestånd, (sidan 85).

Ur RAÄ:s pågående omvärldsanalys citerar jag: ”För att kulturarvsfrågorna ska kunna få en framskjuten position i samhället krävs att verksamheten som bedrivs berör medborgarna och berikar deras liv. Ett brett och djupt ansvarstagande för kulturarvet är långt mer effektivt än vad någon lag kan åstadkomma.”

De frivilliga insatser som beskrivs i utredningar och handlingsplaner är ofta de myndighetsinitierade, i stället för att utgå ifrån de insatser och val som redan görs av medborgarna. Men man kan ana potentialen genom följande beskrivning i *Tjugo års kulturpolitik*: ”Den

enskilda människans intresse för den egna bygden leder ofta till aktivt engagemang och ansvarstagande i hembygdsföreningar, arbetslivsmuseer och ’gräv där du står’-verksamhet av skilda slag. Möjligheten till möte mellan människor i skilda åldrar och gruppstillhörigheter är många i lokala uppdragsprojekt, byggnadsvårdsläger, runstensfadderverksamhet, arbetslivsmuseer, dokumentation av arbetsliv, språk, vanor, traditioner etc. Detta är ofta basen i glesbygds-kulturen och kan också ses som kreativa möjligheter i arbetet i storstädernas problemområden samt i de bygder som drabbas av strukturomvandlingar av olika slag.”

Här verkar det handla om, uppifrån initierade, gräsrotprojekt som genomförs i områden med problem. Kulturarv som medicin, något man tar till när allt annat redan har lagt ner eller flyttat.

EU:s intresse för social ekonomi och den s.k. tredje sektorn följer i samma spår som kommunförbundets och regeringens tal om det goda samhället. Naturligtvis ser man inte social ekonomi som ersättare för det som samhället inte förmår med skattemedel, utan som ett komplement och ett berikande av staten, landstingets och kommunens åtagande samt av den traditionella ekonomin.

Den officiella hållningen vacklar mellan central styrning och brukaransvar. Från medborgarnas sida kan samma tudelning skönjas. ”Någon” borde komma och K-märka det här huset!

Med andra ord så saknas det inte vilja till medborgardialog, samarbete med frivilligorganisationer, demokratiseringsprocesser, kulturarv som resurs osv. Frågan är: hur gör man? Man kan börja med att lära sig mer om det som redan pågår.

Från Riksantikvarieämbetets sida ville man veta mer om hela det spektrum av intressen som utgår från kulturarvet. I vilken omfattning sker detta bruk, vilka yttringar och vilka villkor gäller för de människor som lägger så mycket tid på sina intressen? Den sammanlagda omfattningen av dessa kulturarvsbruk är betydande och utgör i praktiken närmast en massrörelse. Att den inte fått större uppmärksamhet hos de instanser som är satta att bevara kulturarvet, hänger troligtvis samman med att verksamheterna ofta utförs lokalt och i individuell regi, utanför de stora institutionerna och nätverken.

Kulturarv kan bevaras på lika många sätt som det finns människor. När ungdomarna flyttar och befolkningen åldras eller minskar, ser man sig omkring efter tillgångar som kan locka boende och besökare. Här finns en sjö som kan bli en fin fiskeplats, där finns en skidbacke om man kan bygga en lift och i byn ligger en hyttruin som man kanske kunde göra något av. Kulturarvet utgör en resurs bland andra, en slumrande möjlighet till nya verksamheter. Det gäller att ha ögon

för dem. För en del kanske hyttruinen fortfarande representerar det gamla fattigsamhället, andra minns sina föräldrars yrkesstolthet och ytterligare någon ser ruinen som början till en samlingshall, ett museum, ett restaureringsprojekt. Därifrån går man vidare och prövar möjligheterna med det förfallna valsverket, smedjan och bakstugan. Kanske skulle man kunna ha öppet sommartid? Baka tunnbröd? Hela byn kan komma att engagera sig i återbruket av de gamla byggnaderna och den kunskap som dessa representerar. För en annan bybo framstår de övergivna husen som utmärkta för en teateruppsättning eller ett konstprojekt som kräver stora och billiga lokaler under en lång tid. Kulturarvet, både kåkar och innehåll, blir en källa till idéer. I det långsiktigt hållbara samhället återanvänds de fysiska kulturarven och kulturarvsmyndigheterna står för den nödvändiga fördröjningen som gör detta möjligt. Även om man inte kommer på något bra innehåll till bagarstugan idag, kanske man gör det om tio år. Även här fungerar det att tänka i Public Service-termer, det gäller för myndigheten att tillgodose behoven hos alla grupper, inte bara de största eller rikaste.

Själ och kropp

Vad händer när ingen längre kan förklara hur ett parti vira går till? Vilka värden har då gått förlorade? (väldigt stora enligt de cirka 200 viraspelar som finns kvar idag). Det finns föreningar som sysslar med att bevara kunskapen om detta immateriella kulturarv. Konstigt nog finns det materiella svar på hur vi kan hjälpa dem att göra det, samma svar som till dem som renoverar gamla motorcyklar eller väver tyger med vikingatida förebilder: billiga lokaler. I ett nationellt perspektiv vimlar det av dem med det är inte alltid man kan åka två timmar inåt landet för ett parti vira. Billiga lokaler behövs där människor bor. Höga marknadshyror, tilltagande tryck på städerna och deras utkanter sköljer bort de lokaler som rollspelare, folkdansare, båtbyggare och alla andra är i sådant behov av.

Kulturarv är inte samma sak som en plats. Samlar man på gamla bilar från Amerika så är platsen mer en fråga om förvaring. Anknytningen till historien får man genom tingen och tekniken. Det finns en oerhörd laddning för tågälskare i att få pyssla med ett av Sveriges första ånglok, lyssna på ljudet när det tar sig upp för en särskilt brant backe och att få, klädda i tidsenliga uniformer, visa upp sina klenoder under sommarens turisttrafik.

Att leva sig in i forna tider är en växande rörelse. Det finns många varianter av hur man skapar skådespel eller äventyrshelger med historiskt korrekt rekvisita. Insikten som nås, när man går i kopian av en annan människas skor, kan ge ett vidare perspektiv även på

dagens tillvaro. Kanske kan det bli lättare att leva sig in i andra människors verklighet, människor som har helt andra förutsättningar än tjugohundratalets svenskar. Således finns det utrymme även i trakter där man säger sig inte ha något kulturarv att visa upp, det behöver inte vara bundet till en speciell lämning, det hänger ihop med vad man intresserar sig för. Det lär vara så att rollspelarna i Sollefteå såg bristen på spelbar natur som ett av de största problemen. Det är inte lätt att skapa medeltid under högspänningsledningarna.

Vid en genomgång av några kommuners föreningslistor framgår att intresset för historia på ett eller annat vis samlar många gånger fler människor än idrottsföreningar och framför allt miljö- och naturföreningar. Går man enbart på medlemstal verkar huvudparten av den vuxna befolkningen bestå av aktiva kulturarvsbrukare, så är det nog inte. Det är lätt att sympatisera med hembygdsföreningen i byn. Det kostar inte mycket att var medlem. I varje förening verkar det finnas en kärntrupp om tio till fyrtio aktiva medlemmar. Därutöver finns alla de som vårdar sin bit av kulturarvet utan att ingå i en organiserad verksamhet. Man har ärvt, adopterat, annekterat eller tjatat sig till att få vårda värden för framtiden.

Vad vill kulturarvets brukare? Det var en av frågorna jag först fick. Vilka är de och vad kan politiker och myndigheter göra för att stödja deras insatser för kulturarvet? Viljan och ambitionen finns bevisligen, men metoderna är inte ännu utarbetade.

Kulturarvets brukare vill ha respekt för sitt arbete. De vill ha uppmärksamhet, uppskattning och uppmuntran, men drivkraften är lusten, glädjen och tillfredsställelsen med den egna insatsen, parat med det samhälleliga ansvaret för historien, bakåt och framåt i tiden. Inom detta ryms också drömmar, inlevelse och lek. Hur vårdar man detta ömtåliga men ändå sega engagemang? Det krävs enkla regler för den sociala ekonomin/tredje sektorn, billiga lokaler var de än må vara (även storstäder), inflytande i samhällsförvaltningen, samtidigt som man inte kan förvänta sig att engagemanget är konstant.

Krav och förväntningar på engagemang från till exempel en kommersiell besöksnäring kan få motsatt effekt. Det går inte att manipulera själen i verksamheten. Insikten om engagemangets drivkrafter kan göra samarbetet mellan professionella och ideella kulturarvsvårdare starkt och med stor genomslagskraft. Strukturerna krockar och när representanter för Historiska Museet misströstar om samarbetet med Sveroc, rollspelarnas centralorganisation, trots många positiva möte med dess styrelse, så visar det strukturproblemet i ett nötskal. Centrala myndigheter med hierarkisk uppbyggnad, talar med folkrörelser där basen utgör själva rörelsen och representanter för styrelsen

endast är ... representanter för styrelse. Fel nivå, helt igenom. Hur kan man finna metoder och strukturer som passar in i varandra, så att det går att samköra hela denna imponerande vilja till historiebruk, kulturarvslust och tillvaratagande av ”resurser för regional utveckling”?

Besluten om av vad som är bevaransvärt, vad som inte är det och hur det ska ske, utgår väldigt sällan från ett lokalt perspektiv. Kanske kan kulturarvsbrukarna visa vad som är viktigt, hur det kan göras och vad man

vill prioritera? Insikten om att brukarna är med och formar, skapar kulturarvet sprider sig genom en ny syn på historia och kulturarv. Det innebär att myndigheter som till exempel Riksantikvarieämbetet måste släppa lite av kontrollen av vad som ingår i urvalet och hur kulturarvet brukas och vårdas.

Vad händer om brukare och myndigheter delar både på makten, tolkningsföreträdet och ansvaret för den resurs som kallas vårt gemensamma kulturarv?

Ekonomiska och sociala förändringsmönster i kulturmiljöer – rapport från en fallstudie

Martin Paju
CERUM

Under hösten 2001 genomförde CERUM på uppdrag av Riksantikvarieämbetet en förstudie med syfte att identifiera och klarlägga den samlade nationella kunskapen och forskningsresultaten på temat *Kulturarvet som resurs för regional utveckling*. Detta resulterade i en forskningsöversikt (Weissglas m.fl. 2001) gällande kulturarvets ekonomiska och sociala betydelse för regional utveckling och tillväxt. Vidare formulerades ett program för kommande forskningsinsatser med utgångspunkt från en analys av forskningsöversikten. Ett förslag till program för vidare forskningsinsatser formulerades.

Under arbetet med forskningsöversikten har CERUM även genomfört en intervjuundersökning riktad till Sveriges länsantikvarier med syfte att identifiera de förekommande argument som länsantikvarierna använder för att förankra kulturarvsvärden i olika tillväxtstrategiska dokument, t.ex. regionala tillväxtavtal (RTA) och strukturfondernas samlade programdokument (SPD). Kulturarvsföreträdare har mer eller mindre svårt att få tillträde till dessa sammanhang och övriga nätverksstrukturer där rumslig tillväxt ges strategisk hantering.

Erfarenheterna från CERUM:s undersökning påvisar att traditionellt kulturarvsbevarande argument ger svag utdelning när det gäller förtroendet för kulturarvets tillväxtgenererande förmåga. Näringslivs- och ekonomirelaterade argument genererar däremot större möjligheter för kulturmiljöföreträdarna att integrera kulturarvsvärden i strategiska utvecklingssammanhang. Kulturarvets värden bör kunna jämföras med andra samhällsekonomiska värden när bedömningar görs av hur samhällets resurser ska fördelas mellan olika verksamheter. I denna typ av beräkningar bör adekvata metoder för samhällsekonomisk värdering av kulturarvsobjekt finnas tillgängliga. En systematisk analys av sambandet mellan kulturarv, regional utveckling och tillväxt kräver en förstärkt och fördjupad kunskap om de ekonomiska och strukturella relationer kulturarvsfrågorna omges av.

Undersökningar visar på att kulturarvssektorn lider brist på argument och verifierad empiri som styrker postulatet att kulturarvsbetingade företeelser utgör ett incitament för social och ekonomisk tillväxt. Postulatet implicerar att forskning på sambandet mellan kultur-

arvsvärden och socioekonomisk förändring skulle kunna synliggöra vinster ur ekonomiska och sociala perspektiv.

RAÄ har i olika sammanhang framhållit att det för närvarande finns stora brister beträffande analyser, metoder och rutiner rörande om och hur kulturarvet är – eller kan bli – en resurs för regional och/eller lokal utveckling. Det gäller oavsett om utvecklingen värderas i materiella eller immateriella termer.

Mot bakgrund av detta ser kulturarvssektorn en möjlighet att via en kulturekonomisk analys öka intresset för investeringar i bevarande av kulturmiljöer. Särskilt gäller det att stimulera den kommunala planeringen och infrastrukturplaneringen till ett ökat fokus på, samt hänsyn till, kulturarvsvärden. Mer specifikt har den tidigare förstudien pekat på behovet att utveckla forskning om kulturarvsobjekten och deras samhällsekonomiska värden i termer av intäkter och kostnader.

För begreppet kulturarv har vi i detta projekt valt den operationella definition som tidigare användes i förstudien Kulturarvet som resurs för regional utveckling och som först formulerades professor Gösta Weissglas;

Fysiska lämningar i miljön av människans aktivitet över tiden i form av bebyggelse, anläggningar, kulturlandskap etc. samt till objekten knutna traditioner, bruk och attityder.

Följande frågeställningar har ställts som stöd i redovisningen av denna objektorienterade samhällsekonomiska analys där kulturarvets samverkan med regionens övriga värden redovisas:

- Vad har bevarandet och ett ökat brukande av kulturarvsobjekt/en eller kulturmiljö skapat för effekter för brukarna t.ex. boende, besökare, näringsidkare m.fl.?
- Har omfattningen och formerna för bevarande, finansiering och förvaltning ändrats i och med brukandet?
- Finns det samband eller mönster mellan bevarande–ökat brukande–ändrade finansieringsformer–ändrad förvaltning–ökade regionalekonomiska effekter?
- Vad har bevarande av och investeringar i kulturarv för betydelse ur ett tillväxtperspektiv?
- Hur har miljön värderats över tiden ur aspekter som fastighetsvärde, hyressättning, taxeringsvärde, segregeringseffekter, profilskapande effekter, imagevärde reklamvärde, status?
- Vilken attityd har de boende respektive samhällets övriga invånare till miljön ifråga?
- Hur kan dessa variabler kvantifieras?

Studien är inte först och främst inriktad på att besvara dessa frågeställningar utan på att finna kvalitativa och kvantitativa samband mellan socioekonomisk

tillväxt i rummet och förekomsten av kulturarvsvärden. Studien har även skapat möjligheten att visa på metoder kulturmiljösektorn kan använda för att värdera effekter av bevarande, utvecklande och brukande av kulturmiljöer. Redovisningen har som mål att utveckla hypoteser och teoribildning inför kommande forskningsperioder.

Studiens objektsmiljöer har bestämts utifrån följande klassificering:

1. Ett isolerat objekt. Karaktäriseras av låg tillgänglighet och låg grad av etableringsaktivitet. Ex: Torvsjö kvarnar.
2. Ett enskilt objekt med goda klustringsmöjligheter. Karaktäriseras av låg tillgänglighet och låg grad av etableringsaktivitet men ingår som en del av ett sammanhang dvs. objektet är lokaliserat i närheten av andra attraktiva/ekonomiskt bärkraftiga verksamheter. Ex: Vallonbruken i Uppland.
3. En bevarad stadsmiljö. Kulturobjekt eller kulturmiljö mitt i eller i närheten av stadsbebyggelse. Ex: Sundsvalls Stenstad, Östanbäcken/Härnösand, Fiskarstan/Hudiksvall.
4. Ett monumentalt objekt i stadsmiljö. En byggnad eller annan infrastruktur med starkt signalvärde. Ex: Rådhus, LO-borgen.
5. Ett sammanhängande kulturlandskap. Ex: Älvlandskapet, Höga kusten.

I denna studie har vi valt att begränsa oss till klasserna 1 och 2.

Resultatet baseras på studier av kulturmiljöer i Västerbottens län och Uppsala län. En avgörande urvalsfaktor för regionvalet var att kunna jämföra vilken betydelse stödet från strukturfonderna har.

- Österbybruk/Dannemora (*Vallonbruk i Uppland*).
- Torvsjö kvarnar (*Sevärt i Västerbottens län*).
- Strömsbergs bruk (*Vallonbruk i Uppland*).
- Ullfors bruk (*Vallonbruk i Uppland*).

Studien har fokuserat på 4 olika grupper av informanter.

- Projektmedarbetare, personer som med anställning eller ideellt arbete är centrala resurser i utvecklingsarbetet.
- Näringsliv, kommunalt näringslivsbolag, företagareförening, enskilda företagare.
- Föreningsliv, enskilda föreningar, studieförbund.
- Offentlig förvaltning, kommunledning, tjänstemän, AF/LAN.

Det mest utmärkande draget i undersökningsmaterialet är kopplingen mellan historiska kontexter och attraktivitet. Aktörer som relaterar sin verksamhet till en kulturmiljö och dess attraktivitet kan delas in i ett antal huvudgrupper: När- och fjärrturism, fritids- och permanent boende, ägandeförhållanden, näringsliv, föreningslivet samt utbildningssektorn.

Generellt visar vår studie att historiska miljöer och sammanhang utgör en resurs för andra verksamheter, men det sociala och ekonomiska engagemanget i våra kulturmiljöer även skapar och förstärker negativa processer.

Kulturmiljövärden som arena för individuella behov

En senare kulturarvsdebatt har skapat ett vedertaget faktum att det existerar en koppling mellan bevarandsatsningar, vår demokratiska rätt till kulturarvet samt graden av tillgänglighet. Graden av tillgänglighet framställs ofta som beroende av ekonomiska resurser för marknadsföring och mottagningskapacitet. Detta förhållande bör nyanseras av flera skäl. I vår undersökning finns ett antal exempel på hur framgångarna är beroende av aktiva privatpersoner. Dessa privatpersoners närvaro skapar en beroendesituation för objektets framgång som bevarad miljö och som turistattraktion. I vår studie visar sig detta förhållande i ett val av en huvudperson som aktör för ett objekts vård, utveckling och överlevnad. Både som bevarat objekt och som utvecklat besöksmål. Torvsjö kvarnar i Åsele kommun som under 1970- och 1980-talet åtnjöt uppåt 17 000 registrerade besök/år, kan nämnas som ett exempel.

Torvsjö kvarnar utvecklades under 1970-talet till en ekonomiskt bärkraftig verksamhet och skapade arbetstillfällen inom hotell, dagligvaruhandel. Efter huvudaktörens hastiga frånfälle 1992 samt efter att en ny vägdragnings mellan Åsele och Vilhelmina verkställdes har besökssiffrorna varit stadigt vikande. Bevarandeargumentet och anläggningens funktion som symbol för Åselebygdens identitet biter sig kvar som en enande faktor för många intressenter. De nya aktörerna lider av osäkerhet när det gäller graden av kommersialisering av anläggningen. Många ekonomiska verksamheter runt om Torvsjö kvarnar känner idag frustration över att bygdens turistiska guldhöna har slutat värpa.

I Uppland finns liknande tendenser där utvecklingsarbetet har lämnats över till personer i pensionsåldern, vilket måste betraktas som ett risktagande. I en vallonbruksmiljö med stora möjligheter i ett kortare tidsperspektiv har fler och yngre aktörer engagerat sig i olika utvecklingsprojekt av olika ekonomisk och social karaktär.

Utvecklingsarbetet hämmas ofta av en diskussion där bevarandeargumentet ställs mot en ökad ekonomisk verksamhet. Ett tydligt mönster är den åldersberoende attitydbildningen. Den äldre generationen med egna upplevda erfarenheter från en tid då objektet hade funktionen som producerande enhet hamnar ofta i motsats till de yngre, ofta inflyttade, personer med en alternativ syn på objektets funktion som attraktor

för olika ekonomiska samhällsintressen där besöksnäringen är en högt prioriterad grupp. Ett exempel på detta är den försäljning av industrifastigheter i en av studiens uppländska bruksmiljöer.

Studien bekräftar dessa motsättningar med flera exempel på hur olika intressen och grupperingar drar åt olika håll i sin syn på utveckling och stimulansåtgärder. Några aktiva personer driver en utvecklingslinje som betonar det sociala engagemanget medan andra driver ekonomisk aktivitet som utvecklingsmetod.

Ett flertal respondenter i undersökningen anser det vara viktigt med en långsiktig kunskapsuppbyggnad i samverkan med medborgarna för att uppnå ett brett intresse och förståelse för lokal kulturmiljövård. Friktionen mellan bevarandeperspektiven och ökande ekonomiska krav och förväntningar utgör dock ofta ett hinder för deltagandet i utvecklingsarbetet. Flertalet uttrycker ofta likartade utvecklingsmål för regionen men för den specifika kulturmiljön skiljer sig åsikterna diametralt åt. Speciellt när det gäller vilka verktyg och resurser som ska användas för att uppfylla målen. Här har aktörerna ofta delat sig mellan ekonomiska och sociala mål. Ett mönster som även präglar gruppernas uppfattning om varandras verksamheter.

Studieresultatet visar att vidare forskning även kan koncentreras på genusperspektiv inom kulturmiljövården och resonemang kring lokal utveckling. I vår undersökning anses manliga personer ha högre motivation till att bosätta sig i kulturmiljöer med industrihistoriskt innehåll. Resonemanget bygger även på tillgängligheten till naturupplevelser där jakt- och fiskemöjligheter utgör starka inflyttningsargument. Även miljöer med starka hantverkstraditioner med inriktning mot skapande i hårda material lockar fler män än kvinnor. Kvinnor anses kunna finna fördelar med ett boende i kulturhistoriska profilerade miljöer med naturtillgångar. Exempel i studien är Torvsjö kvarnar samt Ullfors bruk. Beslutet att bosätta sig i en perifer miljö med en begränsad kommunal service bör, enligt informanter vara förankrat i ekonomiska överväganden samt en planering för barn- och ungdomars situation. Undersökningen har även identifierat företeelser med personer som flyttat till kulturmiljöer men som ångrat sig efter en tid. I dessa fall uppges inflyttningsbeslutet ofta varit byggt på romantiska bilder av kulturhistorien och inte tagit hänsyn till miljöns verkliga sociala och ekonomiska förhållanden.¹

När- och fjärrturism

Turistindustrin är en världens snabbaste växande näringar och på senare år sker en märkbar värdeförskjutning av inriktningen mot resandet. Resandet har utvecklats till att bli en livsstil och allt mer efterfrågas

genuina upplevelser och kunskaper om platsen, dess natur och dess kulturhistoria. Natur- och kulturturism som nationalekonomiskt begrepp tar allt större plats i debatter om regional tillväxt. Förtroendet för investeringar i kulturmiljöer med utgångspunkt från platsens egenart, ökar och förväntningarna på sevärdheter som utvecklas till attraktiva besöksmål är höga.

I sökandet efter strategier för att vända negativa tillväxtmönster pekar de flesta av undersökningens respondenter på lokala aktörer inom besöksnäringen. Marknadsföringen av de länsövergripande samordningsprojekten, *Vallonbruk i Uppland* och *Sevärt i Västerbottens län* har följdriktigt koncentrerats på denna näring. Det finns således en stark förhoppning om att kulturhistoriska sammanhang ska skapa en lokal tillväxt. Förhoppningen bygger ofta på att besökare har ett besöksmål, har för avsikt att övernatta och är relativt köpstark. Marknadsföringsarbetet har givit resultat i ökande antal besökare, men besöken till kulturmiljöerna genererar inte automatiskt en ökad efterfrågan och produktion av varor och tjänster i samma utsträckning. Det finns således en stark förhoppning om att kulturhistoriska sammanhang ska via en växande besöksnäring stimulera lokal tillväxt. Undersökningen visar att denna förhoppning ofta bygger på att besökare har ett besöksmål i fokus, har för avsikt att övernatta och är relativt köpstarka.

Undersökningen visar på att besökets villkor ofta styrs från en aktör som inte har kontakt med de individuella besöksobjekten. Förhållandet kan således ha sin grund i att besökare till kulturhistoriska miljöer ofta är beroende av företag som skapat en upplevelseresa där ett flertal besöksmål ingår. Besök till kulturhistoriska platser sker ofta i form av gruppresa, vilket skapar begränsningar för ett lokalt näringsliv att locka till individanpassad konsumtion.

Fortsatta forskningsinsatser bör inriktas på att i fallstudier identifiera negativa och positiva erfarenheter av hur lokalsamhället reagerar vid exponeringen av en kulturmiljö. En intressant fråga är i vilka samhällsstrukturer som begreppen utveckling och tillväxt definieras samt hur dessa definitioner påverkar kulturmiljövårdens utvecklingsmöjligheter. Möjliga kvantitativa samband inom besöksnäringen handlar naturligt om besöksfrekvenser. Besöksstatistiken bör dock problematiseras med inriktning på kulturmiljövårdens behov. Besöket ser annorlunda ut när olika typer av besöksmål sätts i jämförelse med varandra. En intressant fråga är hur besökaren av en kulturmiljö tänker och betar sig. Är betalningsviljan högre eller lägre i jämförelse med andra upplevelse-evenemang med inriktning på till exempel idrott eller musik? Finns det möjligheter att utveckla en kulturmiljös interaktiva utbildningspotential? Hur låter sig negativa och positiva exempel beskrivas?

Fritids- och permanent boende

Det finns ett växande intresse för bostäder i historiska miljöer. I studien markeras detta av en ökande efterfrågan från personer i Uppsala- och Stockholmsområdet. Mycket beroende på miljön. Både för boende och näringsverksamhet. Många kulturrelaterade yrkeskategorier som dras hit. Dessa genererar inte några större intäkter till samhället mer än att de drar hit en del turister. Det är svårt att få lönsamhet på deras verksamheter.

De relativt ensligt belägna kulturmiljöerna har en tendens att uppfattas som museala och ”döda”. Flertalet av informanterna betonar vikten av på platsen permanent boende som ett grundläggande villkor för kulturmiljöns fortsatta utveckling och överlevnad. ”Då (80-tal) var det ett levande jordbruk som Bernard W drev. Man kände liksom att det var en levande by, men detta finns inte kvar längre. Rök i varje skorsten det är en viktig del av det öppna samhälle som Norrland ändå har, med gästfrihet och kaffet på bordet. Det är ett säljande koncept” (informant i Åsele).

I Torvsjö är detta nästan ett akut problem medan bruken i Uppland har en inflyttningspotential mest beroende av satsningar på fysiska kommunikationer (närheten till en ny E4-sträckning bussförbindelser mellan Uppsala och Österbybruk).

I Strömsberg och Dannemora sker det sedan några år en intressant utveckling med inflyttning av kategorier som ofta framställs som gynnande av en lokal utveckling och ekonomisk tillväxt. Dessa personer har aktivt sökt en miljö som erbjuder inspiration för sitt konstnärliga arbete men även en miljö där kontakter kan skapas och inte skapar isolering för den övriga delen av familjen.

Statistik som CERUM tagit fram illustrerar demografiska förhållanden i geografiska områden där Ullfors och Strömsberg ingår. Statistiken visar på förändringar avseende förvärvsarbete, inkomst samt nattbefolkning. Förvärvsinkomsterna i Strömsberg och Ullfors har stigit i samma utsträckning som i hela Tierps kommun och i Uppsala län. Statistiken visar även att antalet förvärvsarbetande mellan 16–64 år minskar medan den högre genomsnittliga förvärvsinkomsten och förvärvsintensiteten i Strömsberg ökar.²

Kommunledningen i Tierp håller alla aspekter av denna utveckling som positiva, bland annat så välkomnas krav på ökad kommunal service. Samtliga kommuner upplever ett ökat inflöde av personer till kommunen under sommarsäsongen. I Östhammar ökar kustboendet från 1500 personer till över 10 000. Skärgården domineras av ett fritidsboende vilket skapar ett motstånd mot ett ökat fritidsboende hos kommunledningen. Här finns även tendenser till att fritidsboendet övergår till permanent boende.

Forskningen bör analysera effekterna av att vissa kulturmiljöer endast utnyttjas vissa delar året. Frågeställningar som vi vill väcka i detta sammanhang är till exempel med hur stor procent som befolkningen ökar respektive minskar vid olika tider på året. På vilka sätt skulle liknande upplevelser kunna erbjudas vid andra tider på året, för att öka kulturmiljöns förmåga att attrahera vinstdrivande verksamheter?

Ägarförhållanden

Ägandeformerna i undersökningens material är stiftelseformen. En majoritet anger stiftelseformen vara den mest gynnsamma för att ingen part ska axla huvudansvaret för anläggningens tillgångar. Inga intressen ska kunna dominera vid olika utvecklingsbeslut samt för att stiftelseformen är den optimala ägarstruktur för att kunna lyfta statliga bidrag till bevarandearbetet.

I varje miljö finns det markägarintressen som får olika genomslag på utvecklingsmöjligheterna. Generellt är markägare inte särskilt intresserade av att sälja av sina tillgångar för att stimulera till inflyttning när fastighetspriserna fortfarande är låga och man riskerar att lämnas utanför en stark gemenskap kring älgjakt och andra årliga sociala händelser. En aspekt är att ingen bland informantgruppen offentlig sektor betonade problemet med trög fastighetsmarknad i relation till ambitionen att stimulera till en ökad inflyttning eller utvecklingsprojekt. ”markägarna var det stora bekymret. Det tog så lång tid innan man fick den sista markbiten i Torvsjö för att skapa skogsmuseet. Det blev en alltför lång process som tog tid och energi”.³

I Dannemora är kommunen den dominerande markägaren och det kommunala fastighetsbolaget har ekonomiska framgångar som fått direkt positiva effekter på bevarande och tillgänglighet. Studien har inte kunnat identifiera någon debatt eller friktion med avseende på förhållandena. Dannemora skiljer sig åt från de övriga eftersom fastigheterna var vid övertagandet 1992 i relativt dåligt skick och industrilokaler är den dominerande byggnadstypen. Till Dannemora söker sig alltfler personer aktivt för ett fastighetsägande främst inriktat på ett fritidsboende. Ett köp som ofta innebär omfattande renoveringsinsatser som utförs inom ramen för områdets kulturhistoriska värden och bevarandeplan. Kommunledningen ser positivt på en ökad spridning av ägandet som anses skapa förutsättningar för områdets utveckling.

Näringsliv

Näringslivets bruk och attityder till kulturmiljöerna handlar av naturliga skäl om brukets ekonomiska

värde. En enskild företagare ser sig om efter en möjlighet till vinstgenerering. Studien visar på ett antal spår som kan utgöra grund för vidare forskning.

Representanter för företagareföreningar har generellt svårt att förhålla sig till frågor som rör kulturmiljön som ekonomisk resurs. Det är lättare att svara i termer av profilvärde, varumärke och kommunens/regionens attraktionskraft. Kulturmiljön stimulerar till ett lokalt boende och blir därmed en indirekt resurs för det lokala näringslivet. Näringslivsrepresentanterna har, med ett fåtal undantag, inget regelbundet företagsekonomiskt utbyte med något kulturmiljöobjekt. Indirekta ekonomiska effekter handlar till största delen om hur verksamheten använder kulturmiljön som argument för ett kundbesök eller för en konferens på platsen. Negativa erfarenheter som kan nämnas är hinder att exponera företagets produkter samt direkta kostnader på grund av kulturminnesmärkning. Positiva erfarenheter har de företag som har en inriktning mot turism.

Norra Uppland är ju som bekant drabbat av omfattande strukturomvandling från industribygd till småföretagande och en växande offentlig sektor. Intervjumaterialet visar på en uppfattning att exponeringen av Vallonbruken i Uppland som kulturmiljöobjekt är en direkt följd av industrinedläggningen. En kommuntjänsteman har arbetat i flera år med skapandet av en gemensam marknadsföringsorganisation. Tidigare har brukens exponering hanterats av kommunens turistavdelning som främst varit inriktad på kustturismen och därmed gynnat det lokala näringslivet på kustnära orter.

De nya möjligheterna inom besöksnäringen i Östhammar/Dannemora kan möjligen även orsaka oro hos aktörer inom besöksnäringen som har dominans och kapital uppbundet till kustturistiska anläggningar och aktiviteter. En hypotes är att dessa aktörer kan uppleva andra områden som hot mot sin näring.

Studien visar på att som upprustningsprojekt så genererar en kulturmiljö efterfrågan på varor och tjänster men som besöksmål så sjunker efterfrågan hos det lokala näringslivet som inte har direkt koppling till besöksnäringen, dvs. kost, logi, guideverksamhet. Intervjuerna pekar följdriktigt på ett relativt ointresse och en låg betalningsvilja för satsningar kopplade till kulturmiljöobjekt hos det lokala näringslivet.

Entreprenörer som Dannemora Fastighetsbolag engagerade under de stora renoveringsinsatserna finns kvar än idag vilket man får räkna som en samhälls-ekonomisk vinst. Även material till renoveringarna har inköpts från lokala leverantörer.

Sammanfattningsvis pekar studien på att det lokala näringslivet har en ansträngd relation till kulturmiljö-tillgångar vilket har sin bakgrund i svårigheterna att kvantitativt kunna värdera kulturmiljöns avtryck i den egna ekonomin. Denna uppfattning stöds delvis av

andra informanter, främst i gruppen föreningsliv och projektmedarbetare, som ser risker och hinder inför ett framtidsscenario där ansvaret för drift och löpande underhåll övertas av kommersiella krafter. Lokala näringsidkare betonar att bevarandeåtgärder måste finansieras av offentliga medel och hävdar samtidigt att bevarandefinansieringen ofta är så omfattande att ingen vinstdrivande verksamhet klarar av detta. Däremot anses förvaltning och drift av en kulturmiljöanläggning kunna läggas på en företagare. På detta område behövs ytterligare forskning för att identifiera relevanta kvantifieringsmetoder.

Föreningslivet

Föreningslivets betydelse för den regionala utvecklingen framförs i många sammanhang som stor. Lokalt driver såväl föreningsliv som engagerade privatpersoner utvecklingsdiskussioner med målsättningen att förtydliga på vilket sätt bevarade kulturhus, industriminnen, monument, etc. ska integreras i den lokala och regionala samhällsutvecklingen.

Engagemanget i den lokala kulturminnesvården har sin grund i den demokratiseringsutveckling som Sverige har fått erfara sedan 1970-talet samt i den ökade kunskap och debatt som betonar sambandet mellan kulturellt och demokratiskt deltagande. Lokal utveckling är en process som sker på många håll och som i undersökningen anges utgöra idéer ”som finns i luften” och präglar samhällsdebatten. Ett sätt att skapa en slags kommunal närdemokrati.⁴

En respondent framhåller brister i den kommunala närdemokratin och refererar till kommunsammanslagningen 1974 som inte anses ökat befolkningens närhet till den politiska makten. Samhällsklimatet präglas idag snarare av ett sviktande förtroende för politiken som styrmedel, medan det idéburna föreningsengagemanget snarare har ökat. Detta styrks av ungdomars ökade engagemang i debatt av typen globalekonomisk, ekologisk och kulturell rättvisa, djurskyddsfrågor eller grundläggande existentiella frågor. Ofta med stöd ifrån historiska sammanhang, där mytologiska berättelser har stort utrymme.⁵ Här har kulturvärden som tangerar vårt ursprung och det politiska deltagandet blivit parallella utvecklingsambitioner. Vid en ytlig betraktelse kan detta uppfattas som en positiv utveckling och det är komplicerat att identifiera negativa effekter. Kulturarvsbetingade verksamheter kan dock riskera hamna i sammanhang med en negativ identitetsbildning där deltagare ser ett utpekande av ”de andra” som en förutsättning för den egna gruppens och berättelsens existens.⁶

Att förväntningarna på föreningslivet ökar på mindre och utsatta orter för att skapa förutsättningar

för överlevnad och tillväxt kan ses som en logisk utveckling. De lokalhistoriska värdena i vår fallstudie visar på ett traditionellt föreningsliv, där en majoritet anger kulturföreningarna som aktiva. Den del av föreningslivet med inriktning mot lokal utveckling betraktar de kulturhistoriska värdena som en självklar tillgång i sitt utvecklingsarbete. Exempel är till exempel den lokala utvecklingsgruppen i Österbybruk, Föreningarnas Hus i Österbybruk samt Dannemora gruvors intresseförening. Dessa verksamheter domineras av personer som inte har förankring i bygden.

I studiens material finns tendenser som visar på en lokal utveckling där äldre Ortsbor ser nyinflyttade föreningsaktiva personer som språngbräda för förändringsarbetet. I ett fall har till exempel en person i egenkap av företagare, politiker och ideellt föreningsaktiv engagerat sig i lokala utvecklingsfrågor och blivit ombedd att initiera en omorganisation av den lokala Folkets Hus-verksamheten i Österbybruk. Äldre Ortsbor har svårigheter att ta liknande initiativ på grund av den s.k. bruksandan, speciellt om det handlar om en radikal förändring. Folkets Hus i Österbybruk har ett starkt symbolvärde för den tidigare dominerande arbetarrörelsen. Liknande utvecklingssträvanden inom föreningslivet integrerar ofta ekonomiska utvecklingsvariabler som flyttmönster, förutsättningar för ett expanderande näringsliv med stärkandet av lokal och regional identitet kopplat till en god livsmiljö.

Vår studie visar dessutom på att kulturmiljötillgångarna ofta görs till arena för politiska yttringar eftersom dåtidens klassamhälle ofta blir tydliggjort i äldre kulturmiljöer. För Torvsjö by har dessa yttringar kommit i form av anläggandet av en museiverksamhet med inriktning på skogs- och flottningshistoria. Museiambitionerna skapades av representanter för arbetarrörelsen och Åsele kommun. Museiverksamheten har i viss mån hamnat i konflikt med kvarnanläggningen på grund av av besöksnäringens fokus på kvarnarna.⁷ En viss samordning har dock under senare tid etablerats. Det uppfattas angeläget att samarbetet mellan olika aktörer förstärks så utvecklingsambitionerna baseras på en sammanhållen utvecklingslinje.⁸

Det genomförs regelbundet omfattande statistikbearbetning av föreningslivet, inriktning samt medlemskårens sammansättning. Fortsatta forskningssatser på temat bör inriktas på att identifiera ekonomiska samband mellan kulturmiljövärden och föreningsaktivitet. I detta sammanhang borde även lokala kultur- och fritidsvaneundersökningar kunna bidra med värdefull information.

Utbildningsaktörer

I studien har informanterna ombetts att definiera vilka

samhällsintressen som i framtiden beräknas få fäste i anslutning till den lokala kulturmiljön. En avgörande majoritet som svarar på frågan berör olika former av bildningsverksamhet.

Grundskolans historie- och hembygdsundervisning antas kunna ta avstamp i den lokala kulturhistorien. Till detta finns ett antal argument. Barn och ungdomar bör inte få lämna skolan historielösa. Historielöshet uppfattas allmänt som ett svek mot yngre generationer och ett överlämnande till mer ytliga och materialiserade värdegrunder. Barn- och ungdomar som har en stärkt identitet med förankring i den egna hembygds-historien antas bli aktivare både med avseende på kulturkonsumtion och demokratiskt deltagande. En stark lokal identitet uppfattas även vara en garant för att individer flyttar tillbaka till hemkommunen när utbildningssatser är avklarade och familjebildning står för dörren.

Gymnasieskolan samt folkhögskolan med inriktning på besöksnäring dvs. guide, mat, kulturmiljövård anses bära på stora förutsättningar att verka i kulturmiljöerna. I ett fall var planerna långt gångna i anläggandet av ett lokalt utbildningscentrum. Projektet kunde dock inte genomföras på grund av investeringskostnaderna i samband med iordningsställande av undervisningslokaler bedömdes alltför höga. Utbildningsledningen har valt andra lokaler som ligger utanför bruksområdet. Syftet med utbildningssatsningen i Österbybruk är att dels komma närmare det lokala näringslivet som behöver kompetenshöjning, dels höja den allmänna utbildningsnivån som är relativt låg i Österbybruk.⁹ Dessa utvecklingsambitioner för Österbybruk har även genererat en efterfrågan på lokaler i området hos företag inom den Uppsalaanknutna BioTech-branschen. Östhammars kommun ser mot bakgrund av detta potentialer i Österbybruks kulturmiljö och har tagit vissa initiativ mot dess ägare Bruno Liljefors-stiftelsen. Kommunen eftersträvar en lösning som gynnar ortens utvecklingsmöjligheter samt löser delar av stiftelsens finansiering genom att utveckla bruksområdets nyttjande. Kommunledningen hänvisar till en efterfrågan på lokaler från bl.a. BioTech-företag som idag finns etablerade i Uppsalaregionen.

Sammanfattning

Sammanfattningsvis kan ett antal samband påvisas som inför framtida forskning kan vara framgångsrika för att bringa ytterligare klarhet i problemkomplexet ”kulturmiljöer som möjlighet och hinder för regional utveckling”.

Följande punkter sammanfattar svårigheterna i arbetet med att kvantitativt och kvalitativt definiera värden i kulturhistoriska miljöer.

- Konflikten mellan bevarandeprocesser och instrumentell syn.
- Begreppen tillväxt, utveckling och kulturarv är trubbiga och mångtydiga begrepp.
- Regionala skillnader skapar olika förutsättningar för kulturmiljövården att ingå i strategiska tillväxtresonemang.
- Flera olika samhällsintressen med skilda värdegrunder har brukarambitioner som berör kulturmiljövården.
- Kollektiva identiteter skapar nätverk av olika slag i kulturmiljön.
- Den antikvariska expertrollen förändras i och med att brukarna tar över.

Somliga samband är mer lämpliga som kvalitativa teman. Diskussionen om kollektiva identiteter är ett exempel. Vissa teman är mer oklara än andra och visat sig vara beroende av sociala och mentala strukturer som inte så lätt låter sig kvantifieras.

Boendet framställs ofta som en prioriterad aspekt av regionernas utveckling och äldre kulturmiljöer utgör tillgångar i den lokala bostadsplaneringen. Prioriteringen bygger ofta på ett hypotetiskt resonemang kring hur ett ökat boende skapar mervärden för bevarande och utveckling av kulturmiljövården. Utvecklande forskningsprogram har potential att påvisa vilka effekter detta skapar i den lokala ekonomin.

Framtida studier bör fokuseras på vilka verksamheter som startas upp i en kulturmiljö i och med att nya grupper flyttar in i miljön. Tillväxteffekten beror på vilka grupper som flyttar in. En hypotes är att olika yrkeskategorier skiljer sig åt i sin attityd till bevarandet och arbete med lokal utveckling. Detta kommunicerar även med studiens erfarenheter avseende hur strategisk kompetensuppbyggnad anpassad till moderna arbetsmarknadsbehov kan hindra möjligheterna för kulturmiljövården att utvecklas. Hypotesen bygger på antagandet att det uppstår en brist på personer med intresse för hembygds- och kulturhistoria som kan kopplas till lokalt utvecklingsarbete när tidigare yrkeskunskaper knutna till den lokalt traditionella industristrukturen försvagas (exempelvis järnförädling, jord- och skogsbruk).

Fortsatta forskningsinsatser bör även inriktas på att i fallstudier identifiera negativa och positiva erfarenheter av konflikten mellan bevarande och en medveten kommersialisering. Frågan om hur samhällsstrukturer som definierar begrepp som kulturarv, utveckling och tillväxt påverkar kulturmiljövårdens tillväxtskapande möjligheter är fundamental. Fortsatt forskning kan lyfta fram och beskriva negativa och positiva exempel.

Noter

1. Informant i Strömsberg.	4. Föreningsordf. i Österbybruk.	7. Representant för bildningsförbund i Åsele.
2. Avser statistik från SCB för perioden 1998–1999.	5. Paju. Kulturmiljön och den regionala tillväxten, sidan 25.	8. Politiker i Åsele.
3. Informant i Åsele.	6. Paju. Kulturmiljön och den regionala tillväxten, sidan 37.	9. Kommunchef i Östhammar.

Litteratur

- Bruncke L. m.fl. (1990) *Strömsbergs bruk*. En utvecklingsplan. Inst för landskapsplanering, SLU. Uppsala.
- Fahlgren, K. red. (1966) *Åsele sockenhistoria*. Botnia bokförl. Umeå.
- Isaksson, O. (1995) *Vallonbruk i Uppland: människor och miljöer*. Bonnier, Stockholm.
- Isaksson, O. (1998) *Vallonbruksminnen*. En bok för alla, Stockholm.
- Janzon, B. *Idrott i brukssamhället* ur Bruksandan – hinder eller möjlighet. Ekomuseum Bergslagens skriftserie nr 1, 1997.
- Jonsson, R. (1987) *Strömsberg – i våra minnen*. Strömsbergs bruksgille.
- Kronborg, M. (1998) *Vallonbruk i Uppland: en litteraturlguide*. Uppsala stads- och länsbibl. Fören. Vallonbruk i Uppland.
- Paju, M. (2001) *Kulturmiljön och de regionala tillväxtavtalen*, Umeå: CERUM Working Paper 46:2002.
- Parming, D. (1998) *Ullfors bruk 350 år*: D. Parming, 1998, Hägersten.
- Weissglas, G., Paju, M., Westin L. och Danell, T. (2002) *Kulturarvet som resurs för regional utveckling*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet 2002:1.
- Westman, A. m. fl. (1996) *Torvsjö by*. Studieförbundet Vuxenskolan, Åsele.

Plats, kulturarv och konsumtion

Lotta Braunerhielm

Avdelningen för geografi & turism
Forskargruppen för turism och fritid
Karlstads Universitet

Litteratur

Kommersialisering av kultur har ökat markant på senare år. Förvandlingen av kultur till kulturprodukter och den kommersialisering som det innebär förvandlar bl.a. historien till handelsvaror. Kulturarvet, som till stor del utgörs av vår historia, är en del av den kultur som påverkas av kommersialiseringen. Kulturarvs-turismen är således ett uttryck för kommersialisering av kultur. Turismen är en stark kraft inom denna kommersialisering.

I den här artikeln har jag valt att lyfta fram den nya tidens turism, som är en del av den konsumtions- och varugörande process som det sen- eller postmoderna samhället karaktäriseras av. När kulturarvet ”produceras” för att bli ett besöksmål varugörs platser och kulturarv och förmedlas till besökare. Min tes är att det finns en skillnad i hur platser förmedlas och tolkas och att en del av skillnaden beror av effekter av samhällsförändringen från det moderna till det senmoderna samhället, exempelvis kommersialisering. Det finns flera perspektiv på det här. Det kan finnas en skillnad mellan representation och icke-representation av platser. Professionella inom turismnäring och kulturarvssektor försöker representera en plats genom att förmedla en bild av platsen. Bilden kan dessutom representera olika objekt och miljöer. Ibland kan dock bilden uppfattas som en social konstruktion som anpassats till besökarnas behov och önskemål. Bilden av en plats kan även vara ofullständig då den inte representerar hela samhället; platsens historia och de som lever på platsen. Den lokala platsen och lokalbefolkning kan representera en annan bild.

Kulturarvet är ett forum för olika typer av historisk representation och tolkning. Den andra sidan jag vill lyfta fram är vikten av kopplingen mellan produktion och konsumtion av kulturarvet, med fokus på vad som förmedlas och uppfattas, tolkas. Överensstämmer den bild som förmedlas med den bild som besökare uppfattar? Hur stor betydelse har besökarens förkunskaper för de berättelser och föreställningar som de tar med sig hem efter besöket?

Den teoretiska utgångspunkt jag redogör för i artikeln ligger delvis till grund för den empiriska undersökning jag bedriver i Grythyttan. Då artikeln är en del av mitt avhandlingsarbete kastas läsaren direkt in

i diskussionen om det senmoderna samhället och effekter som exempelvis kommersialisering.¹⁰ Vissa begreppsdefinitioner är av förklarliga skäl utelämnade i artikeln.

Den nya tidens turism

Turism utgör en väsentlig del av den konsumtions- och varugörande process som kännetecknar den moderna kapitalismen. Turism kan man därför bäst se som en global process av varugörande och konsumtion som involverar flöden av människor, kapital, kulturer och identiteter.¹¹ Kommersialisering, eller kommodifiering, kan likställas med en process eller en aktivitet där saker värderas i första hand utifrån deras värde för utbyte eller handel, och blir på så sätt en vara, eller service.¹² Mycket av den litteratur som behandlar turism som konsumtion diskuterar det faktum att materiell kultur, människor och platser blir objektifierade för att passa den globala marknaden. Jag frågar mig vad som händer med andra värden hos ting och aktiviteter (exempelvis religion, kultur och sociala aspekter) när det blir kommersialiserat som en effekt av turism?

Turism handlar till mångt och mycket om en specificering av platser, om processen där besöksmål/platser blir separerade från det vardagliga och omvandlas till en vara att sälja på den globala marknaden.

Den globala spridningen av turism och utvecklingen av nya rum för turism har resulterat i en ökad konkurrens mellan destinationer, vilket även har inneburit ett behov av en ökad differentiering inom marknaden. Platser behöver specifika karaktärsdrag som man kan identifiera dem eller produkten med.¹³

En tydlig paradox av globaliseringen är att den drar åt två olika håll samtidigt. Det ena hållet är skapandet av globala system. Det andra hållet går mot former av kulturell fragmentarisering eller avdifferentiering som leder till en förstärkning av regioner, lokaliteter och identiteter.¹⁴ Dynamiken i globaliseringen leder till nya former av ekonomi, kultur och politisk organisation. Globaliseringens rum är inte lika knutna till nationen och vi är inte lika bundna vid fysiska eller mentala gränser. Det globala flödet av kapital går hand i hand med ett globalt flöde av både människor och kulturer.

Turismen utformas utifrån dessa strukturella förändringar som pågår både i det som brukar kallas utvecklade och i icke utvecklade länder. Trots olikheter i mönster och typer av turism går det att identifiera globala trender som diversifiering och fragmentarisering.

Globalisering innebär en förändring av kontexter där gamla självklarheter återskapats, inte som enstaka processer, utan som en kombination av olika influenser. Avterritorialiseringen där flöden av kapital, handelsvaror och människor inte är lika bundna till nations-

gränser som tidigare är ett exempel. Vi kan även se nya former av politik, ekonomi, social och kulturell organisation som växt fram.¹⁵

Globaliserad kultur

När massturismen, som karaktäriseras av stora mängder människor som tog sin årliga semester samtidigt och ofta till samma platser, minskade på 1980-talet ändrades turismmönstren och turismen blev tydligt fragmenterad. Ända fram till 1980-talet ansågs inte turismen ha speciellt mycket med kultur att göra. Idag kan vi i stället se en trend där de samverkar i hög grad. Turismen idag är fokuserad på upplevelser och på destinationer där turister kan samla olika sociokulturella verkligheter. Turism handlar om möjligheten att erhålla kulturellt kapital. Ofta erbjuder dock turismen skraddarsydd utflykter till andra kulturer och platser där turisterna kan införskaffa souvenirer och varor som ett bevis på den kulturella identitet de besökt.¹⁶

En konsekvens vi kan se av globaliseringen är homogenisering av kulturer och en anpassning till västvärlden. En motsatt trend är att globaliseringen leder till en ökad differentiering av kulturer och en förnyelse av kulturell identitet på lokal nivå. Turism är framför allt ett globalt fenomen och har blivit globaliserat i form av flöden av människor och pengar. Rumsligt sett så har det dock inneburit en förstärkning av lokaliteter och framför allt har platsers och kulturers betydelse ökat samtidigt som utvecklingen av nya "hybrida" former för turismkonsumtion uppstått.

Varugörandet av kulturer är en betydelsefull faktor i dagens samhälle och är starkt kopplat till utvecklingen av globala turismssystem. Kulturer har blivit mer affärsmässiga samtidigt som varor medvetet produceras som "kulturella".¹⁷

Kommersialisering av kultur har ökat starkt och turismen är den starkaste kraften inom denna kommersialisering. Förvandlingen av kultur till kulturprodukter har även förvandlat historien till handelsvaror. Trots att kulturturister varit vanliga i Europa under hundratals år är det enbart under de två senaste decennierna som kultur- och kulturarvsturism identifierats som specifika turismmarknader.¹⁸ Kulturarvsturism är således en relativt ny arena inom turismindustrin. Kulturarvsturismen är en del av kulturturismen och har setts som en växande marknad med stora möjligheter för både lokalbefolkning, lokala kulturer och för att sprida turismen säsongsmässigt och geografiskt. Kulturarvsturister söker kultur och kulturarvserfarenhet och en autentisk och meningsfull upplevelse.¹⁹

Kulturen utvecklas idag även till nya former av hybridisering. Nya kulturella influenser antas, lånas och förstärks för mer lokala ändamål av konsumtion.

Hybridisering kan dock anses innebära en typ av avsaknad, att man förlorar äkthet, helhet och autenticitet. Den verifierar även rotlösheten i samhället.²⁰

Cohen²¹ lyfter fram just de förutsättningar som den moderna turismen innebär, dvs. påverkan på lokalsamhällen. Han menar att turismen, vilket vi redan konstaterat, leder till en kommodifiering av lokala kulturer som handelsvaror. Detta kan efter vad som påstås leda till förändrade värderingar av kulturella produkter och mänskliga relationer. Lokala kulturer kan även förstöras eller som jag snarare skulle vilja se det, förvrängas, när de behandlas som turistattraktioner. Cohen menar även att det kan gå så långt att autenticiteten helt förstörs hos lokala kulturprodukter.

Kulturer är idag inga bundna enheter. De är mer mobila än tidigare. När man ska sälja kultur har komplexiteten inom kulturen varugjorts och reducerats till något igenkännbart som förmedlas för konsumtion. Kulturer är dock svåra att se som helheter. Kulturer kan vi exempelvis se som en samling distinkta karaktärsdrag som ofta är grundade på olika föreställningar av platser och identiteter. Kulturer är representerade i rummet och de brukas av både lokalbefolkning och turister som kommer i kontakt med dem. De framställs och förmedlas även av exempelvis turismorganisationer som varor eller produkter för turismmarknaden. Kulturens representation kan även lokalbefolkning ta till sig som ett sätt att förstärka eller hävda en specifik identitet.

Varugörandet av platser och rum

I samband med samhällsskiftet till en serviceekonomi, globalisering av informationsteknologi och nya former av rumslig organisation skapades även nya former för platser för turism. Harvey²² menar att produktion nu är mer rörlig, vilket bidrar till att investeringar inte är knutna till specifika platser. Det innebär i turism-sammanhang att investerare kan dra fördel av olika skillnader i kvalitet och pris bland resurser mellan olika platser.

Den industriella nedgången under slutet av 1970-talet innebar att man sökte efter nya former av investeringar och arbete. Den ökande turism- och fritidsmarknaden urskiljdes då som en sektor som skulle kunna generera nya former av ekonomisk tillväxt. Detta gav möjlighet till utveckling av nya platser för turism, vilka först och främst var baserade på urbana kulturarvsattraktioner.²³

I dagens senmoderna samhälle kan vi urskilja nya mönster av en mer fragmenterad fritidskonsumtion som är kopplad till ett nytt sätt att använda sig av rummet, där symbolvärdet är viktigt för skapandet av platsers specifika karaktärsdrag.

Vår tids globalisering handlar om internationella och transnationella kommunikationer, men även om olika typer av relationer i tid och rum. För turismens del handlar det om varugörandet av platser och om storskaliga rörelser/förflyttningar av människor över nationella gränser. Kevin Meethan²⁴ påpekar dock att vad vi betraktar som det globala systemet har förändrats sedan slutet av 1970-talet. Han menar även att det är kopplat till omstruktureringen av platser. En av de viktiga aspekterna av globaliseringen anser han vara regioner och lokalitetens betydelse för social interaktion och fokus som riktas på både politisk och social identitet. Det lokala har dock inordnats i ett vidare ekonomisk ramverk och samtidigt förstärkts och fått en mer betydande ställning. I det här sammanhanget framhäver Meethan²⁵ vikten av Lefebvres tankar om *The Production of Space*²⁶ och hans

”...ambitious and complex attempt to avoid reducing the conceptualisation of space to either a container within which social activity occurs, or a philosophical abstraction”.²⁷

Det materiella bruket och erfarenheterna av platser måste samordnas både med de sätt som platsen är framställt och uppfattad. Lefebvre presenterar ett sätt att tänka kring hur platser är konstruerade och uppfattade som materiella artefakter, hur de är representerade i diskurser, och hur de är använda i representationen som symboliska platser.²⁸

Lefebvre har identifierat tre olika dimensioner på produktionen av rummet; *spatial practice*, *representations of space* och *representational space*, vilka han själv likställer med en dialektisk relation inom triaden av *the perceived*, *the conceived*, och *the lived space*.²⁹ Vad han menar med *spatial practice* är framför allt produktion och reproduktion, dvs. de faktorer som bestämmer användandet av rummet och de åtföljande sociala formationerna. Det är så som rummet fungerar i praktiken, det vi kan mäta, erfara och uppfatta med våra sinnen (*perceived space*). Harvey³⁰ för en liknande diskussion om rummet och menar då fysiska och materiella flöden, transporter och interaktioner som sker i och tvärsigenom rum på ett sådant sätt att de försäkras en produktion och social reproduktion. Utvecklingen av semesterorter till specifika platser för fritidskonsumtion kan vi se som en aspekt av differentieringen av moderniteten. Modernitetens rum kan vi således se som former av *spatial practice*. Nya former av globaliseringen kan också ge nya former av *spatial practice*.

Representations of space är framför allt planerarnas rum, vilket tenderar att bli ett system av verbala tecken. Vad Lefebvre poängterar är det sätt som rummet blir konceptualiserat i form av policies etc. Det förekommer ett byråkratiskt övertag och försök till kon-

troll över former av rumslig praktik. Det är föreställningen av rummet, så som människor uppfattar rummet och konkretiserar det (*conceived/imagined space*). Inom turismen berör det här exempelvis produktionen av olika typer av berättelser vilket uttrycks i litteratur, broschyrer, guider och resehandböcker.

Representational space handlar om lokalbefolkning och rummets användare. Harvey³¹ ser exempelvis på *representational space* som;

”...mental inventions (codes, signs, 'spatial discourses', utopian plans, imaginary landscapes, and even material constructs such as symbolic spaces, particular build environments, paintings, museums, and the like) that imagine new meanings or possibilities for spatial practices.”³²

Representational space är rum som delvis är föreställda, vilka kan bidra till identitetsskapande. Det är ett upplevt rum (*lived/experienced space*) där vardagslivets återskapning sker. Rum som används inom turism omfattar värderingar och betydelser som uppkommit genom turisterna, likaväl som lokalbefolkningens, egna erfarenheter. Det handlar med andra ord om råmaterial som varugjorts för att kunna produceras som rum för turism. Produktionen av rum för turism består därför av materiell miljö och socioekonomiska förhållanden likaväl som symboliska värderingar från både besökare och lokalbefolkning. *Representational space* associeras med olika bilder och symboler likaväl som social praktik. Att känna tillhörighet till en plats innebär att känna till det betydelsefulla i sådana symboler, dvs. uppfattningen om specifika platser, som innefattar en föreställning om gemenskap. Det kan vara lokal historia som delas, eller byggnader etc. som uppfattas som det gemensamma kulturarvet.

Det jag finner intressant inom Lefebvres referensram är *representational space* som faktiskt är det som upplevs. För Lefebvre handlar just den tredje dimensionen om att förminska dualismen mentalt respektive materiellt förhållningssätt till rummet, eller likheterna med andra dikotomier som förekommit; subjekt-objekt, abstrakt-konkret, lokal-global, natur-kultur, centrum-periferi, manligt-kvinnligt, kapitalism-socialism etc. Han försöker helt enkelt öppna upp dem och öppna för nya möjligheter genom att säga att två begrepp aldrig är tillräckligt för att handskas med den verkliga och den föreställda världen.³³ Det räcker alltså inte bara med ett rum i praktiken och en planering och kontroll över rummet. Rummet upplevs och upplevelseperspektivet är lika viktigt som andra perspektiv.

Den komplexa interaktionen som finns mellan Lefebvres tre dimensioner, vilken Soja³⁴ kallar *the triadics of being*, innebär således att de borde studeras

tillsammans som fundamentala och sammanvävda kunskapskällor. Det är precis vad det handlar om att leva på denna jord, dvs. en komplex interaktion. Att försöka sig på att göra teoretiska och praktiska föreställningar om världen utförs därför bäst genom att kombinera historiska, sociala och rumsliga perspektiv och inte fokusera sig på enbart ett geografiskt eller sociologiskt perspektiv.³⁵

Utifrån Lefebvres tresidiga uppdelning kan vi konstatera att en analys av rummet kräver en fokusering både på den materiella produktionen av platser, av besöksmål, av ekonomiska och sociala praktiker, som på symboler och föreställningar som framkommer av dem. Konstruktion av rummet innehåller således både produktion och spridning av handelsvaror som både är materiella och symboliska. Produktion av rum för turism kan således ses som en process av varugörande som överbringat olika rumsliga och institutionella nivåer från global och transnationell till nationell, regional och lokal nivå.

Varugörandet för turism anses påverka den kulturella särarten och dess karaktärsdrag i sådan negativ form att de kan suddas ut. Förändringar i kulturell särart, i identiteter och i attribut för turism på lokal nivå har i själva verket påverkats av influenser både in- och utifrån. På olika sätt kan påverkan utifrån av turister kontrolleras. Vad man måste ta hänsyn till, enligt Meethan³⁶, är turisternas efterfrågan och konsumtionsmönster, deras motiv och värderingar. Sedan måste hänsyn tas till hur efterfrågan påverkar samhällen i fråga och deras kulturella värderingar etc. Det här innebär i praktiken att man behöver analysera turismen utifrån relationer, dvs. interaktionen mellan det globala och det lokala, och förmedlingen mellan det globala turismssystemet och den upplevda erfarenheten på lokal nivå.

Problem som noterats är utvecklingen av nya platser för konsumtion som skapar symboliska gränser mellan lokalbefolkning och utomstående. De tydligaste exemplen på detta fenomen är på charterresemål, eller även lyxiga resorts avsedda enbart för turister, dvs. typiska turistområden som består av alla möjliga faciliteter som konferensanläggningar, affärscentra, sporthallar etc., som ofta är avstängda för lokalbefolkning.

Intresset för autenticitet och kulturarv – en respons på moderniteten

Moderniteten har kritiserats för att vara ett universellt och i huvudsak negativt fenomen som genom varugörandeprocessen förstört eller förändrat betydelsen av autenticitet hos andra kulturer och platser. Moderniteten har setts som både motsatsen till och förstöraren av autenticitet. Att ägna autenticitet omsorg är därför

en kritik mot moderniteten, och samtidigt ett sätt att bevara vad som finns kvar, för att det inte ska försvinna i framtiden.³⁷

Upptäckten och intresset för att ”skapa” ett kulturarv för konsumtion och turism har funnits under lång tid i Europa, som en respons på modernitetens koncentration på att enbart bevara historiska fabriker i städer. Före 1700-talet fanns framför allt konstsamlingar och andra kulturprodukter i privat ägo hos kungligheter och adelsmän, vilka sedan i och för sig konfiskerades som ett resultat av den franska revolutionen. Europeisk kultur på 1800-talet ansågs vara en universell kultur som stod för all tid och alla människor. Det modernistiska konceptet med historiens ökande betydelse och önskan att samla ihop samlingar som framhävde både de historiska processerna och vägen till den framträdande nutiden var orsaken till den första vågen av kulturproduktion. Samma modernistiska kraft som bidrog till skapandet av museer ledde senare till en ökande utnämning av historiska monument i Europa.

Den andra vågen av kulturkonsumtion kom inte förrän på 1960-talet och framåt genom återanvändning av kulturella former som tydliggjorde övergången från modernismen till senmodernismen. Senmodernismen innebär inte bara en återanvändning av historien, den utvidgar även den tidsperiod som ansetts som vårt historiska kulturarv. Perioder från 1950- och 1960-talet kan exempelvis betraktas som kulturarv idag.

I samband med den avknoppning av kulturproduktion, som stimulerats av återanvändningen av historien och ”historifiering” av den nyligen passerade tiden, har senmodernismen präglats av uppkomsten av nya intressegrupper och specialiserade marknader. Museer har därför kunnat överge det modernistiska projektets universella karaktär till förmån för marknadssegmentering och tematisering. Resultatet har blivit en andra ”museiboom” i Europa. En annan kraft som legat bakom boomen av kulturarvsproduktion under senare år har varit utvecklingen av attraktioner relaterade till regionala och lokala kulturer.³⁸

Intresset för nostalgi och autenticitet utvecklades dock inte förrän på 1970-80-talet. Nostalgi var då någonting som var för eliten men som nu blev mer populistiskt. Det hängde samman med en förändring i modet vad gäller konst, arkitektur etc., vilket i sin tur ledde till förändringar i lagstiftning.

Autenticitet har olika innebörd när man pratar om exempelvis naturmiljö och kulturarv. Autenticitet kan definieras utifrån olika perspektiv. Wang³⁹ lyfter fram ett *objektivt* perspektiv, ett *konstruktivt* och ett *existentiellt* perspektiv. Det *objektiva* perspektivet används i situationer då ett objekts ursprung lyfts fram, som i exempelvis museer. De enskilda objekten kräver en viss

unikhet. Denna definiering är svår att använda sig av när man tittar på exempelvis hela kulturer. Objektiviteten är inte det enda sättet att mäta autenticitet. Den *konstruktiva* definieringen lyfter fram autenticiteten i form av tro, perspektiv och makt. Autenticitet har utifrån ett andra perspektiv fått en tillskriven eller förhandlad/förmedlad mening och är således specifik för vissa kulturer eller grupper. Traditioner och olika typer av objekt kan exempelvis ses som konkreta former av kulturell autenticitet under en specifik tidsperiod. *Existentiell* autenticitet däremot relaterar till erfarenheter på individuell nivå och kan kopplas till Cohens⁴⁰ typologier över autenticitet och olika typer av turister, vilket jag beskriver i ett senare kapitel.

Traditioner anses som en konkret form av autentiskt sätt att leva. Hela modernismen, som en form av social, kulturell och politisk organisation, är förgivet taget i kontrast till vad som uppfattas vara ett traditionellt sätt att leva på. Vad som anses vara tradition och autenticitet är kultur i form av språk, litteratur, musik, konst och historia. Det kan även vara materiell form av kultur i form av speciella typer av konst, nationell arkitektur, olika stilar på kläder. Hit räknas även souvenirer och hantverk. Nationell kultur är även en form av tradition och autenticitet som avgränsas av nationella gränser, mönster efter agrar näring och speciella former av social och politisk organisation. Det viktiga vad gäller dessa exempel är att de alla har möjligheten att ses som en autentisk form av nationell, regional och lokal kultur. Det är på detta sättet, genom klassificering av både människor och objekt som identiteter både skapas och hålls vid liv. Man kan dock konstatera att enbart de traditioner som har någon koppling till människors behov och identitet överlever.⁴¹

Att bevara ett samhälles kulturarv och autenticitet görs självklart inte bara för turismens skull. Kulturarvet kan användas i bl.a. utbildningssyfte, men även som en lokal känsla av tillhörighet för både lokal befolkning och utomstående. Kulturarvet konsumeras därför både av besökare och lokalbefolkning. Det ökade varugörandet av kulturarvet gör oss medvetna om att produktion och konsumtion av kulturarv har en stark koppling till bredare frågor kring politik, ekonomi och andra former av kulturell art och kan tjäna många olika syften. Kulturarvet innebär i praktiken en differentiering av kulturer i både tid och rum.

Kulturarvet definierar även individualiteten och autenticiteten hos platser, kulturer och människor. Det ger inte bara uttryck för materiell och upplevd autenticitet, utan det skapar även förutsättningar för de symboliska värden som identifierats och som skulle kunna bli intressanta för försäljning på turismmarknaden. Kulturarvet är således både en politisk och en ekonomisk resurs och viktig för identiteten. Kulturarvet är

inte bara en produkt, utan många, och bestäms delvis av konsumenten vid konsumtionstillfället. Kulturarvet och autenticitet består av konstruerade värderingar, men kan inte lyftas ur sitt sociala och materiella sammanhang från den plats där det är lokaliserat.⁴²

Att prata om kulturarv utifrån producentperspektiv kräver även att man berör den andra sidan, dvs. konsumenten. Konsumenten är dock inte bara besökaren, dvs. turister, utan även lokalbefolkningen.

Den postmoderna turisten

Den postmoderna turismen handlar om föreställningar, autenticitet och flexibla mönster av produktion. De varor som producerats för den postmoderna turisten innehåller en lång rad av kulturarvsprodukter. Konsumtion av kulturarvet som görs av den postmoderne turisten kan ofta associeras till specifika sociala grupper och framför allt till medelklass, vilka har karaktäriserats som ”producenter och konsumenter av senmodernism”.⁴³

Många studier kring senmodernistisk konsumtion är gjorda av den franske sociologen Pierre Bourdieu, som påpekat att sociala klasser kämpar för att utmärka sig själva från andra genom utbildning, sysselsättning och konsumtion av handelsvaror. Bourdieus analyser kring kulturkonsumtion kan även appliceras på turismkonsumtion. Förståelsen för turismkonsumtion har betydelse för förståelsen av det förändrade efterfrågan på turism. En ökad efterfrågan på historia och autenticitet förklarar det ökade intresset för kulturarvsturism. Ett viktigt konstaterande är att de som besöker museer och kulturarvsplatser framför allt är de som innehar ett kulturellt kapital, vilket ofta är det nödvändigt för att kunna tolka kulturarvet. Det här är en viktig aspekt som jag själv vill lyfta fram i mina empiriska studier i Grythyttan, dvs. vad besökare har för förkunskaper om en plats, vad och hur de tolkar den bild som förmedlas av professionella⁴⁴. Besökares egna intressen, förkunskaper och bakgrund uppfattar jag har en stor betydelse för vad man tar till sig, uppfattar och kommer ihåg.

Att vara kulturturist är ett försök att ta sig bakom den fruktlösa fritiden och att återvända berikad av ny kunskap kring andra platser och andra människor. Kulturturister tenderar att ha en hög ekonomisk status, hög utbildningsnivå, tillfredsställande fritid och har ofta en sysselsättning med någon slags koppling till kulturinstitutioner. Den socioekonomiska profilen hos museibesökare och kulturarvsbesökare kan man därför säga knappast har förändrats de senaste 30 åren.⁴⁵

Det finns ett antal problem vad gäller autenticitet som handlar om medvetenheten om att förlora värden både för lokalbefolkning och för turister. Lokal-

Tourist type	Alienation	Authenticity	Holiday type
Existential	high	central	elitist, independent
Experiential			
Recreational			
Diversionsary	low	unimportant	mass package

Källa: Cohen, 1988 ur Meethan, 2001:93

Tabell 1. Typologier av autenticitet.

befolkning kan kritiseras för att varugöra och sälja sitt kulturarv, eller för att vara passiva offer av moderniteten, dvs. att inte bry sig om varugörandet av kulturarvet. Det kan finnas en risk för en beskyddande elitism som ser på andra kulturer med värdefulla autentiska attribut, som om de bevaras bara för att betraktas av turister ("the gaze of the tourists"). Det kan vara kulturer som anses låsta, eller som har fastnat i historien.⁴⁶

Cohen⁴⁷ har tagit fram olika typologier av autenticitet, vilka delar upp olika typer av turister och olika typer av turism. Typologierna går från "highly alienated existential tourists" som medvetet söker det autentiska, och som anser sig själva som resenärer snarare än turister, till "the non-alienated diversionary tourists" som inte anser att autenticitet är viktigt.

Typologier av autenticitet

Vissa turister söker medvetet efter det "verkliga" och det "autentiska", men om det är för personlig eller för existentiell tillfredsställelse, eller för att tillföra någon form av kulturellt eller socialt kapital är svårt att veta.

Själva processen där autenticitet söks handlar om att söka insikt och förståelse. Själva kärnprodukten inom turismen kan definieras som upplevelse(-er) för turister ämnade att konsumeras för att uppnå status, nyheter, socialisering, avslappning, intellektuell utveckling, stärkt gemenskap etc. På grund av att den tid som kulturturister befinner sig på besöksplatser ofta är kort måste historien "visas upp", i stället för att kunna underhålla besökarna. Med det perspektivet handlar attraktioner framför allt om väsentliga experimentella produkter som främjar känslor, sinnen, fantasi, kunskap och insikt, helt enkelt konstruktioner för upplevelser.

Varje besökare kommer med sina egna kulturella föreställningar, baserade på personliga intressen, tidigare erfarenheter och kunskaper. Det betyder att besökare till kulturarvsplatser ofta bidrar i produktionen av sina egna upplevelser genom egna föreställningar, sinnen och känslor färgade av personliga värderingar.

Besökare kan därför tolka budskapen på kulturarvsplatserna på helt annorlunda sätt än vad som var avsett. Den komplexa naturen i upplevelser bekräftar att besökarens beteenden är sensoriskt komplexa och känsloladdade. Komplexiteten förtydligar svårigheten som professionella har att förmedla kulturarvets budskap och den historiska förståelsen.⁴⁸ En viktig fråga jag behandlar i studien i Grythyttan är vad besökare har fått för bild, uppfattning, om platsen och om den överensstämmer med den bild som de professionella avser att förmedla.

Anledningen till att undersöka besökarnas behov kan vara att det är en nödvändighet för att ta fram utbudet, för att utveckla besöksmålet och för att marknadsföra det. Om besökarnas behov uppfylls resulterar det i att besökarna blir tillfredsställda och belåtna. Att identifiera behoven är en nyckelfaktor för att förstå besökarnas beslutsprocesser. Jag ska inte gå in djupare på turisternas motiv, eftersom det inte lär finnas någon enstaka teori som till fullo kan förklara detta. I stället kan man lyfta fram både Maslows behovstrappa, Isa-Ahola's klyfta mellan "escape-seeking" och föreställningen om "push-pull" faktorer.⁴⁹

Turisternas motiv för resor är oftast flera. Mångfalden finns på både individuell och kollektiv nivå. På den individuella nivån kan besökare ha flera olika behov som han eller hon försöker uppfylla. Crompton/McKay⁵⁰ exemplifierar med festivalbesök när de redogör för besökarnas behov på individuell och kollektiv nivå. Festivaler och kulturarvsplatser är inte likvärdiga besöksmål, men ändå en upplevelse där man får uppleva någonting utöver det vanliga, var på man kan likna behoven hos besökarna. På den individuella nivån finns exempelvis behovet av att möta och interagera med den egna familjen och på kollektiv nivå kan det vara behov som att uppleva en kulturell tradition, eller att få möjligheten till socialisering i grupper.

De förändrade mönster vi kan se inom turismen, dvs. en minskning av massturism och en ökning av specialiserad turism, har inte bara att göra med ändrade konsumtionsmönster. Det är även en följd av olika marknadsföringstekniker. Detta är vad "The British

Tourist Council” konstaterat i samband med att de arbetat med olika besöksprofiler. Deras slutsatser är att det skett en förändring i turismkonsumtionen och i besöksprofiler och -identiteter. Trenderna är att turister inte bara kommer att bli rikare utan att de samtidigt kommer vara mer medvetna och försiktiga med sina pengar. Turister kommer att resa ensamma och resorna kommer att bli kortare. Tiden för resan kommer att vara begränsad, vilket innebär att turisterna vill maximera sin upplevelse samtidigt som ansträngningen för att uppnå upplevelsen minskas. Turisterna kommer att söka mer individuella skraddarsydd resor i stället för paketresor och resenärerna kommer att vara äldre än tidigare och mindre stillasittande.⁵¹

Kommersialisering av kulturarvet – en effekt av den nya tidens turism

Idag finns det en trend som visar en mer inhemsk och lokal upplevelsebaserad form av kulturkonsumtion, vilket har påverkat utvecklingen av ett ”nytt kulturarv”. Utifrån detta har ”kulturarvsindustrin” växt fram med karaktärsdrag som är inriktat mot en fritidsorienterad och tillgänglig ”kulturarvsprodukt”. Kulturarvsupplevelsen strävar efter att bli en levande historiemiljö där besökare kan uppleva med alla sina sinnen i stället för att som tidigare beskåda genom glasmontrar. Intresset för historien kan tolkas som;

*”...not as a retreat from the present but as stimulated by the present. In this perspective, the heritage gaze is not a gaze on the past but a gaze which is thoroughly rooted in the present”.*⁵²

Olika kulturarvsplatser erbjuder olika rumsliga föreställningar om historien. Kulturarvsplatser idag representerar bl.a. gårdagens industrisamhälle; gruvor, gruvarbetare, kolminor etc. Platserna inbjuder besökaren att blicka in i familjernas sätt att leva och i de vardagliga momenten. De erbjuder en historia från en specifik plats eller levnadstil.⁵³ Gamla produktionsarenor, exempelvis gamla gruv- och kolminor, har idag fångats av konsumtionen och omvandlats till museum och besökscentra.

Kulturarvet är inget nytt fenomen. Kulturarvet har vi runt omkring oss och i våra vardagliga liv. Meningen är att människor ska få chansen att komma i kontakt med och lära sig om vanliga människor från förr. Med kulturarv menar inte bara olika typer av byggnader utan även folkets kulturarv och det industriella kulturarvet. När kulturarvet inplaceras inom begreppet museum får det en mer specifik mening och betecknar en institution som arbetar med en specifik typ av historia. Det nutida kulturarvet är ofta en konstruktion av simulerade miljöer framför det typiska museet med

samlingar i montrar. Beteckningen museum har vidgats och inkluderar även lokala museer, kulturarvsmuseer, friluftsmuseer och kulturarvsparkar.

Museerna har satts i en ny sits där man är tvungen att konkurrera om besökarna genom att vända sig direkt till publiken. För att möta behoven arbetar man utifrån strategier som innebär att; museerna arbetar med konkreta marknadsföringsfrågor för att nå ut till nya målgrupper; de varierar sin verksamhet till nya typer av platser för konsumtion, för att inte bara förlita sig till utställningar; de använder sig även av ny teknik i utställningar och i förmedlingen för att ge mer liv åt och öppna upp utställningarna till en vidare publik.⁵⁴

Inom kulturarvsdebatten finns en stark oro och kritik mot kommersialiseringen av kulturarvet. Tonvikten läggs framför allt på det sätt som kulturarvsidentiteter kan användas för att marknadsföra lokalsamhällen. Varugörandet av kulturarvet kan leda till att den kulturella diversifieringen kvävs och inbjuda lokalbefolkningen till att identifiera sig med den mest stereotypa och enkla bilden av kulturen. Den lokala publikens värld kan i sig själv reduceras till ett antal varugjordade teman, vilka har effekten att befästa skillnaderna mellan sociala grupper på estetisk och stylistisk grund.⁵⁵

Med det ökade flödet av idéer, information och människor tvärs över gränser så har den sociala högkomsten blivit mer sönderstyckad, upp-speedad och hybridiserad. Kulturarvet har därför fått en mångtydig betydelse. Det finns en stark ökning av nya kulturarvsbesöksmål som ofta har startats och drivs av entusiaster. Museer och kulturarvsplatser är också motivet för homogenisering av marknaden och beroende av att positionera sig i en global och snabbt föränderlig marknad. Nationella och lokala samlingar framtagna av entusiaster måste därför konkurrera med en förmodad global besöksindustri, där det populära ofta förändras väldigt snabbt.⁵⁶

Museer har traditionellt sett varit platser där samhällen har känt en tillhörighet, där man kunnat lyfta fram sin historia och där man kunnat forma en kulturell identitet. På senare år har den ”kulturella renässansen” fått ökad uppmärksamhet och kulturarvsupplevelser har blivit lika populärt som andra fritids- och turismaktiviteter. Politiker och planerare har tagit tillfället i akt att sammanföra museer i ekonomisk utvecklingsinitiativ. Museernas roll har således ökat och kulturella institutioner förväntas bidra med ekonomisk utveckling.⁵⁷

Det ökade intresset för museer och framför allt historiska och kulturella platser har även fört fram idén om vad som är ett museum och bidragit till att vidga det begränsade ”museet” till ett vidare perspektiv som innebär ett rum eller en plats. Man kan därför

inte bara betrakta museer utifrån besöksmål och byggnader. Museer är idag en rumslig relation och kan ses som en process av olika ordningar som äger rum på eller runt omkring olika besöksmål eller byggnader. Därför är det intressant att se på museer utan väggar, dvs. kulturarvsplatser.⁵⁸ Själv ser jag på Grythyttan som en plats utan väggar med kulturhistorisk intressanta miljöer. Jag definierar därför Grythyttan som en kulturarvsplats.

Kulturarvet är både standardiserat och anpassat till lokala förhållanden. Det är skapat utifrån efterfrågan på ekonomisk utveckling och turismindustrins behov av besöksvänliga produkter där tillgängliga, mottagliga och bekräftande berättelser kan ges. Kulturarvet gör dock anspråk på att berätta om specifika platser och måste då bidra med att ge lokala igenkännbara historiska förklaringar. Dicks⁵⁹ särskiljer här skillnaden mellan kulturarvsmuseer och temaparker och hävdar att temaparker inte har funktionen av att bidra med den lokala autenticiteten som kulturarvet gör. Kulturarvsmuseer har som sitt uppdrag att berätta historier som utmärker platsen från andra eller ett specifikt sätt att leva på från andra. Oavsett i vilket syfte, så karaktäriseras kulturarvet av löftet att föra samman både lokala egenarter och generella föreställningar.

Förmedling av kulturarvet

Kopplingen mellan objekt och byggnader och våra minnen av platser och identiteter är komplex. Det bidrar till frågor om minnena är framkallade av produkter och vilken roll som den kollektiva uppfattningen har. Urry⁶⁰ lyfter fram olika frågor som förenar diskussioner om kulturarvet och representationen, förmedlingen, uppfattningen etc. Han skriver bl.a. att genom den snabba tillväxten av besöksplatser kring det industriella kulturarvet sker en kommersialisering av historien och en förlust av makten om historien och dess kvalitet. Han påpekar även att vi har för lite kunskap om hur människors minnen kring platser, industrier eller sociala institutioner stimuleras, entusiasmeras och sedan ihågkoms. Vår kunskap om hur människor använder och svarar på kulturarvsplatserna är även begränsad. Själv menar jag att vi har för lite kunskap om hur representationen fungerar, och hur andra effekter från samhället påverkar bilderna som förmedlas av platser och samhällen.

Att ”komma ihåg” innebär att öppna möjligheterna för vad som kan ha varit, om hur händelser eller relationer skulle kunna ha hänt på ett annat sätt. Att komma ihåg är att gemensamt påverka utförandet. Det finns alltså ingen enstaka eller enkel historia som framförs genom kulturarvet.

Urry⁶¹ påpekar även att det kulturarv som ofta blir

ihågkommet är elitens eller de styrande klassernas, vilket betyder att ibland produceras en ensidig historia som underrepresenterar de fattiga, kvinnor, medelklassen, industri- och gruvarbetare etc. Inom den senaste tidens kulturarv har man dock försökt återställa denna obalans. Man har identifierat många glömda historier och försäkrat sig om att allt kulturarv har ett värde.

Bella Dicks⁶² menar att kulturarvsmuseer suddar ut gränserna mellan texter som förmedlas och de miljöer som förmedlas i texterna. Det är därför viktigt att öppna upp ögonen för kulturarvsföreställningen, dvs. det sätt som besökare, texter och miljön interagerar för att skapa historisk kunskap. Kulturarvsplatserna består av besökare som kommer i kontakt med föremål, landskap, byggnader, guider, åkturer, vandringar genom rekonstruerade miljöer, levandegjorda utställningar etc. Det sätt som besökarna uppfattar historien under besöket har inte utforskats i någon större utsträckning menar hon. Fyfe och Ross⁶³ hävdar att för att få en ordentlig uppfattning om detta behöver man nästan undersöka både besökare och lokalbefolkningens vardagsliv och framföra allt deras koppling till lokalhistorien i olika former, lika väl som deras egen uppfattning om dem själva som museibesökare. Intressant tycker jag även är frågan om vad besökare har för förväntningar och kunskap om platsen de ska besöka och sedermera, vilka berättelser och föreställningar som besökarna tar med sig hem efter besöket. Frågorna handlar både om diskurs och kollektivt minne samtidigt med minne i form av identitet och personlig biografi. Den första frågan föder en undran hur kunskap ihopsamlad av besökare som kommit i kontakt med kulturarvet kan relateras till en allmän diskurs om historien förmedlad genom tv, film, radio, skola, böcker och tidningar. Till den andra frågan hör hur besökare förstår sig på den kunskap de erhållit under besöket i relation till deras egna biografiska erfarenheter, personliga minnen och samtal med andra människor om det de besökt. Vad vi kan konstatera är att kulturarvet både handlar om att skapa en allmän myt samtidigt som det är en mötesarena för ”privata identiteter”. Det specifika med kulturarvet är just denna dualism.⁶⁴

Kulturarvsmuseer är ett rum där allmän kommunikation förekommer mellan utställningar och besökare. När historien kring någonting specifikt presenteras mobiliseras värderingar genom bilder, objekt, byggnader, tryckt material etc., vilket är uppbyggt för publiken. Själva produktionen av utställningar på museer, utställningstexter med bilder etc. och själva konsumtionen, dvs. besökarens aktiva tolkning av texter, är aspekter som bestämmer hur kulturarvet kommuniceras.

Kulturarvet skulle kunna ses som en social praktik

varpå produktion och konsumtion måste betraktas som sammanlänkande processer.⁶⁵ Detta innebär att man borde fokusera både på hur texter utvecklas och hur besökare uppfattar dem. Den här diskussionen anser jag dock inte bara handlar om texter i form av utställningstexter. Diskussionen kan appliceras på annat kulturarv än just det som visas inom museernas väggar. Jag syftar då på kulturarvsplatser utan väggar som exempelvis gruv lämningar, gammal stadsmiljö eller hembygdsgårdar och mycket mer. När man för in denna typ av kulturarv i sammanhanget handlar texterna exempelvis om broschyrmaterial för att marknadsföra ett samhälle, en plats eller ett besöksmål.

Kulturarvet är ett forum för olika typer av historisk representation och tolkning oavsett om det handlar om kulturarv inom museiväggar eller utan synliga väggar. Det är dock svårt att se någon tydlig relation mellan produktionen av kulturarvsplatser, texter som förmedlar kulturarvet och graden av tolkning som besökare gör. Bella Dicks⁶⁶ påpekar vikten av en teoretisk referensram som sammanbinder just produktion, texter och konsumtion på ett sätt som ändå inte förutsätter en orsak-effekt relation dem emellan, dvs. de är sammankopplade, men behöver inte påverka varandras utfall. För att förstå relationen mellan produktion, texter och konsumtion kan man se det som en process av kodning och tolkning. Kulturarvets texter i sig själva har inte någon egen mening eller betydelse enligt Dicks. Betydelsen uppnås i stället genom mötet mellan läsaren (i det här fallet besökaren) och texten. Texterna bestämmer till viss del vilken betydelse besökarna får ut av den. Texterna strukturerar historien som presenteras på ett sådant sätt att det är en viss typ av tolkning som uppmuntras. I vilken utsträckning som besökare återger just det som uppmuntrats är beroende av var på den "kulturella kartan" som besökare befinner sig. Vad Dicks⁶⁷ menar med kulturell karta är exempelvis om besökarna har tillgång till relativt radikala uppfattningar om historien kanske genom politik, studier eller genom egna erfarenheter från yrkeslivet, som gör att de skapar en egen referensram av kunskap som de bär med sig när de kommer i kontakt med och tolkar kulturarvet.

Representation av samhälle/plats

Kulturarvet uttrycker specifika budskap om specifika tider och platser och är ofta bundet till kollektiva kulturella identiteter som förmedlas. Det är därför intressant att fråga sig vilka kollektiva identiteter som lyfts fram. Detta är betydelsefullt för vad man betraktar som ett samhälles eller en plats gemensamma kulturella identitet. Vem eller vad är det som bestämmer över vad man ska prioritera och inte? Vad säger

då kulturarvet om den specifika lokala identiteten som förmedlas på platser? Tänkvärt är att kulturarvet inte bara representerar historien utan att det även är med och påverkar definitionen av platser. Genom att representera människor på geografiskt lokaliserade platser/samhällen skapas likheter mellan människor och territorier. Dicks⁶⁸ refererar till begreppet "imagined community" vilket fokuserar på platsautenticiteten som kulturarvet gör anspråk på. Det är klart att berättelser och skildringar har möjligheten att påverka denna föreställda gemenskap och att gemenskapen kan uppfattas på olika sätt. Genom kulturarvet kan man bygga upp olika visioner om gemenskap. Helt klart är att kulturarvsmuseerna hjälper till att förhöja den unika identiteten som en specifik plats gör anspråk på. Kulturarvet gör anspråk på att representera människorna på en specifik plats vid en specifik tidpunkt. Identiteten eller gemenskapen som bildas på exempelvis besöksplatser möjliggör för samhällets medborgare att ta varandras existens för givet och föreställa sig själva som en del av gemenskapen. Hur människor och lokalbefolkning framställs påverkar dock hur besökare uppfattar dem.

"Are 'they' to be thought of as a collective identity, united around shared moral or political values, as in the notion of imagined communities and national identifications? Or are 'they' to be deconstructed, and imagined rather as a constellation of fragmented and conflicting identities?"⁶⁹

Lokala museer, exempelvis ekomuseer och friluftsmuseer och den nya museologin har dock försökt att instifta en mer demokratisk, lokalbaserad förståelse av samhället.

"the true limits of the museum should not be the boundary walls of the museum building and its grounds: they should be the whole of a defined geographical territory, which might be a small village at one extreme, or a whole country in the case of a national museum...In traditional museums the driving force and control is the expert staff and their wishes, while in 'new museology' it is the community, its collective memory and will"⁷⁰

För lokala museer som representerar ett samhälle sammanfaller det med att även representera platsen, vilket betyder att museet bör bygga upp en aktiv och ömsesidig relation med platsen. Skildringen och framställningen av platsen innebär därför två olika saker, dels framställningen av historien, dels att ge uttryck för lokala människors röster.

Problemet med att skildra ett samhälle är faran för att återinföra en homogeniserad och idealiserad vision som hamnar i samma ideologiska kategori som folk-

idealet. Problemet uppstår när samhället urskiljs som sociala relationer i stället för att bli igenkänd som en produkt av kollektiva föreställningar. Andra inbyggda problem är spänningen mellan samhället som uttryck för mångsidiga inhemska identiteter, och som en homogeniserande föreställning av folket, dvs. folket på platsen.⁷¹

En annan viktig aspekt i sammanhanget är guiders roll och speciellt i sammanhang där det finns språkliga barriärer. Guiden får ta på sig rollen av att kungöra berättelserna kring platserna, vilket innebär att besökarna får en annan bild än om de kunnat läsa själva och bilda sig en egen uppfattning. Vi måste dock konstatera att allt material i form av bilder och text som förmedlas på besöksplatser är partiska och selektiva. Vi kan aldrig påstå att någon typ av tolkning egentligen är absolut eller korrekt. Utomstående kan kanske inte uppfatta samma saker som lokalbefolkning gör. Alla bildar sig en egen uppfattning utifrån egna preferenser.

Lokalbefolkningens representation kontra de professionellas

Lokalbefolkningen är objekt i den bemärkelsen att lokalhistorien och kulturarvet representerar dem och deras historia. De kan både vara subjekt och objekt i kulturarvet. Lokalhistorien och kulturarvet kan inte bortse ifrån lokalbefolkning. Det handlar om det vardagliga livet. Det gör anspråk på att representera dem med en autenticitet, aktualitet och realism som det traditionella museet inte kan erbjuda. När det gäller det industriella kulturarvet har det liv som skildras nyligen levts. Det finns sannolikt människor kvar som upplevt livet som skildras eller så finns familjemedlemmar kvar som kan bidra med egna minnen.

Bella Dicks har i *Heritage place and community*⁷² skildrat lokalbefolkningens känslor vid uppbyggnaden av "Rhonda Heritage Park" i Wales, ett industriellt kulturarv, och vilken sorts roll som de tilldelades i denna utveckling. Hon har framför allt koncentrerat sig på hur den lokala entusiasmen för kulturarvet uppenbarats; hur lokalbefolknings röster hörs, eller omvänt, hur de motsätter sig möjligheten att få sina egna minnesmärken upplyfta till historien. Dicks ger ett exempel på hur små kommittéer med lokala entusiaster inte var intresserade av att "ställa ut" Rhonda som ett föreställt samhälle ("imagined community"), utan i stället använda de bevarade kolgruvorna i undervisningssyfte för framtida generationer om historien, om regionens kolgruvsindustri och om de liv som levdes där. Hela kulturarvsprojektet framställs som en del av ett allmänt utbildningsprojekt där det lokala kulturarvet kan användas som forum för att påminna

lokalbefolkning om regionens historia. Entusiasterna och lokalbefolkningen syftar inte till att bidra med ny och fängslande kunskap för utomstående. Professionella och själva utställningsdiskursen vänder sig dock till turister, besökare, för vilka kunskapen är ny och okänd.

Sättet att värdera kulturarvet märker vi skiljer sig, vilket även lyfts fram i Riksantikvarieämbetets kunskapsöversikt över "Kulturarvet som resurs för regional utveckling"⁷³. Vad vi kan konstatera är att lokalbefolkning och professionella i kulturarvssektorn har olika syn på kulturarvet, och olika syften med bevarandet och förmedlingen av kulturarvet. Kulturarvet ger dock möjligheten att länka de lokala historierna till större vidare perspektiv.

Dicks lyfter fram två olika sätt att förstå kulturarvets representation eller framställning. Det ena sättet handlar om framställningen av lokala autentiska historier och den andra om framställningen om folkets eget krav på den lokala ekonomin och kulturresurser, som exempelvis byggda miljöer, offentliga platser etc. Dicks exemplifierar med lokalbefolkningen i området kring "The Rhonda Heritage Park" vilka säger att området tagits ifrån dem och att det inte är de själva som "äger" området längre. Då syftar de på den specifika identiteten som de tidigare känt var deras. De syftar även materiellt på arvet som bokstavligt talat tagits ifrån dem.

*"I think it probably started at the wrong time, when there was so much friction because they were shutting so many pits. There was a lot of bitterness about them shutting and putting so many little communities out of work. Then they want to build a Heritage park costing so many thousands of pounds. It was causing friction in so many people, arguments as to whether it was a good thing."*⁷⁴

Förmedling av kulturarvet kan även innebära ett bidrag med förmåner och jobb till det lokala området och en uppmuntran gentemot den lokala allmänhetens tillgång till kulturarvets resurser. Det här innebär att förmedling av kulturarvet inte alltid handlar om en historiebeteckning, utan allmänhetens tillträde till materiella och kulturella tillgångar som anses tillhöra den lokala platsen. På detta sätt kan ett kulturarv som framställs handla "om" människorna även vara "av" och "för" lokalbefolkningen.

Det "nya kulturarvet" gör dock anspråk på att representera vardagslivet, vilket innebär att kodningen även måste engagera lokala röster, vilket är det som bidrar med äkthet och autenticitet, och ofta är det som lockar besökare.⁷⁵ Viktigt är dock att poängtera lokalbefolkningens möjlighet till påverkan utifrån från diverse influenser från samhället i övrigt, vilket kan

påverka synen på närområdet, kulturarvet och platsen. En förändrad syn på platsen påverkar i syn tur vad som förmedlas utåt.

Vad förmedlas och tolkas?

Det är inte bara de professionella som ensam producerar och formar kulturarvsupplevelsen. Dicks⁷⁶ menar att det finns tre olika sorter av expertkunskap som ingår i kodningen av kulturarvet kring exempelvis bergsbruk och gruvarbetet. Först har vi den lokala kunskapen som finns hos f.d. gruvarbetare och bergsmän och hos lokalbefolkning vilket kommer ifrån deras egen erfarenhet, utbildning inom arbetet och kollektiva organisationer etc. Den andra, den akademiska kunskapen om lokalhistorien, är framför allt koncentrerad på detaljerade historiebrevningar i textformat, medan den tredje expertkunskapen, utställares kunskap, den professionella kunskapen hos kulturarvsförmedlare, är riktad mot estetisk och experimentell design av besöksattraktioner. Kulturarvstexter kan på så vis vara en produkt av mångsidig kunskap. Intet sagt att så alltid är fallet.

Att ”sätta ihop” kulturarvet till en produkt och förmedla historien innebär ändå att mycket sällas bort på vägen och ställningstagandet görs för att vissa bitar ska få vara med och andra inte. Att ha ansvar för tolkning och förmedling innebär därför att man har en ganska stor makt över lokala resurser. Utifrån råmaterial sätts kulturarvet ihop med hjälp av rekvisita, bilder och utställningar etc. till en förmedlingsbar produkt och en besöksbar attraktion. Att lyfta fram maktperspektivet i det här sammanhanget tycker jag är väldigt intressant. Redan i det inledande stadiet i min empiriska studie kan jag se att uppfattningen om vad som är värdefullt att förmedla till besökare, vad som anses vara värt att satsa på skiljer sig mellan professionella och lokalbefolkning, och dessutom inom kategorin professionella. Att kulturarvet väljs att lyftas fram eller icke i den bild som förmedlas av Grythyttan och att många uppfattar att initiativen till den bild som förmedlas kommer ovanifrån är också tecken på makt.

Interpretationen som handlar om tolkningen och förmedlingen av kulturarvet innebär både ”hårdvara” i form av att producera utställningar, planera besöksplatser interiört och exteriört och ”mjukvara” i form av skyltning, bildskärmar, bildspel, videofilmer etc. Det innebär även specialkunskap i form av landskapsarkitektur, arkitektonisk design, interiör design, videoproduktion, fotografering, historisk forskning och även lämpliga studier och marknadsundersökningar framför allt med koppling till besöksnäringen.⁷⁷ Mycket olika kunskap och många olika människor är

med och påverkar vad som förmedlas i kulturarvsprodukterna. Det är när platsen besöks, texter läses etc. som historiska platsidentiteter definieras. Intressant är därför att fråga sig vad det är för identitet som besökarna uppfattat. Det handlar på sätt och vis om att fundera över retoriken hos kulturarvet och identifiera hur texter i sig själva tilltalar besökare och hur besökare uppfattar texten.

Det är framför allt museer som har nyckelrollen vad gäller att kommunicera och uttrycka det kulturella kapitalet, vilket ofta är anledningen till att besöka museer. Det är kulturella faktorer som intresset för historien och de kulturella värden som museer bidrar med som förklarar människors besök till museer och kulturarvsplatser. Undersökningar har visat att kulturarvsbesökare ofta har en motivation att lära sig om historien och att de har ett specifikt intresse för just den period i historien som förmedlas på platsen som besöks.⁷⁸

En kvalitativ undersökning med fokus på ett specifikt kulturarvmuseum kan ge oss förståelse över hur professionellas kodning i förmedlingen av kulturarvet får en betydelse genom den aktiva tolkningen hos besökarna. Flera metodologiska undersökningar har gjorts för att försöka förstå hur besökare uppfattar och svarar på själva museiutställningar. I en sociologisk undersökning kan man exempelvis undersöka hur besökarens sociala ställning och kulturella identifikation (klass, ras och generationsförståelse) tillsammans med deras personliga biografi och familjehistoria skapar en förståelse för den tid och plats som förmedlas. Tendenser har funnits inom museiforskningen och i många kvantitativa undersökningar att skildra besökskategorier eller att kategorisera besökskunskap i stället för att undersöka den sociala kontexten hos människors olika engagemang för historien och platsen. Detta berör själva besöket likaväl som människors generella politiska och kulturella förståelse och en etnografisk förklaring över hur historisk kunskap gestaltas i verklig social kontext.

Ur ett kulturgeografiskt perspektiv kan man se besöket till kulturarvsplatser som en resa där kulturarvet bidrar med en blandning mellan allmänna skildringar och människors egen biografi och erfarenhet. Geografiska resor från plats till plats bidrar till en källa av kulturarvs biografi. Kulturarvmuseer bevarar den materiella kulturen från tidigare generationer och erbjuder besökarna en upplevelse i tid och rum.

Vad som erbjuds anses tillräckligt autentiskt bara om besökarna känner igen sig och kanske får associationer till barndomsminnen och annat. Autenticitet hos kulturarvet bedöms mer med koppling till de idéer och föreställningar man erhåller om föremål och annat som ställs ut hellre än minnen och personliga erfarenheter.

Igenkänningen hos det lokala kulturarvet beror på graden av kulturell och biografisk närhet mellan den ”värld” som ställs ut och förmedlas och besökarens egna värld. För att förstå kulturarvskommunikationen måste man således undersöka den kulturella närheten mellan besökarnas liv och livet som förmedlas i texter och bilder.⁷⁹

Vi kan konstatera att besökare som kommer till kulturarvsplatser har någon typ av förkunskap kring exempelvis hur ett gruvsamhälle såg ut. Sällan är besökare helt nollställda och redo att skapa sig en helt ny uppfattning utifrån texter och annat som förmedlas på plats.

Vad jag kan utläsa är dock att besökare som har någon slags koppling till kulturarvet som förmedlas, antingen genom familj eller genom kunskap om de bergsbruk eller järnbruk som fungerat på plats, har en stor betydelse för hur man tar till sig och uppfattar det som förmedlas.

Sammanfattande reflektion

I dagens senmoderna samhälle kan vi urskilja nya mönster av en mer fragmenterad fritidskonsumtion. Turismen varugör platser som presenteras med specifika kvaliteter, unika för just den platsen. På samma sätt varugörs kulturer, vilket är en tydlig effekt av den nya tidens turism. Kulturer har till viss del kommersialiserats. Det har bl.a. inneburit en förlust av makten om historien och dess kvalitet.

Den moderna turismen har inte bara påverkat samhället utan de mänskliga relationerna, besökarnas intressen och värderingar av kulturella produkter m.m. Besökarna är själva med och påverkar utfallet av den egna upplevelsen. Tolkning och förmedling av en plats innebär därför en stor makt över lokala resurser och den lokala kulturen. Därför är det viktigt att fundera över vad som visas upp och vilken historisk kunskap som interaktionen mellan besökare, texter och miljöer skapar. Besökarens uppfattning och själva upplevelse har en lika stor betydelse som tolkning och förmedling. Det kan ge en bekräftelse på att budskapet gått fram. Det ger oss en uppfattning om upplevelsen, och även vad som förväntas och efterfrågas.

Helt klart är att man på olika nivåer inom kulturarvssektorn och turismnäringen har olika syn på bevarande och förmedling av kulturarvet. Jag ser därför viktiga av att göra undersökningar på kulturarvsplatser för att lyfta fram både kulturarvssektorns, turismnäringens och kommunens m.fl. syn på den lokala platsen, på historien och kulturarvet och vad som anses värdefullt att förmedla till besökare. På liknande sätt bör man göra en jämförande studie med besökare för att få deras uppfattning om platsen, dvs. hur de uppfattar

den lokala platsen och det som förmedlas om den. Intressant är därför att undersöka vilken identitet som besökarna uppfattat. Det innebär att identifiera hur texter i sig själva tilltalar besökare och hur besökare uppfattar texten. En tredje part är självfallet lokalbefolkning och deras uppfattning om den plats som varugörs för besöksnäringen. Kulturarvet representerar människorna på platsen och det påverkar hur besökare uppfattar dem.

Intressant är därför resultatet av en kvalitativ undersökning med fokus på ett specifikt kulturarvsmuseum eller kulturarvsplats som skulle kunna ge oss en förståelse för de professionellas kodning, förmedlingen av kulturarvet och den aktiva tolkningen hos besökarna. Produktionen och konsumtionen interagerar, varför fokus bör ligga på både texternas utveckling eller utvecklingen av bilder av platser och besökarnas uppfattning om dem. Själva kodningen och tolkningen är vad som ger bilden av platsen och kulturarvet. När nya influenser utifrån påverkar kodningen och förmedlingen av platsen ger det på samma sätt besökaren en annan bild att tolka och uppfatta. Frågan är även om efterfrågan styr vilken bild man vill förmedla av en plats.

I stället för att anta att effekter av kommersialiseringen påverkar autenticiteten och värdena på kulturprodukter kan en undersökning även lyfta fram konkreta effekter som bekräftar eller förkastar antagandena. Som jag nämnde inledningsvis är min tes att representationen av kulturarvet på platser skiljer sig i den bild som förmedlas. Influenser från dagens senmoderna samhället uppfattar jag påverkar förmedlingen, och det sätt vi tolkar kulturarvet på. På vissa platser innebär det att kulturarvet och platsens historia inte lyfts fram över huvud taget. Det tas för givet. Kulturarvet finns där utan att det behöver lyftas fram. Frågan är vad det ger för effekter i framtiden? Innebär det att en yngre generation växer upp utan att ha kunskap om historien och utan en förståelse för varför samhället ser ut som det gör idag. Påverkar det värdet av kulturarvet och det som betraktas som kulturarv? Tv, film, massmedia i allmänhet kan dessutom påverka vår bild om vad som är värdefullt i samhället idag. Frågan är hur och vad vi värdesätter i framtiden?

Den konkreta förmedlingen och uppfattningen av en plats kan ge oss exempel som är starkt kopplade till teorier kring den nya tidens turism och kommersialiseringen av kulturarvet. Just denna teoretiska utgångspunkt använder jag mig av i min empiriska studie i Grythyttan. Syftet med undersökningen är att lyfta fram de bilder av Grythyttan som förmedlas till besökare, som lokalbefolkningen har av sin plats och som besökarna får av platsen. Intressant med Grythyttan är att det karaktäriseras av det moderna samhället i kon-

trast till det senmoderna projektet Måltidens hus, vilket i allra högsta grad har påverkat den bild av platsen som förmedlas och uppfattas. Frågan är vilket utrymme det traditionella Grythyttan, kopplingen till Bergslagens järnhantering och en stor del av lokalbefolkningens kulturarv får för plats i samhället? Undersökningen är

en del av mitt avhandlingsarbete som syftar till att lyfta fram kulturarvets plats i dagens senmoderna samhälle, dvs. vad kulturarvet får för utrymme i dagens samhället som bl.a. karaktäriseras av platslöshet, kommersialisering, globalisering, medialisering och högrörlighet.

Noter

10. I tidigare kapitel har jag behandlat samhällsskiftet från det moderna till det senmoderna samhället och lyft fram vissa nyckelbegrepp som exempelvis kommersialisering och differentiering som karaktäriserar dagens senmoderna samhälle. Jag har även behandlat definitionen av plats och rum och hur platsens och resursers (ex. natur och kultur) betydelse för oss förändrats över tid.
11. Meethan, 2001:4.
12. Cohen, 1988:380.
13. Meethan, 2001:73.
14. Meethan, 2001:56.
15. Meethan, 2001:167.
16. Dicks, 2000b:43.
17. Meethan, 2001:114–118.
18. Richards, 1996:265.
19. Richards, 1996:261–263.
20. Meethan, 2001:124.
21. 1988:371–372.
22. 1989a, 1989:b, 1993:3–28.
23. Meethan, 2001:20.
24. 2001:33–35.
25. 2001:36–40.
26. 1991:33–53.
27. Ur Meethan, 2001:36.
28. Harvey, 1993:17.
29. 1991: 33–53, Harvey, 1989a:219.
30. 1989a:218.
31. Harvey, 1998a:218.
32. Ibid.
33. Soja, 1999:267–268.
34. 1999:262.
35. Soja menar att *perceived space*, det han kallar för *Firstspace*, den materialiserade rumsligheten har legat i fokus för geografiska analyser, medan *Secondspace* (*conceived space*), är mer idealistisk än materialistisk och representerat geografers ideologiska diskurser, det sätt vi tänker och skriver om texten och hur geografi är generellt. Enligt Soja arbetar ofta geografer mitt emellan dualisemen *Firstspace-Secondspace*. Det Soja kallar *Thirdspace* (*Lived space*) representerar ett annorlunda sätt att se på det mänskliga användandet av rummet. 1999:265–267.
36. 2001:6, 138–144.
37. Meethan, 2001:90–92.
38. Richards, 1996:273–275.
39. 1999.
40. Cohen, E., 1988:374–380.
41. Meethan, 2001:95–96.
42. Meethan, 2001:95, 101–107.
43. Richards, 1996:267–272.
44. Inom kategorin professionella räknar jag in de som aktivt arbetar med att förmedla en bild av Grythyttan, dvs. kommun, turismnäring, hembygdsförening etc.
45. Ibid.
46. Meethan, 2001:92–93.
47. Cohen, E., 1988:376–380.
48. McIntosh/Prentice, 1999:606–609.
49. Crompton/McKay, 1997:426.
50. 1997:426.
51. Meethan, 2001:72–73.
52. Dicks, 2000b:47.
53. Dicks, 2000b:57.
54. Dicks, 2000b:33–41.
55. Dicks, 2000b:64–67.
56. Urry, 1996:61–62.
57. Tufts/Milne, 1999:614.
58. Hetherington, 1996:155.
59. 2000b:64–67.
60. 1996:52.
61. 1996:57.
62. Dicks, 2000b:67–69.
63. 1996:127–149.
64. Dicks, 2000b:70.
65. Dicks, 2000b:71–72.
66. 2000b:74.
67. 2000b:75.
68. Dicks, 2000b:78.
69. Dicks, 2000b:95.
70. Boylan, 1990 ur Dicks, 2000b:96.
71. Dicks, 2000b:96–99.
72. 2000b:149 ff.
73. 2002:18.
74. Intervju från fokusgrupp 2 Dicks, 2000b:164.
75. Dicks, 2000b:180–194.
76. 2000b:171.
77. Dicks, 2000b:175–177.
78. Light, D./Prentice, R, 1994:90–114 och Merriman, 1989 i Dicks, 2000b:198.
79. Dicks, 2000b:198–205.

Litteratur

- Blomkvist, N. (red.) (1991) *Kulturmiljö. Historien i landskapet*. Utbildningsradion.
- Britton, P. (1991) Tourism, capital and place: Towards a critical geography of tourism. I *Environment and Planning: Society and Space*. Vol. 9. nr 4, s. 451–478.
- Cohen, E. (1988) Authenticity and commoditization in tourism. I *Annals of Tourism Research*. Vol. 15. nr 3 s. 371–386.
- Crompton, J.L./McKay, A. (1997) Motives of Visitors Attending Festival Events. I *Annals of Tourism Research*. Vol. 24. nr 2, s. 425–439.
- Dicks, B. (1999) The view of our town from the hill: Communities on display as heritage. I *International Journal of Cultural Studies*. Vol. 2, nr 3, s. 349–368.
- Dicks, B. (2000a) Encoding and Decoding the People: Circuits of Communication at a Local Heritage Museum. I *European Journal of Communication*. Vol. 15, nr 1. s. 61–78.
- Dicks, B. (2000b) *Heritage, Place and Community*. University of Wales press. Cardiff.
- Frykman, J./Löfgren, O. (1979) *Den kultiverade människan*. Liber. Lund.
- Fyfe, G./Ross, M. (1996) Decoding the visitors's gaze: rethinking museum visiting. I Macdonald, S./Fyfe, G. (eds.) (1996). *Theorizing Museums*. Blackwell Publisher.
- Giddens. (1999) *Modernitet och självidentitet: självet och samhället. I den senmoderna epoken*. Göteborg: Daidalos.
- Harvey, D. (1989a) *The Condition of Postmodernity: An enquiry into the origins of cultural change*. Oxford: Blackwell.
- Harvey, D. (1989b) *The Urban Experience*. Oxford: Blackwell.
- Harvey, D. (1993) From Place to Space and Back Again: Reflections on the condition of postmodernity. I Bird, J./Curtis, B./Putnam, T./Robertson, G./Tickner, L. (eds.) (1994). *Mapping the Futures: Local cultures, global change*. London: Routledge.
- Hetherington, K. (1996) The utopics of social ordering: Stonehenge as a museum without walls. I Macdonald, S./Fyfe, G. (eds.) (1996). *Theorizing Museums*. Blackwell Publisher.
- Lefebvre, H. (1991) *The Production of Space*. Blackwell. UK.
- Liedman, S-E. (1997) *I skuggan av framtider. Modernitetens idéhistoria*. Stockholm. Bonnier Alba.
- Light, D./Prentice, R. (1994) Who consumes the heritage product? I Ashworth, G./Larkham, P.J. (eds.). *Building a New Heritage: Tourism, Culture and Identity in New Europe*. London and New York. Routledge.
- Lyon, D. (1994) *Postmodernitet*. Studentlitteratur. Lund.
- MacCanell, D. (1989) *The Tourist. A new theory of the leisure class*. Schocken books. New York.
- Macdonald, S./Fyfe, G. (eds.) (1996) *Theorizing Museums*. Blackwell Publisher.
- McIntosh, Alison, J./Prentice, Richards, C. (1999) Affirming authenticity. Consuming Cultural Heitage. I *Annals of Tourism Research*. Vol. 26, nr 3, s. 589–612.
- Meethan, K. (2001) *Tourism in global society. Place, culture, consumption*. Palgrave.
- Nordstedts. (1999) *Nordstedts svenska ordbok*. Språkdata och Nordstedts ordbok.
- Nordstedts. (2000) *Nordstedts stora engelsk-svenska ordbok*. Tredje Upplagan. Nordstedts Ordbok HB.
- Nuryanti, W. (1996) Heritage and postmodern tourism. I *Annals of Tourism Research*. Vol. 23, nr 2, s. 249–260.
- Prösler, M. (1996) Museums and globalization. I Macdonald, S./Fyfe, G. (eds.) (1996). *Theorizing Museums*. Blackwell Publisher.

- Richards, G. (1996) Production and Consumption of European Cultural Tourism. I *Annals of Tourism Research*. Vol. 23, nr 2, s. 261–283.
- Riksantikvarieämbetet. (2002) *Kulturarvet som resurs för regional utveckling*. Rapport 2001:1. Stockholm.
- Soja, Edward, W. (1999) Thirdspace: Expanding the Scope of the Geographical Imagination. I Massey, D./Allen, J./Sarre, P. (eds.) (1999). *Human Geography Today*. Polity Press. UK.
- Tufts, S./Milne, S. (1999) Museums. A Supply-Side Perspective. I *Annals of Tourism Research*. Vol. 26, nr 3, s. 613–631.
- Uriely, M. (1996) Theories of Modern and Postmodern Tourism. Ben-Gurion University of the Negev, Israel. Tidskrift på nätet. I *Annals of Tourism Research*. Vol. 24, nr 4, s. 982–985.
- Urry, J. (1996) How societies remember the past. I Macdonald, S./Fyfe, G. (eds.) (1996) *Theorizing Museums*. Blackwell Publisher.
- Urry, J. (2000) *Sociology Beyond Societies. Mobilities for the twenty-first century*. London: Routledge.
- Waitt, G. (2000) Consuming Heritage. Perceived Historical Authenticity. I *Annals Tourism Research*. Vol. 27, nr 4, s. 835–862.
- Wang, N. (1999) Rethinkingg autenticity in tourism experience. I *Annals of Tourism Research*. Vol. 26, nr 2, s. 349–370.

Kulturarv, turism och regional utveckling

Jonas Grundberg

Rapport R 2002:9 ETOUR,
Mithögskolan i Östersund

Sammanfattning

Rapportens problemfält utgörs av hur olika former av globala utvecklings- och förändringsprocesser i världen påverkar bruket av kulturarv i Sverige.

Bakgrunden till rapporten är att utvecklingen i världen under de senaste 30 åren kännetecknas av en alltmer tilltagande kulturell, social och ekonomisk globalisering. De ekonomiska uttrycken och konsekvenserna av denna utveckling är relativt väl kända. Mindre väl känt är kanske hur denna utveckling även får tydliga konsekvenser för innehållet i och bruket av kultur och kulturarv. Dessa blir alltmer tagna i anspråk för att fungera som resurser för regional utveckling och turism. Den ekonomiska utvecklingen gör att kultur och kulturarv i växande grad produceras och konsumeras som kommodifierade varor, tjänster och fungerar som resurser för image och marknadsföring. Detta representerar en delvis ny ekonomisk logik och är ett drastiskt brott mot tidigare synsätt och perspektiv på kultur och kulturarv som en "icke-kommersiell" eller "icke-ekonomisk" del av ett samhälle.

Hur kultur och kulturarv kan fungera som resurs för regional utveckling och turism är av stort intresse för politisk planering av utveckling och strategi kring kulturarvssektorn och för regional utvecklingsverksamhet i Sverige. Det är naturligtvis även av stort intresse för de olika nationella och regionala organisationer som hanterar kulturarv och turism i Sverige.

Rapporten är uppbyggd i fem steg och följer följande problemställningar:

- Vad är kulturarv och hur kan det bäst definieras för att förstås?
- Hur har kulturarv använts som begrepp och uttryckts i Sverige tidigare? Vilka resultat har tidigare bevarande och bruk av kulturarv haft?
- Hur förändras världen för närvarande i en globaliserande riktning och vilka följder har det för bruket av kultur och kulturarv?
- Vilka konsekvenser har denna globalisering för Sverige?
- Hur används kultur och kulturarv som resurser för utveckling av turism i Sverige, jämfört med ett par närliggande länder – Danmark och Skottland.
Rapportens resultat är i korthet följande:
- Kulturarvet kan bäst definieras som i första hand det historiebruk som finns i samhället, uttryckt som de kulturprocesser i samhället som hanterar och

bearbetar det förflutna i samhället. Dessa är pågående kulturprocesser och uttrycker den samtidsroll kulturarvsförvaltningen har. I andra hand är kulturarvet även det resultat av avslutade kulturarvsprocesser som bildar en materiell kategori av museisamlingar, kulturminnen och -miljöer, m.m.

- Kulturarvet som begrepp och museiverksamhet grundlades i sin moderna form kring mitten på 1800-talet och fungerade framför allt som ett illustrerande, kulturellt uttryck för den svenska nationstanken. Denna inriktning och verksamhet utsattes inte för några grundläggande förändringar förrän med 1970-talets introduktion av en ny kulturpolitik. Denna nya politik medförde att kulturpolitiken blev ett särskilt eget sakpolitiskt fält som skulle se kulturen som en välfärdsresurs. Under 1970 och 1980-tal utvidgades sakta en tidigare monumentfixerad kulturminnesvård till att bli en inom samhällsplaneringen integrerad kulturmiljövård. Om denna utveckling kan betecknas som en relativt lyckosam utveckling av kulturarvsförvaltningen samhällsroll är utvecklingen av museerna eventuellt mer tveksam och splittrad. 1970-talets kulturpolitiska inriktning på kulturen som en allmän "icke-kommersiell" välfärdsresurs gäller i stort fortfarande och har inte utvecklats eller förändrats.
- Den globalisering världen genomgår är av en relativt omvälvande natur och påverkar samtliga ekonomiska, sociala och kulturella förutsättningar för samhällen. Den innebär att den ekonomiska utvecklingen blir alltmer transnationell, alltmer mobil och mindre bunden till specifika platser. För kultur och kulturarv innebär globaliseringen att de laddas upp och används som resurser för både konflikt och utveckling. Den ekonomiska utvecklingen gör att kultur och kulturarv alltmer produceras och konsumeras som kommodifierade varor och tjänster och resurser för image och marknadsföring inom ramen för en delvis ny ekonomisk logik. Detta medför att nationer, städer och regioner konkurrerar allt intensivare med varandra och måste marknadsföra sig som attraktiva destinationer – platsmarknadsföring. Detta, tillsammans med den allt större betydelsen för turismnäring gör att kultur och kulturarv får en allt större roll som resurser för image och attraktionsutveckling för platser.
- Den globalisering av ekonomi, sociala, politiska och kulturella förhållanden som äger rum i världen sker även i Sverige. På samma vis som i omvärlden finns det en betydande potential för regional utvecklingsplanering att ta tillvara och utnyttja kultur och kulturarv som resurser för social mobilisering, utveckling av image och turism. Uppmärksamheten

för denna potentiella möjlighet förefaller dock vara skiftande och relativt lågt utvecklad inom regional planering, kulturarvsförvaltning och turismnäring i Sverige. Synsätt på att använda kultur och kulturarv som resurser för ändamål av ekonomisk, kommersiell art stöter också på betydande motstånd av olika slag. Motstånden kan yttra sig som antingen ren oförståelse inför hur kultur och kulturarv kan vara ekonomiska resurser för marknadsföring, attraktionsutveckling, m.m. inom ramen för en ny ekonomisk logik eller som resurs för turism. Det kan också yttra sig som ett ideologiskt motstånd mot att kultur och kulturarv skulle användas som en resurs för "kommersiella" ändamål.

- En jämförelse av den utveckling av turism som utvecklats med hjälp av kulturmiljöverksamhet i Sverige, Danmark och Skottland visar att Sverige

ligger långt efter i utvecklingen. Detta är samtidigt förvånande med tanke på att Sverige satsar jämförelsevis betydande ekonomiska medel på sin kulturarvsförvaltning och kulturmiljö. Orsakerna kan böttna i frånvaron av en nationell strategi för en turism med kulturella inslag i Sverige. Den kan också böttna i den ensidigt museala inriktning som svensk, regional kulturmiljöverksamhet har.

Rapporten ingår som ett självständigt delprojekt inom programområdet *Natur och kulturresurser* vid ETOUR, Mitthögskolan. Resultatet av arbetet kommer att användas som underlag för en kommande avhandling kring globalisering, kulturarv och turism.

Bilaga 2 – Historisk bakgrund för studiens kulturmiljöer

Strömsbergs bruk

Strömsbergs bruk har varit ett av Upplands viktigaste järnbruk och har satt en stark prägel på Tolfta socken. Bland annat har många byar under tidens lopp köpts upp av bruket och blivit arrendegårdar. Strömsberg har utgjort en relativt stor markägare och omkring två tredjedelar av hela socknens areal har under ett par århundraden ägts av bruket. Ännu för några decennier sedan utgjorde en stor del av socknens jordbruksfastigheter arrenden under Strömsbergs bruk.

Bruket anlades på ägor till Dorkarby, som omnämns redan under 1400-talet. Ett av byns hemman inköptes under 1630-talet av den från Flandern invandrade industrimannen Velam Wervier, som planerade för en järnbruksanläggning. Bönderna var däremot inte alls villiga att släppa ifrån sig den gemensamt ägda kvarnen vid vattenfallet i Tämnarån och snart var de invecklade i en domstolsprocess med Wervier. Med stöd av Bergs-kollegium och planerna att här smida muskötplåt för Söderhamns gevärsfaktori hade Wervier starka kort på hand. Det trettioåriga kriget rasade och Sverige var i stort behov av ökad vapentillverkning vilket bland annat medförde att processen utföll till Wervierts fördel. Bönderna ålades att flytta kvarnen, varvid de gav upp och sålde den till Wervier på 1640-talet.⁶⁴

Produktionen var från början inriktad på tackjärn och muskötplåt men kom snart att domineras av stångjärnsmide. År 1695 utarrenderades Strömsberg till Hans Gabriel Enander, som efter en tid blev ensam ägare. Hans arvingar sålde i sin tur bruket år 1720 till Hans Olofsson Ström från Göteborg. Vid denna tid bestod det bruksföretag, i vilket Strömsberg ingick, även av de bägge bruken Västland och Hillebola. År 1734 såldes de återigen, denna gång till Charles de Geer på Lövsta bruk i vars släkt Strömsberg skulle förbli i nära två hundra år.

Genom arv kom det därefter till släkterna von Platen och sedermera Wachtmeister. De sistnämnda försökte i början av 1900-talet utveckla och modernisera produktionen för att få järnhanteringen lönsam. Masugn, ångsågverk, bostäder och brukshandel nybyggdes, och 1917 förbands Strömsberg med Uppsala-Gävle järnväg via bibana från Tierp. Järnvägen var tänkt att underlätta driften men de stora satsningarna förmådde inte lösa brukskrisen efter första världskriget. År 1920 såldes hela Strömsbergskomplexet som, förutom Strömsberg, bestod av vallonbruket i Ullfors samt de redan under 1800-talet nedlagda bruken i Västland och Hilleboda, till Stora Kopparbergs Bergslags AB som omedelbart lade ned järntillverkningen i Strömsberg.

Strömsberg är byggt på typiskt 1700-talssätt med herrgården belägen på den ena sidan om ån medan arbetarbostäderna ligger på den andra sidan, strikt åtskilda av dammen. Herrgårdsbyggnaden uppfördes 1758 som änkesäte för Charles de Geers maka, vilken bebodde huset mellan 1778 och 1787. Den timrade enplansbyggnaden var ursprungligen rödfärgad men fick i slutet av 1700-talet en ljust målad fasadpanel. 1896 om- och tillbyggdes huset kraftigt i samband med Henning Wachtmeisters bosättning på Strömsberg vilket gav huset ett helt nytt utseende. 1981 genomfördes en ny radikal ombyggnad, varvid tidens smak och förakt för det sena 1800-talet fick råda. Huvudbyggnaden återgavs sin 1700-tals-exteriör och alla spår av Wachtmeisters tid utplånades. En flygelbyggnad i nyrenässans, också den från 1800-talets senare del, revs helt och hållet. Trots de stora förändringarna bevarar huvudbyggnadens interiör många rokokodetaljer från 1700-talet, såsom målade tapeter och kakelugnar med rokokokartuscher.

Till herrgården hör tre flygelbyggnader, varav den äldsta är uppfört omkring 1700 i reveterat timmer med brutet tak. De två andra husen är från mitten av 1700-talet och byggda i falurött timmer med valmade tak. Utmed allén mot ladugården står ett stort spannmålmagasin i slaggsten från 1840-talet, ett panelat timmermagasin från omkring 1850 samt en vitputsad iskällare i slaggsten. I närheten finns brukets klockspel från 1734 med ljusmålad panel och barockhuv, samt en mindre arkivbyggnad i putsad sten.

Bland den övriga bebyggelsen på denna sida kan framför allt nämnas ett svinhus i slaggsten från 1840, liksom sekelskiftesbebyggelsen som förr inhytte värdshus, brukshandel, postkontor och järnvägsstation. Ett ladugårdskomplex, uppfört omkring år 1900, med ladugårdar i putsat tegel och övriga byggnader i falurött trä anses ha stor betydelse för miljön.

Söder om bruksdammen utbreder sig bruksarbetarnas del i samhället. På rad ligger sex likadana bostadshus från 1800-talets första år, i putsad slaggsten och med valmade tegeltak, samt en putsad tegelbyggnad som ursprungligen uppfördes 1873 som skolhus men som snart blev samlingslokal. Till arbetarbostäderna hör på brukligt sätt också uthus och ladugårdsbyggnader. Bakom denna bruksgata utbreder sig en bostadsbebyggelse från tiden runt sekelskiftet 1900. Här ligger också brukets mellan- och storskola i putsat tegel. Norr om bruksgatan avslutas den äldre bruksbebyggelsen med förvaltarbostaden, uppförd 1712, vilken idag används som kontor, samt äldre och yngre bostadshus. Här ligger även småskolan från 1905 i

putsad slaggsten samt det f.d. missionshuset från 1883 i reveterat timmer.

Strömsbergs bruk har varit ett av Upplands viktigaste järnbruk och har satt en stark prägel på Tolfta socken. Bland annat har flera byar under tidens lopp köpts upp av bruket och blivit arrendegårdar. Strömsbergs bruk har varit en stor markägare och omkring två tredjedelar av hela socknens areal har under ett par århundraden ägts av bruket. År 1952 gick bruket över till eldrift. Kvarnrörelsen upphörde år 1971 men anses bevarandevärd bland annat för dessa höga teknikhistoriska värde.

Vid denna tid bedrevs förutom järnbruk även kvarn, ångsåg med hyvleri, vattensåg samt tegelbruk och kraftverk. År 1850 fanns ett femtiotal arbetare vid bruket, vid 1900-talets början ett hundratal och vid tiden före första världskriget över 250.

Stora och kostnadskrävande investeringar har genomförts i Strömsberg. Bland annat för att möta en förväntad konjunkturuppgång efter andra världskriget. Konjunkturuppgången uteblev och bruket drabbas i stället av en nedgång och Strömsbergs ägare startade en utförsäljning av bruket. 1920 övertogs bruket av Stora Kopparbergs Bergslags AB, som omedelbart lade ner järnhanteringen. Sågverket drevs ännu några decennier och fram till 1977 var Strömsberg centrum för bolagets jordbruksförvaltning. Idag är jordbruket fransålt och den enda verksamhet som återstår är bolagets skogsförvaltning. Järnvägen trafikerades till 1940 och spåren revs senare upp.

Idag finns inga spår kvar av den ursprungliga 1600-talsbebyggelsen. Herrgårdsbyggnaden från Werviers tid flyttades i slutet av 1600-talet till Västland. I stället är det som på många andra upplandsbruk den de Geerska epoken som satt sin prägel på miljön, som huvudsakligen är från 1700-talets senare del och från 1800-talets början.

Österbybruk

Malmfyndigheterna i Dannemora var upptakten till den uppländska järnhanteringen. 1481 nämns gruvan för första gången i en officiell skrivelse. Under 500 år har gruvan producerat råvara till järnindustrin. Den tidens bergskollegium gjorde bedömningen att ”Dannemora är den angelägnaste och bästa gruvan i Riket och övergår alla andra till ymnighet av rik och godartad malm”.

Vallonbrukens etablering i Uppland har sin bakgrund i att grundaren Louis de Geer importerade smideskunniga valloner från Belgien. Vallonerna anlade bland annat en smedja i Österbybruk, som än idag till sina väsentligaste delar finns bevarad. Smedsyrket gick i arv bland vallonerna under nära 300 år, och än

idag är de vallonska namnen rikligt förekommande bland Österbybruks ortsbefolkning.

Österby gård tillhörde på 1400-talet Örbyhus gods i Vendels socken och kom därmed att lyda under Vasaätten. Med hjälp av framför allt tyska experter byggde Gustav Vasa upp ett järnbruk specialiserat på krigsmateriel. Från 1626 utarrenderades Österby, Lövsta och Gimo till Willem de Besche och Louis de Geer, förgrundsfigurerna inom svensk järnhantering under 1600-talet. 1643 inköptes de tre bruken av Louis de Geer, under vars ledning Österby utvecklades till Sveriges näst Lövsta största järnbruk. de Geer utvecklade bruket och gjorde det välkänt i hela Europa för dess höga järnkvalitet.

Ostindiska Kompaniets ägare Claes Grill och dennes halvbror Johan Abraham förvärvade bruket 1758. Under den Grillska epoken uppfördes den nuvarande herrgårdsbyggnaden och flyglarna. Dessa utgör tillsammans ett välbevarat monument från den norduppländska järnhanterings storhetstid.

Den gamla bruksmiljön i Österby har en uppbyggnad där olika verksamheter placerats efter en medveten planering. På ena sidan Herrgårdsdammen ligger sedan 1600-talet arbetarbostäderna koncentrerade till Gimogatan och Långgatan. Här återfinns också den karakteristiska klockstapeln, brukskontoret, en karolinsk stenbyggnad i två våningar, och Ånghammaren från 1800-talets mitt.

På andra sidan dammen ligger herrgården, vars huvudbyggnad uppfördes omkring 1770 efter ritningar av Elias Kessler. Takkupolen, ritad av Erik Palmstedt, är tillfogad senare. Herrgårdens äldsta delar är flyglarna av sten under säteritak, byggda under 1730-talet där den västra, Brukskapellet, inrymmer brukskyrkan, invigd 1735. Den östra herrgårdsflygeln byggdes under 1730-talet som bostad för bruksarrendatorn Antoine de Geer. Huvudbyggnaden påbörjades 1763 och avslutades efter ritningar av Erik Palmstedt. Bruksbebyggelsen från 1700-talet är i stor utsträckning bevarad. Den franskinspirerade trädgården med korsarmad spegeldamm, alléer och parterrer är projekterad av Carl Hårleman.⁶⁵

Stallänga, sadelmakarlänga, magasin och ytterligare ett par byggnader ligger norr om herrgården och vid dammens utlopp Vallonsmedjan, den enda bevarade i sitt slag. Dess anor går tillbaka till 1600-talet, men den fick sin slutgiltiga form i slutet på 1700-talet. Kolhuset är sammanbyggt med smedjan. Under markhyttan strax väster om smedjan syns resterna av en masugn. Trädgården färdigställdes 1769, även den efter Carl Hårlemans ritningar.

Efter 1800-talets mitt upplevde järnhanteringen vid Österby ett uppsving. En rad industribyggnader uppfördes några hundra meter norr om den äldsta

bruksmiljön. Ett degelgjutstålverk anlades 1871 och 1880 en rostugns- och masugnsbyggnad. Den senare revs 1977. Kring dessa anläggningar utvecklades en modern industrimiljö. 1802 övertogs ena hälften av bruket av Per Adolf Tamm. 1823 blev denne ägare till hela bruket. Arvingarna bildade 1876 Österbybruks AB som 1916 slogs samman med Gimo bruks AB. Sedan 1927 och till nedläggningen 1983 drevs Österbyverken av Fagersta AB. Herrgården blev byggnadsminnesförklarad 1996.

Efter den Tammska perioden, som varade till 1916, hyrdes herrgården ut till bl.a. Bruno Liljefors mellan 1917 och 1932. Han bosatte sig i herrgården och i parken höll han en del vilda djur. Liljefors skapade här de flesta av sina monumentala naturmålningar. I herrgårdsparken finns hans ateljé bevarad i en byggnad, som tidigare använts som bryggshus. Under sommarsäsongen visas ateljén jämte utställningar med konstnärens verk för allmänheten. Herrgårdsanläggningen, vallonsmedjan och ytterligare ett tjugotal byggnader ägs numer av Bruno Liljefors stiftelsen. Även flera av dessa byggnader hålls öppna för allmänheten, bland annat herrgården där utställningar och konserter anordnas. En smedstuga från 1600-talet samt vallonsmedjan används, bland annat för teaterföreställningar. En återkommande uppsättning med amatörskådespelare boende i området är föreställningen *Jernets fångar*.

Dannemora gruvsamhälle

Enligt muntlig tradition ska en tysk på 1470-talet ha funnit stora mängder silvermalm i Dannemora varpå han lät sända ett fartyg med malm till Lübeck. Det första säkra belägget på malmbrytning finns i ett dokument från 1481, där ärkebiskop Jakob Ulfsson av Sten Sture d.ä. tilldelas en fjärdedel av ett silverberg.

1532 utfärdade Gustav Vasa privilegier för Joachim Piper att bryta malm i Dannemora, som då hörde till Vasaättens gods Örbyhus i Vendel. Även här omtalas järnmalmen endast i förbigående. 1545 bildade Gustav Vasa ett bolag, och utlänningar inkallades för att bryta malmen. Den smältes i en bytta vid Dannemora och i av Gustav Vasa anlagda hyttor i Österby och Vattholma. Brytningen övertogs så småningom av staten och ytterligare några kronobruk anlades.

Ännu under 1600-talet ägde staten gruvan i Dannemora. Bruken måste ha privilegier för att få bryta malm. Brytningen övervakades av kronans gruvfogde. Varje hytta hade andelar i olika gruvor och rätt till en viss bestämd veckobrytning. Först 1723 kom en stadga som befäste brukens äganderätt. 1775 fastställdes deras andelar i gruvorna.

Gruvorna består av Södra, Mellersta och Norra

fälten. Ett åttiototal gruvöppningar har bearbetats. Med sin 200 m långa dagöppning är Storrymningen en av landets största. Nästan alla uppländska bruk och en del norrländska, tillsammans ett trettiotal, har hämtat malm från Dannemora. Malmen innehåller upp till 50 procent järn, är nästan fri från fosfor och har endast obetydliga mängder svavel. Detta bidrog till det uppländska järnets höga kvalitet.

Gruvlandskapet har ständigt förändrats allteftersom brytningen fortskridit och tekniken förbättrats. Gruvlavarna, dvs. tornbyggnader med hissar ned i gruvorna, utgjorde karakteristiska inslag i miljön.

Idag återstår endast ett av de byggnadsverk som tjänstgjorde som trälavar. Den höga laven av betong uppfördes på 1950-talet. Strax intill Storrymningen står den stenbyggnad i vilken Sveriges första ångmaskin, Mårten Triewalds ”Eld- och Luftmachin”, inrymdes på 1720-talet. Den användes för att driva pumpar som skulle länsa gruvan från vatten. Maskinen togs dock snart ur bruk. I övrigt återstår bland annat några verkstäder, gruvkontor, klocktorn och bostäder med uthus från 1800- och 1900-talen. Dannemora gruvor lades ned 1992.⁶⁶

Ullfors bruk

Ullfors bruk tillkom genom en dramatisk händelse i stormaktstidens Sverige. Fältmarskalken Lennart Torstensson kom hem från 30-åriga kriget år 1645 och skulle naturligtvis belönas. Drottning Kristina valde att göra honom till greve och innehavare av ett grevskap i norra Roslagen. Vid denna tid har den i Tyskland födde vallonättlingen Heinrich Lemmens under ett tjugotal år arrenderat och bedrivit bruksverksamhet och arbetat upp två järnbruk, Ortala och Skebo, och anlagt ett par masugnar vid Väddökusten samt också varit arrendator av kronans gevärsfaktori i Norrtälje.

Lemmens anlade tre egna vallonbruk i Norduppland, Hillebola, Åkerby och Harvik. Han var även delägare i Forsmarks- och Västlands bruk. Lemmens var Louis de Geers främste medtävlare i Dannemora-regionen, vilket kunde ha sina nackdelar. Lemmens hade gjort kronan stora tjänster men han var också en stridbar person som kommit på kant med Axel Oxenstierna, vilket var ytterst olämpligt på den tiden.

Kronan gav Lemmens order om att ge sig av från sina arrenden som låg i Torstenssons grevskap. Som kompensation skulle han få anlägga ett bruk i Ullfors vid Tierpsån (Tämnrån), men på egen bekostnad. Kronan kunde härigenom utan egen insats få ytterligare ett bruk anlagt i syfte att öka uttaget av malm i Dannemora gruva och Lemmens tog sig an uppgiften. Under åren från 1649 till 1658 blir damm, masugn och hammarverk anlagda i Ullfors.

I nära 300 år kom sedan Ullfors bruk att tillverka stångjärn varav minst 95 procent gick på export för användning i engelsk stålindustri. Främsta inhemska fyndet av stämplat Ullforsjärn är ett järnstaket från 1780-talet som finns vid Tierps sockenkyrka.

När Henrik Lemmans vid 1600-talets mitt grundade Ullfors fanns där en damm för kronans kvarnar. Nedanför en nyanlagd damm byggdes en masugn och hammare för vallonsmide. Transporterna från Dannemora sköttes av Tierpsbönder som också forslade det färdiga järnet till hamnen i Västland. På 1790-talet började arbetarbostäder uppföras och 1861 stod bruksgatan klar. Bruket köptes 1732 av Charles de Geer d.ä. Genom arv på kvinnosidan i de Geers familj, kom Ullfors, Strömsberg, Västland och Hillebola (de s.k. Strömsbergsverken) att från 1860 tillhöra greve Baltzar von Platen (kanalbyggarens son). Ullfors bruk inköptes slutligen på 1920-talet av Stora Kopparberg som strax därefter lade ned tillverkningsen, varefter smedjan revs.⁶⁷

Till bruket hörde stora skogar och ett lantgods med ett nittiotal arrendegårdar. På 1880-talet anlades en vattensåg för sågning av 40 000 timmer per år och ett tegelbruk med en kapacitet på en halv miljoner tegel per år. Under 1890-talet försökte Ullfors förvaltare göra bruket till ett mönstersamhälle. Detta kan ännu upplevas vid en vandring över ån, förbi den gulmålade herrgården och längs bruksgatans vitputsade smedstugor. I slutet av 1800-talet bodde här omkring 400 personer och ett trettio-tal olika vallonsläkter finns representerade bland de personer som under någon tidsperiod arbetat i Ullfors. Ullfors bruk inköptes slutligen på 1920-talet av Stora Kopparberg som strax därefter lade ned tillverkningsen, varefter smedjan revs.

Efter andra världskriget förföll brukets byggnader och tillståndet var kritiskt för en del, bl.a. rasade kvarnbyggnaden år 1989. Utöver bruksgatan med dess vita smedsbostäder, en förvaltarbostad och en större ekonomibyggnad finns få lämningar kvar från bruksrörelsen. Av järnbruket återstår idag endast en på 1950-talet upprest mumblingshammare och en förfallen klensmedja. Brukskontor, värdshus, kvarn samt ett antal större lantbruksbyggnader finns bevarade.

Ullforsprojektet: Smedsqvinnans lif år 1900

Följande sammanfattning av projektet *Smedsqvinnans lif 1900* syftar till att ge exempel på hur ett lokalt engagemang hanterar sin roll i bevarandearbetet av en kulturmiljö. Projektet *Smedsqvinnans lif 1900* syftar till att gestalta brukets kulturhistoria genom restaureringsarbeten, via anläggandet av ett ekomuséum samt genom synliggörandet av kvinnans situation i sekelskiftets bruksvardag.

I motsats till den betydelse som tillskrivits de man-

ligt dominerade miljöerna är detta en möjlighet för Ullforsgruppen att gestalta en till stora delar osynlig värld. Kvinnans plats i sekelskiftets industrimiljö planeras få en central roll i Ullfors ekomuseum. De fysiska kvarvarande bruksmiljöerna, bostäder, fähus, bodar, tvättstuga, trädgårdar och jordkällare som var smedshustruns domäner utgör för de aktiva föreningsmedlemmarna utgångspunkter för projektplanerna.

Den av föreningen förvärvade fastigheten planeras utgöra kärnan i ekomuséet. Fastigheten består av två lägenheter, varav en ska rustas till ursprungligt skick från sekelskiftet 1800/1900-tal. Lägenheten i byggnadens södra del ska inredas till en servicedel för besökarens behov (information, souvenirer, guidecenter m.m.). I lokalerna planerar föreningen kunna åskådliggöra smedshustruns vardag och hennes roll som sammanhållande länk och skapande kraft. Lokalerna utgör även sammantaget den enhet som dåtidens smedsfamilj dels disponerade själva, dels hade gemensam tillgång till med andra smedsfamiljer.

Samtliga nämnda lokaliteter är i ett sådant skick att restaureringsinsatser är möjliga att genomföra. Insatserna syftar till att lyfta fram miljöns utseende och funktion till med höga autenticitetskrav. Tidsperioden som ekomuseumprojektet avser att spegla är sekelskiftet 1900.

Torvsjö kvarnar

Byn Torvsjö anlades som nybygge 1752 av Per Jacobsson från Almsele. Genom nyodling och delningar växte gårdarnas antal snabbt under 1800-talet. Från Torvsjö koloniserades i sin tur byarna Näversjöberg och Stenselekroken. Vid Skarpsjön låg byns fåbodrar och Skarpsjöbäcken nyttjades för vattendrivna anläggningar. I ett jordrannsaktionsprotokoll 1851 antecknas fem kvarnar och en såg i bäcken. 1847 nämns att en av bönderna hade en kornlada med vattendrivna bultar. Vid en avvittring 1876 anges fem kvarnar, två trösklogar och sågen på lagaskifteskartan där det 1888 även finns en sjätte skvaltkvarn upptagen. Kraftverk tillkom 1918, strax efteråt revs en av trösklogarna. Vattenföreningen reglerades med fyra dammvallar.

På 1960-talet var anläggningen stadd i omfattande förfall. På initiativ från lokalt engagerade bybor och via ett samarbete mellan länsarbetsnämnden, Åsele kommun och läns museet restaurerades en av kvarnarna 1966. Restaureringsprojektet genererade planer på en mer omfattande totalrestaurering av kvarnanläggningen i förhoppningen om att skapa en plats där en samlad och instruktiv bild av historisk vattenkraftsanvändning. Insikten om vad en totalrenovering skulle kunna betyda för regionen gav bränsle till restaureringsplanerna.

För att lösa resta problem kring ägarstrukturer och projektadministration bildades 1969 Stiftelsen Kvarnbäcken i Torvsjö med initiativtagaren och hemmansägare Bernhard Westman som ordförande. Stiftelsen med stiftarna, Torvsjö skifteslag, läns museet i Västerbottens län och Åsele kommun står under tillsyn av länsstyrelsen i Västerbottens län. Stiftelsens syfte formulerades till att iståndsätta och vårda kvarnanläggningen. I stadgarna för Stiftelsen Kvarnbäcken i Torvsjö framgår att verksamhetens ändamål är att ”för framtiden vårda och bevara på kvarnplatsen i Torvsjö befintliga byggnader och anläggningar samt att komplettera miljön vad avser tidigare raserade byggnader såsom smedja, tork, bastu etc.” I vårduppgifterna ska även ingå att hålla kvarnplatsens växtlighet i hävdad skick samt att vårda det intilliggande skogsmuseet. Stiftelsen ska verka för att sprida kännedom om anläggningarna och Torvsjö by samt hålla anläggningarna tillgängliga för allmänheten. Verksamheten ska bygga på den traditionsrika miljöns äkthet och kvalitet.

Iståndsättningen genomfördes i fyra etapper och var färdig 1973. Kostnaden för hela projektet uppgick till totalt 600 000 kronor. Ideella arbetsinsatser har inte kunnat följas upp historiskt och därför inte räknats in i projektkostnaden.

I samband med restaureringen av kvarnarna flyttades en äldre byggnad från byn till ett läge intill de övre kvarnarna vid bäcken. I byggnaden som kallas Erik Johans stuga har besökare sedan dess serverats kaffe. Efter en tid uppfördes även en mindre kiosk för försäljning av hemslöjdsalster, vykort, skrifter m.m.

Under 1994 invigdes Skogsbruks- och Flottningsmuseet i Torvsjö. Museet är placerat på gångavstånd till kvarnanläggningen och innehåller skogsarbetarkojor, timmerlass, kolmilor och andra företeelser som på olika sätt belyser skogsarbetets historia. Projektet hade en totalbudget på 1,4 miljoner kronor.

Under 1995 färdigställdes en separat byggnad, Kulturum i Torvsjö, i anslutning till kvarnområdet i syfte att etablera ett besökscentrum med informations- och utställningsverksamhet. I Kulturum har besökare möjlighet att genom bildspel och utställningar få kunskap om samspelet människa-natur. Berättelsen om hur Torvsjöborna utnyttjat vattenkraften genom kvarndrift utgör utställningsverksamhetens stomme, men även andra delar av Torvsjös kulturhistoria skildras. Via bild, text och föremål exponeras traktens forntid, kolonisationen av lappmarken, byns framväxt, jakt och fiske, hemslöjd och handel i området.

Framtidsutsikter

Torvsjö kvarnar utgör en kulturmiljö som bär på utvecklingspotential, främst beträffande besöksnäringen. Projektägarna uppfattar Torvsjö kvarnar sedan

många år utgöra ett relativt känt begrepp i länet, vilket också resulterat i att anläggningen vissa år haft gott om besökare; upp till 15 000 årligen (se statistisk tabell nedan). Under 90-talet har dock antalet besökare sjunkit.⁶⁸

Varje säsong kommer besökare för att beskåda de vattendrivna kvarnarna längs Skarpsjöbäcken. I omgivningarna finns även andra intressanta företeelser som Torvsjö Bys karaktäristiska bebyggelse av timmerhus som omges av ett öppet landskap mot Torvsjön. Söder om kvarnområdet finns sedan några år tillbaka ett skogsbruksmuseum som med hjälp av olika byggnader och anläggningar skildrar skogsbrukets villkor. I byns omgivningar finns fornlämningar, där ett stort antal stenåldersboplatser kring själva Torvsjön dominerar.

På 70-talet hade stiftelsen Kvarnbäcken och Åsele kommun planer på att i Torvsjö uppföra en servicebyggnad för besökarna, innehållande bl.a. samlingssal, kök, förråd, personalutrymmen och toaletter.

I januari 1993 påbörjades projektet *Sevärt i Västerbottens län*; i länsstyrelsens regi. Målet var att efter en treårig uppbyggnadsperiod kunna erbjuda ett antal iordningställda sevärdheter, alla försedda med information av hög kvalitet. Projektet avsåg att skapa kultur- och naturrum på ett tjugotal platser i länet, där besökaren får en upplevelse och fördjupad kunskap om en sevärdhet eller företeelse. Kvarnanläggningarna i Torvsjö är en av de sevärdheter som projektägarna ville lyfta fram på detta sätt. Totalkostnad för Torvsjö kvarnar under perioden 1993–1996 uppgick till 3 056 488 kronor. Medlen har finansierat utredning, nybyggnad av Kulturum, upprustning av servering, utställning

År	Antal visningar	Antal besökare
1986	134	14 450
1987	171	15 000
1988	139	15 650
1991	Ingen uppgift	10 350
1992	Ingen uppgift	8 700
1993	Ingen uppgift	9 050
1994	Ingen uppgift	5 200
1995	Ingen uppgift	5 600
1996	55	4 975
1997	54	3 550
1998	43	3 250
1999	50	3 500
2000	50	3 500
2001	60	4 000

Tabell över antal visningar och besökare vid Torvsjö kvarnar.

(inkl program), skyltning av området samt en informationskrift.

Torvsjös besökskapacitet

Mottagningskapaciteten i Torvsjö är för närvarande inte fullt utnyttjad. Det finns ett direkt samband mellan underhållet och platsens attraktionskraft vilket skapar ett ansvar och en förväntad plikt att driftsansvariga håller platsen i sådant skick att besöksnäringen stimuleras att utnyttja Torvsjös tillgångar.

Byggnadsbeståndet är relativt stort, och flertalet byggnader är i behov av kontinuerlig vård och underhåll. Utifrån initiativ från Torvsjö by och ett samarbete mellan Västerbottens museum och länsstyrelsens kulturmiljöfunktion har en restaurering av kulturbyggnader påbörjats 1999–2001. Restaureringsåtgärderna måste kompletteras med andra insatser för att området ska kunna möta en ökad efterfrågan. Det krävs olika former av förnyelse – ett samspel mellan tradition och förnyelse på kulturmiljöns villkor. Bland de aktiviteter som arrangörerna riktar in sig på är baseras på naturupplevelser, konstnärliga uttryck samt det historiska konceptet som finns i Torvsjö.

Av verksamhetens kalender för sommaren 2002 framgår att besökaren erbjuds regelbundna visningar med guide vid ett tillfälle per dag. Besökaren lockas med att få ta del av hur säden tröskas och mals, hur timret sågas och klabbarna spånhyvlas och hur elektricitet utvinns ur ett mindre kraftverk. I Torvsjö kan besökaren få en guidning kring skogarbetarnas livsmiljöer där miljöer från olika tider exponeras.

Olika former av kursaktiviteter med inriktning bland annat på fiske samt hantverkskonst erbjuds. Besökare erbjuds att prova olika bildkonstnärliga uttryck med material som har förankring i den historiska kontexten. Bildutställningar och kulturevenemang är vanligt förekommande inslag i verksamheten. Området är öppet och tillgängligt dygnet runt alla dagar på året.

Lokala kulturpersonligheter har möjlighet att marknadsföra och sälja produkter inom kvarnanläggningens område. Det finns även en servering och försäljning av livsmedel med förankring i lokala livsmedelstraditioner. Här finns bl.a. hemslöjd, nymalet kornmjöl och tjära, souvenirer och böcker till försäljning. I marknadsföringen skyltar Torvsjö kvarnar med kornmjölet från skvaltkvarnen i Torvsjö som finns att köpa på NK i Stockholm.

Kulturum i Torvsjö

I syfte att utveckla besökskapaciteten vid Torvsjö kvarnar har ett projektprogram formats. Programmet kom att benämnas Kulturum Torvsjö som tillsammans med en modell av kvarnanläggningen i skala 1:20 fungerade

som underlag för en utställning i Torvsjö. Programmet presenterade även förslag till skyltprogram för Torvsjö by, Kvarnbäcken och ”turistvägen”. Programmet anger också andra kultur turistiska åtgärder som bedömdes lämpliga för området. I beställningen från projekt *Sevärt i Västerbottens län* (för Stiftelsen Kvarnbäckens räkning) ingick också förslag till innehåll i broschyr och folder, vilket presenteras i programmet.

Idéer kring Kulturummets byggnad och utställningsrum har i huvudsak diskuterats med arkitektkonsulter samt med Västerbottens läns museum. Representanter för Stiftelsen Kvarnbäcken, Åsele kommun samt från *Sevärt i Västerbottens län*, har följt arbetet och bidragit med information, synpunkter och idéer.

Torvsjöbygden på 2000-talet – en vision om tradition och förnyelse i samspel

I Åsele planeras strategiska åtgärder i syfte att stimulera till inflyttning till kommunen. Ett första steg har tagits i form av forskningsinsatser för att identifiera bakgrunden till att människor väljer att flytta till Åsele.

Andra åtgärder utgörs främst av en Mål 1-ansökan för finansiering av utvecklingsarbeten vid Torvsjö kvarnar. Målsättningen för projektet är att Torvsjö ska år 2005 vara ett välkänt begrepp långt utanför länets gränser. I projektet betonas att Torvsjö by betraktas som en helhet, där de viktigaste beståndsdelarna utgörs av bybebyggelsen, odlingslandskapet, områdets fornlämningar, anläggningarna kring Kvarnbäcken, Skogsbruks- och Flottningsanläggningen och – inte minst – människorna.

Vidare målsättningar är att begreppet Torvsjö ska borge för en genuin kulturhistoria, produktion av text- och utställningsinformation, kunskapsutvecklingsprogram, livsmedelsproduktion och en kombination av tradition och förnyelse.

Projektets mål och riktlinjer är formade efter huvudmålet att Torvsjö ska utgöra ett välkänt och attraktivt besöksmål år 2005. I anslutning till detta redovisas ett antal förslag för hur detta ska uppnås. Följande aktiviteter föreslås av stiftelseägarna:

- Odlingslandskapet i byn ska bevaras efter hävdvunna regelverk. Bl.a. med traditionella hantverkstekniker.
- Stiftelsens anläggningar ska långsiktigt vårdas och underhållas enligt en flerårig vårdplan som kommer att upprättas i samråd med länsstyrelsen och Västerbottens museum enligt en uppsatt aktivitetsplan.
- Torvsjö ska utgöra en betydelsefull samarbetspart och nätverksbyggare med andra besöksmål och turistföretagare i närområdet.
- Torvsjö ska presenteras och marknadsföras som en väl fungerande turistprodukt mot olika researrangö-

rer där byns alla sevärdheter blir ett viktigt resmål i olika former av paketresor.

- Området ska utvecklas enligt ett särskilt upprättat utvecklingsprogram.
- Service såsom guidning och övriga aktiviteter ska hålla hög kvalitet.
- Dokumentation av tidigare generationers historia i bild, ljud och skrift samt med IT-hjälpmedel. Spridning av kulturhistorisk information om Torvsjö.
- Utarbetandet av särskilda skolprogram som vänder sig till skolverksamheter i Åsele och i Västerbotten.

Genom bevarande- och utvecklingsåtgärder syftar projektet till att nå en ökad kundkrets där målgruppen i första hand är turister (såväl kommun- och länsinvånare som besökare från övriga Sverige, Norden och Tyskland). Andra målgrupper som berörs av projektet är näringsliv, exempelvis bussresearrangörer och olika intresseföreningar.

Projektledaren ansvarar för att information och marknadsföring av Torvsjös kulturattraktioner skapas och når utvalda målgrupper. Detta ska ske bland annat via elektronisk informationsteknologi. Projektledaren har även ansvar för uppbyggnad av nätverk med andra intressenter, t.ex. turistentreprenörer, researrangörer. Ett guideprogram ska tas fram som ett led i kunskapsöverföringen. Utbildningens innehåll utarbetas av projektledaren i samråd med styrgruppen och projektledningen för *Sevärt i Västerbottens län*.

Följande resultat och verksamhet förväntas finnas efter projektet:

- Att anläggningarna vid Torvsjö kvarnar är vårdade.
- Att verksamhets- och utvecklingsplaner på kort och lång sikt är utarbetade.
- Att genomförd dokumentation och kunskapsöverföring har resulterat i kunniga guider.
- Att ett antal kulturarrangemang är genomförda och en organisation finns för framtida arrangemang.
- Att Torvsjö ingår i ett nätverk tillsammans med andra besöksmål, camping, hotell osv.

Följande indikatorer förväntas efter projektets genomförande vara mätbara och uppfyllda:

- Att antalet befintliga arbetstillfällen vid projektstart totalt uppgår till 1 st.
- Att antalet nyetablerade arbetstillfällen totalt uppgår till 2 st (byggnadsarbetare 7 månader respektive 2 år) under projekttiden samt 1 st. på längre sikt.
- Att antalet bevarade arbetstillfällen totalt uppgår till 1 st.
- Att antalet nyetablerade företag (entreprenör) totalt uppgår till 1 st.
- Att antalet besökare per år har ökat till 5 000 besökare år 2002 och 6 000 besökare år 2003.

Stiftelsen Kvarnbäckens styrelse utser en person som får till uppgift att ansvara för Kvarnbäckens anläggningar med Kulturmuseum samt Skogsbruks- och Flottningsanläggningen. Denne person ska fungera som styrelsens förlängda arm. Under styrelsen och den ansvarige kan verksamheten sedan antingen drivas av en entreprenör eller av säsongsanställd personal. Det fortsatta utvecklingsarbetet planeras präglas av bevarande och utvecklande av Torvsjö kvarnar och Skogsbruksstigen utifrån formulerade mål och riktlinjer. Arbetet sker i två etapper, där etapp 1 utgörs av ett utvecklingsprogram som presenterar ett antal åtgärder som främjar Torvsjöbygdens utveckling, och där etapp 2 utgörs av genomförandet av dessa åtgärder.

Noter

64. Tierp tar tillvara: Reviderat kultur- miljöprogram för Tierps kommun, sidan 102.

65. Isaksson, O. (1995) Vallonbruk i Uppland: människor och miljöer, sidan 252.

66. Isaksson, O. (1995) Vallonbruk i Uppland: människor och miljöer, sidan 242.

67. Isaksson, O. (1995) Vallonbruk i Uppland: människor och miljöer, sidan 249.

68. Projektansökan till EG:s strukturfonder i Mål 1/Torvsjö, byn som bevarar forntid till nutid.